

DIETRICH
BONHOEFFER

CARTES DES DE BARCELONA

ALEXANDER FIDORA
JOSEP M. JAUMÀ

QUADERNS

Fin

DIETRICH BONHOEFFER
CARTES DES DE BARCELONA

ALEXANDER FIDORA
JOSEP M. JAUMÀ

FUNDACIÓ JOAN MARAGALL
CRISTIANISME I CULTURA

Editorial Claret

Josep M. Jaumà Musté (Reus, 1938) ha estat professor de literatura anglesa a la Universitat Autònoma de Barcelona. Durant quinze anys va ser professor d'institut, experiència que recollí a *Els meus instituts* (Premi Josep Pallach, 1980). Ha traduït diversos poetes de llengua anglesa: Philip Larkin, *Aquí* (1986); Robert Graves, *D'amor* (1991); Thomas Hardy, *Arbre talat* (1994); William Shakespeare, *Romeo y Julieta* (1997), en versos blancs castellans, i Robert Frost, *Gebre i sol* (2003). Actualment té en premsa dues àmplies antologies de la poesia de Robert Graves, *El país que he escollit*, i de William B. Yeats, *Islanda indòmita*. Ha publicat dos Quaderns en aquesta mateixa col·lecció, *José María Valverde, lector de Maragall* (2004 i 2005), i ha escrit també dues peces teatrals: *Pedra i sang* (2000) —representada cada Nadal, ja com una tradició, al monestir de Sant Cugat del Vallès— i *El màrtir Cugat* (2004).

Alexander Fidora (Offenbach, Alemanya, 1975) va estudiar filosofia i llengües romàniques a les Universitats de Frankfurt i Autònoma de Barcelona. El 2003 es va doctorar a Frankfurt. Del 2003 al 2006 ha estat professor a la Universitat de Frankfurt; l'any 2006 s'ha incorporat al Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la UAB com a professor de recerca de la Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats (ICREA), on dirigeix un projecte d'investigació del European Research Council sobre les xarxes intel·lectuals entre jueus i cristians a l'edat mitjana. Les seves línies de recerca són el pensament medieval, especialment el diàleg entre les religions, així com la metafísica i la filosofia de la religió, temes sobre els quals ha publicat més de vint llibres. Els últims són: *Juden, Christen und Muslime: Religionsdialoge im Mittelalter* (ed. amb M. Lutz-Bachmann, 2004), *Raimondo Lullo e Niccolò Cusano: Un incontro nel segno della tolleranza* (ed. amb E. Bidese, 2005) i *Philosophische Gotteslehre heute* (ed. amb E. Bidese, 2008).

Edicions originals de les cartes traduïdes en aquest volum:

Dietrich BONHOEFFER, *Barcelona. Berlin. America. 1928-1931* (Werke 10), ed. de Reinhart Staats i Hans Christoph von Hase, Munic, 2a ed., 2005.

Dietrich BONHOEFFER, *Register und Ergänzungen* (Werke 17), ed. de Herbert Anzinger i Hans Pfeifer, amb la col·laboració de Waltraud Anzinger. Munic, 1999.

Traducció i notes: Josep M. Jaumà

Primera edició: desembre del 2008

Fundació Joan Maragall (Cristianisme i Cultura)

València, 244, 2n – 08007 Barcelona

Editorial Claret, SAU

Roger de Llúria, 5 – 08010 Barcelona

Imprès a Apograf

ISBN 978-84-9846-244-9

Dipòsit legal: B-53.572-2008

Amb la col·laboració de:

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació

ÍNDEX

PÒRTIC	
<i>Josep M. Jaumà</i>	7
INTRODUCCIÓ	
<i>Alexander Fidora</i>	9
CARTES DES DE BARCELONA	21
Carta del pastor Fritz Olbricht, de l'Església Evangèlica de Barcelona, a Dietrich Bonhoeffer	23
Dietari espanyol. Gener-març de 1928	24
Carta als pares, àvia i germans del 16 de febrer de 1928	30
Carta a la mare del 20 de febrer de 1928	31
Carta a l'àvia del 23 de febrer de 1928	33
Carta als pares del 6 de març de 1928	34
Carta als pares i a l'àvia del 13 de març de 1928	36
Carta a Maria Horn i Richard Czeppan del 20 de març de 1928	37
Carta al pare del 24 de març de 1928	38
Carta als pares de l'11 d'abril de 1928	39
Carta del seu germà Klaus a l'àvia del 16 d'abril de 1928	40
Carta a la seva germana Sabine del 22 d'abril de 1928	41
Postal a l'àvia sense data (possiblement del 26 d'abril de 1928)	43
Carta del seu germà Klaus als pares del 5 de maig de 1928	43

Carta als pares i a l'àvia del 17 de maig de 1928	46
Carta a l'àvia del 5 de juny de 1928	47
Carta als pares del 8 de juny de 1928	48
Carta del pastor Olbricht a la Junta de l'Església Evangèlica Alemanya del 10 de juny de 1928	49
Carta a Max Diestel del 18 de juny de 1928	50
Carta a la seva germana Susanne del 20 de juny de 1928	51
Carta a la seva germana Sabine del 3 de juliol de 1928	53
Carta al seu germà Karl-Friedrich del 7 de juliol de 1928	54
Carta de Max Diestel a Dietrich Bonhoeffer del 12 de juliol de 1928	57
Carta a Adolf von Harnack del 13 de juliol de 1928	58
Carta a la mare del 17 de juliol de 1928	60
Carta a l'àvia del 17 de juliol de 1928	60
Carta a Reinhold Seeberg del 20 de juliol de 1928	61
Carta a la mare del 30 de juliol de 1928	64
Carta a Helmut Rößler del 7 d'agost de 1928	65
Carta als pares del 14 d'agost de 1928	67
Carta a l'àvia del 17 d'agost de 1928	68
Carta a la mare i al pare del 24 d'agost de 1928	69
Carta a Walter Drefß de l'1 de setembre de 1928	70
Carta a l'àvia del 7 de novembre de 1928	72
Carta als pares del 10 de desembre de 1928	73
Carta al pare del 17 de desembre de 1928	74
Carta als pares del 25 de desembre de 1928	75
Postal a la mare sense data (possiblement del 26 de desembre de 1928)	77
Postal a Walter i Suse sense data (possiblement del 31 de desembre de 1928)	78

Informe de Fritz Olbricht a la Comissió de l'Església Evangèlica Alemanya a Berlín de l'1 de gener de 1929	78
Carta als pares del 28 de gener de 1929	79
Carta als pares del 6 de febrer de 1929	80
Postal a l'àvia sense data (possiblement del 10 de febrer de 1929)	82
Informe del pastor F. Olbricht, de Barcelona, sobre el vicari en pràctiques Llic. en Teol. Dietrich Bonhoeffer del 26 de febrer de 1929	82
Anotació al dietari sobre Fritz Olbricht	84
Carta a Detlef Albers sense data (possiblement del març de 1929)	86
APÈNDIX: Luis Sánchez Sarto, l'amic barceloní de Dietrich Bonhoeffer	87

PÒRTIC

A l'abadia de Westminster, al cor de Londres, les escultures de Dietrich Bonhoeffer, d'Óscar Romero i de vuit màrtirs cristians més del segle XX presideixen l'entrada principal. Al quadernet explicatiu, Bonhoeffer hi apareix resumit amb aquesta frase: «L'església només és església quan existeix per als altres», és a dir, quan està al servei de tots els homes i no sols dels cristians. Aquesta idea, que vaig llegir per primera vegada a *Resistència i submissió* (Llibres del Nopal, Edicions Ariel, 1969) i que Lluís Duch analitza en el Quadern d'aquesta mateixa col·lecció *Dietrich Bonhoeffer. Una aproximació*, em va marcar. *Resistència i submissió* és un recull de cartes impressionants escrites a la presó, d'on només sortiria per ser executat el 1945. Que aquest llibre (que tant influí en Joan XXIII i en el Concili) no hagi estat reeditat en català és, per a mi, un misteri.

El present Quadern aplega una selecció de les cartes que Bonhoeffer escrigué quan, amb vint-i-dos anys, tot just acabada la carrera de teologia —però ja doctor—, exercia com a vicari en pràctiques a Barcelona. A la «Introducció», Alexander Fidora ens fa veure si en va ser, de decisiva, aquesta estada entre nosaltres per al pensament i l'actitud del futur pastor que plantaria cara al nazisme. Jo també hi trobo el secret de la seva fortalesa. La intimitat de les arrels familiars, l'afecte mutu amb tantes persones, les celebracions quasi rituals, però profundament sentides, per un o altre motiu, l'amabilitat que constantment dóna i suscita, la seva curiositat, els entusiasmes (per qualsevol virtut descoberta en els altres, pels paisatges, pel fer mateix de comunicar-se), l'agraïment per tot el que rep, el rigor implacable a l'hora de veure les coses tal com són i el fet de saber, alhora, conivir-hi agradablement... Tot això constitueix, a parer meu, la saba poderosa que el permetria afrontar amb serenitat els terribles temporals que l'esperaven.

Un gran home que, com ell, avança decidit cap al martiri, no s'improvisa. Hi veig un paral·lel amb Etty Hillesum, una altra víctima heroica del nazisme, quan escrivia: «Aprovecha juiciosamente cada minuto de este día, haz de él una jornada fructífera, una piedra sólida de los cimientos en los que se apoyarán los días de desgracia y de angustia que nos esperan» (Evelyne Frank, *Con*

Etty Hillesum en busca de la felicitat, Santander, Sal Terrae, 2006). O, dit per Bonhoeffer mateix, des de la presó, la vetlla de Nadal del 1943: «L'agraïment transforma el turment del record en una joia callada. No portem damunt nostre la bellesa del passat com si fos una espina, sinó com un regal preciós [...]; una joia i una força durables emanen del passat» (*Resistència i submissió*, p. 118).

JOSEP M. JAUMÀ

INTRODUCCIÓ

Dietrich Bonhoeffer fou una de les figures més emblemàtiques de la resistència alemanya contra el nazisme.

El jove professor de teologia evangèlica de la Universitat de Berlín no sols organitzà l'oposició contra el règim al si de l'Església evangèlica, sinó que preparà activament, amb el seu germà Klaus, el seu cunyat Hans von Dohnanyi, l'almirall Wilhelm Canaris i altres, els atemptats contra Hitler.

El mes d'abril de 1943, quan Dietrich Bonhoeffer tot just s'acabava de prometre amb Maria von Wedemeyer, fou arrestat sota la sospita de traïció. Tot i que no s'arribà a jutjar-lo i a declarar-lo culpable, Bonhoeffer ja no sortiria mai més de la presó. Poques setmanes abans de la capitulació, Hitler ordenà l'execució de tots els «conspirants» de l'atemptat frustrat del 20 de juliol de 1944. El dia 9 d'abril Dietrich Bonhoeffer fou penjat per un comando de les SS en el camp de concentració de Flossenbürg.

El llegat del gran teòleg alemany és doble: el seu pensament, plasmat als seus escrits, i la seva vida. Ambdós han romàs fragmentaris. Però tal vegada sigui precisament el caràcter inacabat d'aquest llegat el que el torna tan significatiu als nostres dies. Bonhoeffer coneixia el caràcter fragmentari i efímer de l'existència humana, sempre exposada a les tribulacions del moment, però mai no deixà de creure que val la pena lluitar per la llibertat, per adverses que siguin les circumstàncies, confiant que el nostre fragment de vida serà omplert de sentit.

Estacions en el camí vers la llibertat (1906-1945)

Dietrich Bonhoeffer nasqué el dia 4 de febrer de 1906 a Breslau (on, curiosament, també nasqué i passà els primers anys d'infantesa la que seria una altra gran màrtir cristiana del nazisme: Edith Stein). Dietrich tenia una germana bessona, Sabine. Eren el sisè i el setè de sis germans més: Karl-Friedrich,

Walter, Klaus, Úrsula, Christine i Susanne. Walter, el segon, morí als 18 anys a la Primera Guerra Mundial.

El pare, Karl Bonhoeffer, fou uns dels psiquiatres més importants del principi del segle XX. L'any 1912 acceptà una càtedra a la Universitat de Berlín i la família es traslladà a la capital. La figura del pare, que representava dins la psiquiatria l'escola neurològica (que combatia a Freud i Jung), marcà molt al jove Bonhoeffer, especialment pel seu caràcter equilibrat i la seva serenitat. Paula Bonhoeffer, la mare, filla de la important família von Hase, cultivà en els seus fills el gust per la lectura i la música. Quan Dietrich tenia catorze anys, ja tocava el piano amb tant virtuosisme que els seus pares fins i tot pensaven en un futur com a pianista. Si bé la seva vida agafaria un altre rumb, Dietrich no perdé mai aquesta passió per la música; especialment amb el seu germà Klaus, que tocava el violoncel, passaven moltes vetllades musicals junts. Però la mare no sols transmeté als seus fills l'entusiasme per les belles arts, sinó que també despertà en ells, sobretot en Dietrich i en Susanne, la sensibilitat religiosa. Als quinze anys, Dietrich decidí que volia estudiar teologia. Els seus pares, que sempre havien optat per una educació que, si més no per l'època, ha de qualificar-se de liberal, no s'hi oposaren.

Així, doncs, l'any 1923 Dietrich començà els estudis de teologia a Tübingen, i, després d'una estada a Roma, els continuà a Berlín. L'experiència romana i els anys a la Universitat de Berlín foren decisius per al desenvolupament de la seva teologia. A Roma descobrí l'eclesiologia com a tema central de la teologia, a la qual dedicaria la tesi de doctorat: a Berlín estudià amb Adolf von Harnack, un dels teòlegs més destacats de l'època i veí dels Bonhoeffer al barri Berlín-Grunewald. Al mateix temps, llegí les obres de Karl Barth i s'entusiasmà per la seva «teologia de la Paraula de Déu». De fet, von Harnack i Barth representaven corrents teològics ben distintes: von Harnack formava part de l'anomenada «teologia liberal» i insistia en la utilitat i el valor dels mètodes històrics i filològics per a la teologia; per la seva banda, Barth desenvolupà el que s'ha anomenat «teologia dialèctica», una teologia que emfatitza el caràcter absolut de la revelació, que està per damunt de tot saber humà. Tot i l'aparent incompatibilitat de von Harnack i Barth, Bonhoeffer reconciliaria aquests dos vessants en la seva teologia.

Mentre Bonhoeffer escrivia la tesi, també es preparava per al primer examen final de teologia: volia deixar-se obert tant el camí acadèmic com el pastoral. Un dels requisits per al primer examen era l'experiència pràctica, així que Bonhoeffer es féu càrrec durant uns mesos d'una catequesi infantil, activitat que continuaria més endavant a Barcelona. Després de concloure, el 1927, la tesi de doctorat, amb el títol *Sanctorum communio*, i de passar, pocs mesos

després, el primer examen teològic, el proper pas per al jove teòleg era el vicariat, és a dir, un període formatiu abans del segon examen final i de l'ordenació. El seu superior, Max Diestel, li suggerí de passar aquest any a la parròquia evangèlica alemanya de Barcelona, de febrer de 1928 a febrer de 1929. És d'aquest període que daten les cartes que aquí es publiquen. Es tracta d'un període que sens dubte obrí a Bonhoeffer un món ben diferent del que el fill de l'alta burgesia de Berlín havia conegut fins al moment i que, com veurem més endavant, marcaria la seva trajectòria. Després d'aquell any a Barcelona, Bonhoeffer seguí el seu doble camí a cavall entre la carrera acadèmica i la pastoral a Berlín: es presentà al segon examen de teologia mentre preparava la seva habilitació per accedir a una càtedra universitària. Massa jove encara per ser ordenat (l'edat canònica era de 25 anys), la seva Església l'envià, entre els anys 1930 i 1931, un any als Estats Units, al prestigiós Union Theological Seminary de Nova York, de tendència marcadament social, on entrà en contacte amb els moviments ecumènics i pacifistes. Tornat de nou a Berlín, fou ordenat pastor i entrà a la Universitat com a *Privatdozent*. En aquells anys el seu pensament girava entorn de l'ecumenisme, del pacifisme i, sobretot, del Sermó de la Muntanya i d'una ètica cristiana —que va ser el gran projecte teològic de Bonhoeffer.

Des de principis dels anys trenta, Bonhoeffer —com tota la seva família— havia seguit amb gran preocupació els canvis polítics que portaren al règim nazi. Només dos dies després que Hitler pugés al poder, parlava per la ràdio —si bé la censura tallà l'emissió— denunciant que el Führer era un *Verführer* (un seductor o demagog) i que la idea d'un Führer era una ofensa a Déu. A partir d'aquell any 1933 la situació es complicaria progressivament per a Bonhoeffer i la seva Església. L'*Arierparagraph* d'aquell mateix any exigia suspendre els pastors i els altres càrrecs de la vida pública que tinguessin ascendència jueva, per tal de «restaurar un cos de funcionaris nacional» (§1), a saber, «aris». Amics teòlegs de Bonhoeffer estaven directament afectats, com per exemple Franz Hildebrandt, però també ho estava la seva família: la seva germana bessona, Sabine, estava casada amb un jurista d'ascendència jueva, Gerhard Leibholz (finalment, els Leibholz emigraren el 1938). Durant els primers anys, Bonhoeffer volgué plantar cara als esdeveniments polítics des de la seva Església. Alternant entre Londres (on passà un any com a rector de dues comunitats) i Berlín, Bonhoeffer participà en l'organització el 1933 del *Pfarrernorbund*, una associació fundada per Martin Niemöller que procurava ajudar els pastors expulsats a causa de l'*Arierparagraph*. Un any després, aquesta iniciativa portà a la fundació de la *Bekennende Kirche*, l'Església Confessant, que s'oposava als *Deutsche Christen*, simpatitzants del règim, tot reivindicant la famosa sentència de

Luter: *solus Christus*, dirigida contra els falsos profetes, i ara especialment contra Hitler. Bonhoeffer mateix establí entre 1935 i 1937 un seminari de la *Bekennende Kirche* a Finkenwalde —prop de Stettin, vora el mar Bàltic, actualment a Polònia—, on preparava els joves estudiants per al seu segon examen teològic. Però des del principi, la *Bekennende Kirche*, que havia intentat sempre no argumentar sobre el terreny polític —seguint la tradició protestant segons la qual la religió i l'estat havien de quedar ben separats—, no tenia prou força per fer front a la pressió massiva dels *Deutsche Christen* i del règim nazi durant l'anomenada «lluïta de les esglésies» (*Kirchenkampf*).

Bonhoeffer sentí la necessitat d'agafar un camí molt més radical: cap al 1938, a través del seu cunyat Hans von Dohnanyi, entrà en contacte amb el cercle «conspiratiu» de l'almirall Wilhelm Canaris i de Hans Oster, que preparaven els atemptats contra Hitler. Hans von Dohnanyi, casat amb la seva germana Christine, era funcionari al Ministeri de Justícia, mentre que Wilhelm Canaris i Hans Oster dirigien el servei d'intel·ligència militar (*Militärische Abwehr*). Altres personalitats com Ludwig Gehre, Karl Sack i Theodor Strüneck pertanyien a aquest grup. La situació de Dietrich Bonhoeffer en aquells moments ja era extremament difícil, perquè el règim controlava tots els seus passos: el 1936 se li havia retirat la *venia legendi* a la universitat, el 1937 la policia havia clausurat el seminari teològic a Finkenwalde, el 1938 fou expulsat de Berlín (només podia viatjar-hi per veure els seus pares), el 1940 la Gestapo tancà un altre centre de formació clandestí que Bonhoeffer havia instal·lat al Sigurdshof, el mateix any se li prohibí parlar públicament i se li imposà l'obligació de presentar-se regularment al registre a Schlawe, el 1941 se li prohibí publicar. Aquesta situació de control total s'alleugerí només quan Wilhelm Canaris i Hans Oster aconseguiren fer entrar Dietrich Bonhoeffer a la *Abwehr*, al·legant els bons contactes que aquest tenia a l'estranger gràcies al seu compromís amb el moviment ecumènic internacional, i que podien ser «útils per al règim». A partir de llavors, Bonhoeffer treballava oficialment per al servei d'intel·ligència alemany i viatjava molt a l'estranger. Però en comptes de recollir informació que pogués servir al règim per esbrinar les accions dels aliats, utilitzà aquests viatges per passar-los informació sobre els plans de la resistència alemanya. Finalment, el cercle al voltant de Canaris, que també incloïa a Klaus Bonhoeffer, va dur a terme els atemptats contra Hitler: un, el 13 de març de 1943; un altre una setmana més tard; finalment, el tercer atemptat, el 20 de juliol de 1944, que fou el que causà més impacte. Tots tres, com és sabut, van resultar frustrats.

Tot i els temps difícils que corrien, Bonhoeffer també visqué instants de felicitat personal, per breus que fossin: el 17 de gener de 1943 es prometé amb

la jove Maria von Wedemeyet. La parella, però, no arribà a conviure mai, ja que el 5 d'abril següent Bonhoeffer fou empresonat. Al principi, el seu empresonament no estava relacionat directament amb els atemptats de 1943, sinó amb suposades irregularitats a la *Abwehr*, que també implicaven a von Dohnanyi i a altres. Durant els primers mesos de l'empresonament, la família i els amics pensaven que Dietrich sortiria aviat de la presó. La promesa, la família i els amics estaven en contacte permanent amb ell; a més, Paul von Hase, parent de la mare i comandant de Berlín, utilitzà les seves influències per millorar la situació del pres. Bonhoeffer aprofitava el temps per escriure cartes a la seva promesa,¹ als seus pares i als seus amics, sobretot a Eberhard Bethge, i fins i tot trobà la manera de fer sortir la seva correspondència sense que passés per la censura. Aquestes cartes estan recollides al seu llibre més conegut: *Resistència i submissió*.²

Ara bé, igual que els altres dos atemptats, també el tercer intent fracassà, i amb aquest fracàs el presoner Bonhoeffer es trobà novament en el punt de mira de les autoritats. L'octubre de 1944 Bonhoeffer fou traslladat de la presó militar de Tegel a una presó de la Gestapo, a la Prinz-Albrecht-Straße de Berlín. A partir d'aleshores la família ja no tindria notícies del seu fill regularment. El 7 de febrer de 1945 el transportaren al camp de concentració de Buchenwald. El 5 d'abril Hitler ordenà l'execució de tots aquells que van ser relacionats amb l'atemptat del 20 de juliol de l'any anterior. El dia 8 d'abril, després d'haver celebrat un servei religiós amb motiu de ser la *Dominica in albis* de Pasqua, Bonhoeffer va ser apartat de la resta dels presoners. S'acomiadà dels seus companys amb les paraules: «Aquest és el final; tot i que per a mi és el començament de la vida.» L'endemà, Dietrich Bonhoeffer, Wilhelm Canaris, Ludwig Gehre, Hans Oster, Karl Sack i Theodor Strünck, després de desfilar nus cap a la forca, foren penjats per un comando de les SS en el camp de concentració de Flossenbürg, prop de Nuremberg. El mateix dia fou assassinat al camp de concentració de Sachsenhausen el seu cunyat Hans von Dohnanyi. El seu germà Klaus fou executat el 23 d'abril a Berlín, juntament amb Rüdiger Schleicher, un altre cunyat seu. Una setmana més tard, Hitler se suïcidà al seu búnquer, i la setmana següent, el 8 de maig de 1945, les forces armades alemanyes capitularen.

1. Vegeu l'emotiu i revelador recull *Cartas de amor desde la prisión* (trad. cast. de Dionisio Mínguez), Madrid, Trotta, 1997.

2. Dietrich BONHOEFFER, *Resistència i submissió* (trad. d'Helena Alegre de Ferrer), Espulgues de Llobregat, Ariel, 1969. Lamentablement exhaurit i no reeditat. N'hi ha una edició castellana: *Resistencia y sumisión. Cartas y apuntes desde el cautiverio* (trad. de José J. Alemany), Salamanca, Sígueme, 4a ed., 2004.

El 21 de juliol de 1944, un dia després del fracàs de l'últim atemptat contra Hitler, Dietrich Bonhoeffer escrigué a la seva cel·la un petit poema: *Estacions en el camí vers la llibertat*.³ Els títols de les quatre estrofes són: «Disciplina», «Acció», «Sofriment» i «Mort», i el poema conclou amb el vers següent: «Llibertat: t'hem cercat llargament en la disciplina, en l'acció i en el sofriment. En morir et reconeixem en el rostre de Déu.» Aquest fou el camí de Dietrich Bonhoeffer cap a la llibertat.

Barcelona, una autèntica vivència formativa (febrer de 1928-febrer de 1929)

En una carta del 22 d'abril de 1944, un any abans de la seva mort, Dietrich Bonhoeffer, reflexionant sobre el camí que havia pres la seva vida, escrigué al seu amic Eberhard Bethge:

Sóc del parer que no he canviat gaire. Com a màxim, he canviat a l'època dels meus primers viatges a l'estranger, i sota la primera impressió conscient de la personalitat del pare. Llavors s'esdevingué un distanciament de la fraseologia, en direcció a la realitat.⁴

Certament, aquesta afirmació no s'ha d'interpretar com si la vida de Bonhoeffer hagués progressat en línia directa fins al seu desenllaç tràgic. El que sí que permet és copsar la importància que les experiències viscudes a l'estranger, especialment les de Roma, Barcelona i Nova York, tingueren per al teòleg alemany i fins a quin punt marcaren el seu camí; tant com l'impacte de la figura del pare.

Dietrich Bonhoeffer arribà a Barcelona el 15 de febrer de 1928 per assistir com a vicari al pastor alemany Fritz Olbricht de l'Església evangèlica de Barcelona, al carrer Brusi, damunt la Via Augusta. Dins l'Església evangèlica, el vicariat forma part de la formació: és un període d'experiència pràctica que precedeix el segon examen teològic i l'ordenació. Al jove teòleg, amb vint-i-dos anys, Barcelona i la parròquia evangèlica alemanya, que es componia de comerciants i homes de negoci —unes tres-centes famílies— se li aparegueren com un univers del tot diferent del que havia conegut fins llavors.

Dietrich Bonhoeffer s'hi trobà amb gent que no compartia ni els seus interessos acadèmics ni les seves inquietuds espirituals, incloent-hi el pastor Ol-

3. Dietrich BONHOEFFER, *Resistència i submissió*, op. cit., pp. 209-211 (ed. cast.: pp. 258-259).

4. *Ibidem*, pp. 151-152 (ed. cast.: p. 194).

bricht. Els problemes que se li plantejaven a Barcelona eren ben diferents dels seus habituals, però Bonhoeffer s'hi volcà plenament: participà a la vida social de la comunitat, introduí la catequesi infantil, donà classes de religió al Col·legi Alemany entusiasmant el jovent pel missatge cristià i col·laborà amb el pastor Olbricht a la secció de beneficència (*Hilfsverein*). Especialment a través de la seva feina a la secció de beneficència, Bonhoeffer entrà en contacte amb una realitat absolutament nova: els vagabunds, els delinqüents, etcètera. Per al jove teòleg devia ser tot un repte tractar amb aquestes persones i aprendre a saber distingir els impostors dels necessitats —un gran exercici de psicologia i empatia per al qual fins i tot demanà ajuda al seu pare Karl pregant-li que li enviés un exemplar del seu llibre *Una contribució al coneixement dels mendicants i vagabunds de les grans ciutats*.⁵

No pot haver-hi cap dubte que foren experiències com aquesta les que produïren en ell el «distanciament de la fraseologia, en direcció a la realitat». A Barcelona, lluny dels cercles acadèmics de la capital alemanya, començà, doncs, a fer-se palesa una actitud profundament humana i caritativa, que més tard Bonhoeffer resumiria en la seva carta a Berhge. Com explica el seu cosí Hans Christoph von Hase⁶ recordant els temps amb Bonhoeffer, aquest entenien per «fraseologia» tot sistema teològic que s'allunyava del missatge bíblic, però sobretot de l'antropologia: al centre del pensament de Bonhoeffer començava a ser-hi l'home real i no pas el sistema teològic, entenent Jesús mateix com l'home al servei dels altres.⁷

És en aquest sentit que també hem d'interpretar les ratlles de Bonhoeffer que llegim al seu *Diariari espanyol* el 8 de març de 1928, és a dir, poques setmanes després d'arribar a Barcelona:

La meua teologia comença a tornar-se humanística. Com pot ser? És possible que Barth no hagi estat mai a l'estranger?

5. Publicat el 1900 a Berlín.

6. Vegeu Hans Christoph VON HASE, «Abkehr vom Phraseologischen zum Wirklichen». Persönliche Erinnerungen von Hans Christoph von Hase», a: Dietrich BONHOEFFER, *Barcelona, Berlin, Amerika 1928-1931* (Werke 10), ed. Reinhart Staars i Hans Christoph von Hase, Munic, 2a ed., 2005, pp. 589-602.

7. La importància de l'estada barcelonina per a l'evolució del pensament teològic de Bonhoeffer ha estat estudiada amb més detall a: Robert STEINER, *From Phraseology to Reality: A Theological Geography*. *Bonhoeffer's Early Travels and the Notion of Boundary*, tesi de doctorat inèdita, University of Cape Town, 2004.

Tot i que brevíssima, aquesta «nota teològica» és molt significativa: mostra com l'experiència iniciada a Barcelona ja incideix de manera profunda en el pensament del jove Bonhoeffer.⁸ Com s'ha dit abans, el pensament de Bonhoeffer sempre s'havia mogut entre les dues grans figures del seu temps: Adolf von Harnack d'un costat, al qual dedicà una carta entranyable des de Barcelona el 13 de juliol de 1928, i Karl Barth de l'altre. Són dos estils de teologia ben oposats, però que Bonhoeffer sabé harmonitzar. Per a Bonhoeffer l'alternativa entre la centralitat de Déu i la centralitat de l'home mai no fou una bona disjuntiva, ja que ambdues perspectives no s'exclouen, sinó que, en última instància, coincideixen. Aquesta és la lliçó teològica més important que Bonhoeffer aprengué a la vida pastoral de Barcelona: el teòleg ha de ser humà i la teologia, humanística!

En aquesta mateixa línia humanística també s'inscriu l'interès per qüestions d'ètica cristiana que Bonhoeffer començà a desenvolupar durant l'estada a Barcelona. Un reflex important d'aquest interès és la conferència «Fonaments d'una ètica cristiana», que pronuncià el dia 8 de febrer de 1929 a la seva parròquia de Barcelona, després d'haver-ne donat dues altres prèviament. També en els sermons d'aquella època trobem prefigurats conceptes clau de la seva ètica. Així, en el sermó del 26 d'agost de 1928 apareix per primera vegada el que serà una de les distincions centrals de la seva ètica: la distinció entre *Letztes* i *Vorletztes* (entre l'últim i el penúltim).⁹

A més, sembla ser que l'estada a Barcelona fou un element important en el seu trajecte cap a l'ecumenisme; si més no, és el que anys després, el 1942, Bonhoeffer escrigué en una carta dirigida al seu superior Max Diestel pel seu setantè aniversari. Tot i així, de les cartes barcelonines no es desprèn un interès gaire viu per l'Església catòlica catalana ni pels cercles intel·lectuals de l'època. Al contrari, els seus comentaris es limiten a donar una visió força negativa del clergat catòlic d'aleshores, al qual només sembla haver conegut d'algun en-

8. Una nota ben semblant es troba en una carta de Bonhoeffer del 13 de març de 1928 dirigida al seu cunyat Walter Dreß, promès amb la Susanne. Cf. Dietrich BONHOEFFER, *Register und Ergänzungen* (Werke 17), ed. Herbert Anzinger i Hans Pfeifer amb la col·laboració de Waltraud Anzinger, Munic, 1999, pp. 589-602.

9. «L'últim» és la Paraula de Déu, «el penúltim» la realitat humana. Parlant de la realitat de l'home com a «penúltim», s'expressa la seva ambivalència. La realitat de l'home és penúltima en tant que els nostres actes i pensaments són determinants i comporten un compromís i una responsabilitat que no podem eludir. Tanmateix, a la llum de la gràcia divina que es manifesta en la Paraula de Déu, la importància del que nosaltres podem assolir pels nostres actes i pensaments en aquesta vida, per absoluta que ens sembli, es relativitza.

contre fortuït i d'haver vist la processó del Corpus. Malgrat que Montserrat sigui un referent constant a la seva «geografia reològica» —com s'han anomenat les seves descripcions paisatgístiques plenes de motius bíblics—, Bonhoeffer no sembla que busqués el contacte amb els monjos benedictins. Així, doncs, molt probablement no arribà a renir coneixement dels esforços que es feien a Catalunya precisament durant els anys vint per renovar els estudis bíblics, ni tampoc del moviment de reforma litúrgica (l'anomenada «guerra de les casulles», pel que representaven la nova casulla «gòtica» i la tradicional amb forma «de guitarra»). Bastarà recordar aquí els noms de Bonaventura Ubach, monjo de Montserrat, i del capucxí Miquel d'Esplugues per les traduccions de la Bíblia al català, així com mossèn Lluís Carreras pel moviment litúrgic. Tampoc no sembla haver tingut notícia de l'important moviment d'obertura i de renovació del pensament catòlic català representat, per exemple, per la revista *La paraula cristiana* (fundada per Carles Cardó el 1925), que desembocaria el 1929 en la fundació de l'influent diari *El matí*. Malgrat ser veí de la casa del poeta Maragall —i haver-hi de passar per davant de camí cap a l'església—, Bonhoeffer no menciona mai la presència de la cultura catalana, ni tan sols l'existència de la llengua. Quina llàstima.

Certament, hom pot lamentar que Bonhoeffer no entrés en contacte amb els estudiants i els intel·lectuals de la Barcelona del seu moment: el 1928 el jove Miquel Batllori encara estudiava a la capital catalana; tots dos compartien el gust pel teatre i qui sap si, sense saber-ho, hi varen coincidir algun cop... Tal vegada l'única excepció en aquest sentit fou Luis Sánchez Sarro, un dels col·laboradors principals de l'editorial Labor, amb qui mantingué nombroses converses. Luis Sánchez Sarro publicà en aquesta editorial l'any 1936 el primer *Diccionari de pedagogia* editat a Espanya. Amb tot, cal recordar que Bonhoeffer tampoc no vingué a Barcelona per connectar-se amb els cercles acadèmics. És més: el que aprengué durant aquells dotze mesos a Barcelona fou molt més que una lliçó acadèmica!

L'any que Dietrich Bonhoeffer passà a Barcelona, del 15 de febrer de 1928 al 17 de febrer de 1929, fou un any de *Bildung*, és a dir, d'una formació en el sentit més complet i humanístic de la paraula. Així ho recorda ell mateix en una carta escrita el 9 de març de 1944 des de la presó de Tegel a Eberhard Bethge, tot reflexionant sobre la idea de *Bildung*:

Em pregunto si, als nostres dies, la coneixença d'altres països i el contacte cultural amb ells no són per a nosaltres un element molt més important de formació que no pas l'antiguitat mateixa. I li ha quelcom de vulgar, naturalment, en un cas i en l'altre, però qui sap si pertany a les nostres tasques configurar en una autènti-

ca vivència formativa l'encontre amb altres pobles i països, per damunt de tota política, tot comerç, tot esnobisme. Amb això esdevindria profitós per a la nostra formació un corrent fins ara abandonat, i es reprendria alhora una antiga tradició europea.¹⁰

Per a Dietrich Bonhoeffer, les estades a l'estranger havien esdevingut un moment constituït de la seva formació i del seu camí vital, i no sols del seu, sinó que se li presentaven com un imperatiu per a tota formació en general: l'encontre amb altres pobles i amb altres països era per a ell la base d'una educació humana i humanística que havia d'anar dirigida cap a l'ecumenisme, el pacifisme i el civisme. Val a dir que aquesta idea i aquests ideals no han perdut res del seu significat; al contrari, l'encontre amb altres pobles i països s'impesa ara amb més urgència que mai, quan es parla del *clash of civilizations*.

Però aquestes pàgines donarien una visió equivocada de Bonhoeffer i del seu vicariat a Barcelona si no es fes esment de tots els petits plaers i de totes les grans alegries que el jove alemany visqué a la ciutat comtal. Bonhoeffer fou un gran intel·lectual, és cert, però també sabé gaudir de la vida: anà al cinema, s'entusiasmà pels toros, llegí amb fascinació el *Quijote*, adquirí un Picasso (?), féu caminades pel Tibidabo amb els seus amics del Col·legi Alemany, realitzà un viatge al Marroc aturant-se a Madrid, Toledo, Còrdova, Sevilla i Gibraltar, féu excursions als Pirineus, a Mallorca, etcètera. Només la platja no l'acabà de convèncer...

Potser un dels esdeveniments que Bonhoeffer esperava amb més il·lusió a Barcelona foren les visites dels seus pares i del seu germà Klaus, amb el qual compartia la passió per la música i les ganes de viatjar i conèixer terres noves i gent nova.

De tot això, i de moltes coses més, ens parla Dietrich Bonhoeffer a les seves cartes. El fet que la seva visió de Barcelona «sense problemes socials» fos un xic idealitzada (recordem l'apel·latiu «la ciutat de les bombes», la dictadura, els immensos barris de barraques a Montjuïc i al Somorrostro) s'explica segurament perquè els anys 1928 i 1929 eren encara de bonança econòmica —just abans de la Gran Depressió—, les obres de l'Exposició de 1929 atreïen molta immigració del sud i el sindicat anarquista CNT estava prohibit. La inquietud política pel destí de la dictadura, però, era molt viva: el gener del 1929 hi hagué un *putsch* militar —que va fracassar— per forçar un retorn al sistema parlamentari, i el mes de març les universitats de Madrid i de Barcelona van ser tancades fins a final de curs.

10. Dietrich BONHOEFFER, *Resistència i submissió*, op. cit., pp. 139-140 (ed. cast.: p. 167).

* * *

Catorze anys després de l'estada a Catalunya, a l'estiu de 1943, quan Dietrich Bonhoeffer ja era a la presó, el seu pare Karl recordà aquells dies assolats que passaren amb el fill a Barcelona:

En aquests dies tan calorosos, estem pensant molt en tu, en la teva cel·la, a sota de la teulada. Ens consola el record dels dies de calor de setembre, quan et vàrem visitar a Barcelona.¹¹

La publicació d'aquest recull de cartes que Dietrich Bonhoeffer escrigué des de Barcelona, traduïdes per primera vegada a una altra llengua per Josep M. Jaumà, vol ser un eco d'aquelles paraules del seu pare: s'afegeix als actes celebrats a Barcelona amb motiu del centenari de Dietrich Bonhoeffer, com un testimoni més que també a Barcelona la memòria de Dietrich Bonhoeffer i el seu llegat intel·lectual i vital segueixen molt presents.

ALEXANDER FIDORA

11. Carta de Karl Bonhoeffer del 28 de juliol de 1943, inclosa a: Dietrich BONHOEFFER, *Widerstand und Ergebung*, ed. Eberhard Bethge, Munic, 1970, p. 96.

CARTES DES DE BARCELONA

CARTA DEL PASTOR FRITZ OLBRICHT,¹² DE L'ESGLÉSIA EVANGÈLICA DE BARCELONA, A DIETRICH BONHOEFFER

Barcelona, 2 de gener de 1928

Benvolgut Sr. candidat:

Fins avui no aconseguixo contestar les seves amables ratlles de l'1 de desembre. Com sempre en aquesta època, he tingut molta feina. A més, hi hagué el casament de la meua filla el 20 de desembre, en el qual participà gairebé tota la colònia.

Avui tinc per fi un dia tranquil i em dispenso a respondre les seves preguntes. Abans que res, però, tebi els meus millors vots per l'èxit de la seva llicenciatura. Que l'any nou faci que passi favorablement el primer examen.

A veure, no cal un frac sinó en ocasions molt especials, de fet molt rarament. Hom es posa força més sovint l'esmòquing. En cas que no tingui encara la seva pròpia roba talar, pot fer-ne servir una de meua, que segur que li anirà bé.

De moment, aquí també és hivern. La roba d'hivern és tan necessària com a Alemanya. Jo porto el mateix abric gruixut que a casa nostra. A Espanya també hi fa fred, especialment a les cases, on hi ha mala calefacció.

Fa uns dies meravellosos, amb un sol fantàstic, no gela ni neva, però tot i això fa fred. Per tant, porti's roba interior, un vestit de jaqueta i un abric gruixuts.

A part d'això, sento haver de dir-li que el tema d'unes classes de repàs per a un noi no ha funcionat. Amb el retard de la seva vinguda, la família ha contractat una professora. Però es poden trobar coses similars si vostè vol.

Em convindria saber quan serà finalment la seva arribada, encara que sigui aproximadament, ja que no puc buscar-li una pensió massa per endavant.

El dia 5 vaig a València i torno l'11. Quina llàstima que no fos aquí per Nadal; és quan hi ha més feina. Deurà arribat abans de final de gener.

Esperant tenir noves seves aviat, el saluda molt cordialment el seu afectuós,

F. Olbricht, Rector

* * *

12. Friedrich Olbricht (1874-1962) va ser rector de l'Església Evangèlica Alemanya de Barcelona i president de la Conferència Ibèrico-Alemanya de la mateixa Església entre 1920 i 1934.

El novembre del 1927 em van oferir per telèfon, a través del degà Diestel, una plaça de vicari a Barcelona. Amb això semblava obrir-se pas el compliment d'un desig que, en els últims anys i mesos, era cada vegada més fort, a saber: poder viure una llarga temporada de manera del tot independent, allunyat del cercle de coneguts on he viscut fins ara. Crec que després d'aquella conversa per telèfon, de seguida vaig estar força decidit en el meu propòsit. Però em quedaven encara dos exàmens per endavant, i per això no em vaig preocupar realment de l'assumpte amb tota intensitat. Els meus pares no semblaven oposar-s'hi; en vam parlar llargament molts vespres, sense, però, tractar el tema a fons, és a dir, de fins a quin punt, concretament a mi, m'és necessari d'iniciar un recomençament. De manera que vaig deixar que ho decidís senzillament el pas del temps. Vull dir que no sé dir exactament quan m'hi vaig decidir. L'assumpte es decidí per ell mateix, és a dir, vaig escriure cartes a Barcelona i finalment hi vaig anar. Malgrat moltes i importants opinions en contra —penso ara, només, en Priebe—,¹³ i sense poder realment refutar-les, estava en un punt que simplement hi volia anar.

També a mi em resulta problemàtic saber com s'arriba a una decisió així. Només tinc una cosa clara: que un mateix —és a dir, conscientment— té ben poca capacitat sobre el sí o el no; el temps ho fa tot. Potser no li passi a tothom; en tot cas, em passa a mi. Últimament m'he adonat que totes les decisions que havia de prendre no van ser, de fet, decisions meves. Jo acceptava els dilemes que m'apareixien i deixava (sense dedicar-m'hi de manera plenament conscient) que se m'imposés la claredat mateixa d'una decisió; aquesta claredat, però, no és tan intel·lectual com una manera de fer instintiva; la decisió està presa: que després hom sigui capaç de raonar-la de manera satisfactòria, això és una altra qüestió.

Així, doncs, hi vaig anar. Hi hagué festes de comiat, una rere l'altra. El que em commogué més fou el comiat del treball parroquial: el 18 de gener ens vam reunir per últim cop els col·laboradors de la catequesi infantil amb el pastor Meumann.¹⁴ Meumann parlà molt amablement, amb cordialitat. El vaig respondre breument. Sabíem que al llarg de la nostra feina ens havíem apropat sense adonar-nos-en. I arribà el 22 de gener i l'últim dia de catequesi per als infants.

13. Hermann Priebe (1871-1961), rector de la parròquia del barri Berlín-Grünwald, on vivien els Bonhoeffer. Va ser qui va confirmar en Dietrich.

14. Vicari de la parròquia Berlín-Grünwald.

Vaig parlar sobre el paralític, especialment sobre la frase: «Els teus pecats et són perdonats», i un cop més vaig intentar mostrar als nens el nucli del nostre evangeli. Van estar atents i potser una mica entenedrissos, perquè jo els parlava, em sembla, amb una certa emoció. I arribà l'hora del comiat. El pastor Meumann m'inclogué en la seva pregària comuna i... si des de fa bastant de temps la pregària comuna sovint em produeix estremiment, aquest cop em commogué incomparablement més pel fet que aquesta colla d'infants, amb els quals havia estat dos anys, pregués per mi. On hi ha gent que prega, allí hi ha Església, i on hi ha Església no hi ha mai soledat.

El 18 de gener es reunia a casa meua per última vegada el meu cercle dels dijous.¹⁵ S'hi incorporà un nou membre, Peter Rosenbaum, un jove amb unes facultats intel·lectuals i una sensibilitat extraordinàriament desenvolupades (defensà la presència real¹⁶ segons Luter!). Els nois duïen preguntes que vam debatre. Per últim, els vaig preguntar què en pensaven del fet que el cristianisme hagi conquerit el món per davant de moltes altres religions; així vam arribar a la pregunta sobre l'essència del cristianisme, i parlarem sobre l'oposició i la relació entre revelació i religió. Va ser una hora d'autèntica excitació.

I ja era el moment d'esperar notícies del Consell de l'Església Evangèlica, que arribaren el 2 de febrer. Ara anava de veritat. Fer maletes, visites de comiat, aniversari, etc. Des d'aquell dia vam aplegar-nos cada vespre. I el 8, per fi, ja hi érem. Hi hagué un solemne sopar de comiat amb tots els germans. L'oncle Otto B. casualment també hi era. Vam estar junts fins a les 10, quan vam demanar dos cotxes i vam marxar. L'àvia es quedà a casa. Acomiadar-me d'ella va ser dur. Els Schleicher¹⁷ se'n van anar cap a casa. Tots els altres van venir a l'estació. A les 11 sonava el xiulet i el tren arrencà.

Vaig anar directe a París, amb una parada d'una hora a Lüttich, on plovia, i vaig fer un tomb amb cotxe.

A París vaig ser a l'Hotel Beau Séjour, Rue de Ranelagh, 99. M'hi vaig estar fins dimarts. (M'hi havia allotjat en Olden.¹⁸ Vam tenir mal temps gairebé

15. Format pels nois que havien acabat la catequesi de confirmació. Es reunien a casa d'en Bonhoeffer per parlar de temes ètics, religiosos, polítics o culturals; anaven junts al teatre, concerts, òpera... Molts d'ells, residents a Grunewald, eren d'origen jueu. La majoria van ser perseguits i assassinats pels nazis; d'altres, víctimes al front.

16. De Crist a l'eucaristia.

17. La més gran de les germanes, Úrsula, estava casada amb l'advocat del Ministeri de l'Aire i professor de la universitat de Berlín, a més de bon violinista, Rüdiger Schleicher, que seria executat juntament amb el germà Klaus, com a conspiradors, el 23 d'abril de 1945.

18. Antic company de Bonhoeffer a l'institut.

tots els dies. Vaig ser diverses vegades al Louvre, 2 cops a l'òpera: *Rigoletto* a l'Opéra, i *Carmen* a l'Opéra Comique.) El diumenge a la tarda vaig assistir a una missa major molt solemne al Sacré Cœur. A l'església gairebé només hi havia gent de Montmartre; prostitutes i els seus homes, a missa, fent genuflexions a cada cerimònia; era una imatge extraordinària, impressionant, on un cop més es veia molt clarament com aquesta gent més afeixugada pel destí i la culpa estan precisament més a prop del contingut evangèlic. Fa temps que crec que el carrer Taubentzen¹⁹ de Berlín seria un camp de treball extremament fructífer per a l'Església. Em puc imaginar molt més un assassí pregant o una prostituta pregant que no pas un home vanitós pregant. No hi ha res tan oposat a l'oració com la vanitat.

El dimarts a la tarda, a les 5, sortíem del Quai d'Orsay. Em vaig despertar poc abans de Narbona; sortia el sol —no l'havia vist en dues setmanes— il·luminant un paisatge de preprimavera bonic com un conte de fades. Els prats eren verds, florien els ametllers i les mimoses. Em vaig sentir traslladat de sobte a la regió de Nàpols. Aviat vam veure brillar pel sol els pics nevats dels Pirineus i, a l'esquerra, el blau del mar. Arribàrem a l'estació fronterera de Portbou; i vam continuar cap a Barcelona amb un tren de luxe.

Allà vaig conèixer una parella jove (Bölke) que volien anar a viure a Barcelona durant uns anys. Les hores fins a Barcelona van passar volant; el viatge no se'm va fer gens llarg. A les 12.55 el tren entrà a Barcelona. El pastor Olbricht em vingué a recollir a l'estació. Un home alt, de cabells foscos, però aparentment molt cordial, que parla molt de pressa i poc clar, d'aspecte gens clerical però tampoc elegant. Em dugué a la pensió, on viuen 3 senyores d'entre 27 i 32 anys que només parlen espanyol (C. San Eusebio, 59), prop de la casa del pastor. Dos alemanys que ja fa temps que hi viuen em van rebre molt cordialment. L'un es diu Haack, i és comerciant; l'altre, Thumm, és mestre de primària, i és d'Aalen. Tot seguit vam dinar; i aleshores, després d'haver estat ben introduït gràcies als cigarrets alemanys que havia portat —el tabac d'aquí sembla terrible—, vaig anar a casa del pastor.²⁰ Vam xerrar i després vam passejar una mica; vam veure l'església, que és molt senzilla però bonica. Al matí del 16.II, a les 9, ja tornava a ser a casa d'en Olbricht; era l'hora de despatx de la secció de beneficència, però no vingué ningú. El mateix matí vam visitar, al consolat, el cònsol general, Schrötter, el cònsol Werkmeister i tots els qui eren allí, fins al secretari Lenz, amb qui

19. De la prostitució.

20. Encara avui al carrer Brusi, vora l'Institut d'Educació Secundària Montserrat.

tindrè molt de contacte per la secció de beneficència. Entre els alemanys que he conegut fins ara hi he trobat una atmosfera de molta amistat i cordialitat.

A la tarda vaig anar amb el Sr. Thumm al port i a la ciutat vella, que encara és més immunda que Nàpols. El mar era blau cel i el camí del moll, esplèndid. Les senyores de la pensió s'esforcen inútilment en dir el meu nom. Aquí només t'anomenen dient-te senyor i el nom, vull dir quan et coneixen. Al vespre van parlar amb nosaltres 1-2 hores en espanyol, que per a mi va ser un exercici excel·lent, però segur que per a elles ben poc entretingut.

El dia 17, d'hora, a casa del pastor Olbricht. Visita al Consell Presbiteral: tots comerciants que amb prou feines van a l'església, però paguen. Rückeberg, Schul, Herberg. Pel carrer ens vam trobar el president del Club Alemany (Herberg), que de seguida m'enganxà i em convidà al ball de disfresses del dia 18, i aquella mateixa tarda ja vingué a visitar-me. No hi aniré, al ball; la conversa podria donar lloc a rumors estúpids. Ja m'adono que xerren i observen molt; sento dir que els alumnes de primer de l'escola estan meravellats del meu barret rodó i el tenen per modern i digne d'imitació. El fill del pastor de seguida en volia tenir un d'igual.

Ja al marí vam visitar tota l'escola.²¹ El director, Seyfang, amb qui vaig intentar parlar de la meua voluntat de donar classe de religió, i després l'equip de professors, dels quals em cridà especialment l'atenció un que es diu Schröder. El vaig trobar precisament aquella tarda, quan volíem anar amb el Sr. Thumm al Tibidabo amb el funicular. Ell duïa de passeig 3 nens petits, espanyols, de la seva classe, i s'afegí al nostre passeig. És molt educat i bon conversador, i ha viatjat molt. Vam quedar per jugar a tennis, i ens trobem sovint. És el director del cor, i me'n faré membre de gust. Cal obrir portes per conèixer gent. Els tres nens eren molt desperts i alegres. Des del Tibidabo hi ha una vista realment fantàstica de la ciutat i de les muntanyes del voltant, fins a Monserrat [*sic*],²² de manera que la derivació etimològica popular del «tot això, *tibi dabo*» resulta fins a cert punt encertada.

Avui, 18.II, no tinc cap feina a fer. Sento una lleugera por de no arribar a fer cap treball pràctic, com voldria. Toco el piano, escric i aprenc l'espanyol.

Ha passat una setmana i no he tingut ganes ni temps d'escriure. He omplert tot el temps que tenia sense haver treballat gaire.

21. Escola Evangèlica Alemanya de Barcelona.

22. Nota de l'editor de les Obres completes: Montserrat «en la fe popular, tinguda pel "Monsalvatsch" de la llegenda del Grial; és el Montsagrat dels catalans».

Avui, 26, he dirigit la litúrgia i també la catequesi dels infants. Mentre que el diumenge passat hi havia una sola nena, avui érem 15. Nenes fins als 14 anys, nens d'uns 10-11 anys; aquestes últims amb una frescor i una vivacitat magnífiques. Els vaig descriure les meravelles que es donen a les catequesis infantils, i això els entusiasma. Veurem com anirà la pròxima vegada. És com si aquesta hora m'hagués transformat; s'ha acabat la lleugera preocupació que el treball pràctic no pogués anar bé. He posat els fonaments i aniré avançant, i tinc els nens, em sembla, del meu costat; el proper pas que he de donar és l'ensenyament de religió a l'escola. Abans, però, organitzaré la catequesi infantil; potser, a partir d'aquí, s'obri una porta.²³

26.II, a la tarda, vaig anar de visita a casa dels membres del consell parroquial Herberg i Rückeberg. L'estona a casa d'aquest últim va ser força agradable, si no fos que les converses es desenvolupen d'una manera molt diferent de com acostumem a fer-ho nosaltres. Des que sóc aquí no he participat en cap conversa a l'estil de Berlín-Grunewald. Al vespre vaig estar llegint a la freda habitació. Com que plou des de dijous, a les habitacions sense calefacció s'hi està molt malament, i per això o treballa a la sagristia o surto a passejar. És curiós, quan vas al cafè a les tardes, o fins i tot als matins, veure quanta gent que podrien estar treballant s'hi estan asseguts. També hi porten amb tota naturalitat les criatures. Amb una rassa un s'hi pot passar moltes hores, trobar-se amb coneguts, xerrar, veure el moviment a la plaça Catalunya i matar el temps. El cafè és bo; en canvi les pastes són molt dolentes. Una beguda molt apreciada és el vermur amb sió, que et serveixen amb sis ostres; en total costa 1'50 ptes. Per altra banda, en aquests cafès hi seuen junts gent benestant, rics, petitburgesos i gent d'aspecte miserable; com, en general, em sembla que passa al sud (també a Itàlia), la qüestió social no juga un paper gaire important. Les condicions increïbles que es donen aquí a la ciutat vella ho testimonien.

27.II, a la tarda, al cor. Jo toco el piano. El director, Sr. Schröder, em sembla que en sap ben poc, de dirigir. Es tracta d'una cridòria força indisciplinada. Per altra banda, pertot arreu la mateixa gent. Els joves consentits, sovint mal educats, no deixen que el director els doni ordres; caciquistes, creixen a l'interior dels negocis del pare. Els vells són, en conjunt, la part més simpàtica. Entre els joves, la impressió és d'una total manca de serietat; no han experimentat res, o molt poc, de la guerra, la revolució i els dolors de part d'aquesta època; viuen bé i còmodament, en un clima sempre bo: com podien ser d'altra

23. Bonhoeffer mateix no havia assistit mai d'infant a una catequesi parroquial; la seva mare (el pare era agnòstic) els en donava classes a casa.

manera? Els anys del moviments juvenils alemanys han passat sense deixar cap rastre aquí.

28.II. En Klaus s'examina, i jo espero el telegrama. Avui el cor de la família es deslliurà d'un pes increïble. Avui s'acaben per fi les constants irritacions contra els seus superiors, etc. A la tarda no tenia cap ganes de treballar i he anat amb el Sr. Thumm al cine; hi donaven el *Don Quijote*. Jo no havia llegit la novel·la i el contingut no m'ha resultat gaire clar, de manera que la pel·lícula deu tenir fallades. A part d'això, com totes les pel·lícules espanyoles, inacabable. Aquí el cinema és la diversió més barata. Per, com a molt, 1 pra. t'entretenen 4 hores sense parar. Et donen 2 o 3 i sovint 4 pel·lícules seguides, les primeres increïblement estúpides, avorrides. —De tota manera, gràcies a la pel·lícula, m'he adonat del problema de Don Quijote i aviat llegiré la novel·la—. ²⁴ Al vespre, mentre sopàvem, ha arribat el telegrama i he respirat realment alleugerit, i he pensat com devien estar-ho celebrant en aquell moment a casa; he pensat especialment en els pares.

29.II. Avui, com de costum, de 9 a 10, hora de despatx a la secció de beneficència. Després, al consolat amb Olbricht. Allí ens han presentat un mariner de Tordern que ha desertat i que no té papers. Estant begut, s'oblidà que el vapor salpava. Així li vingué la desgràcia; el jove mariner m'ha fet una impressió de tanta honestedat i sinceritat que he convençut els no gaire predisposats senyors Olbricht i Lenz a ajudar-lo. Ara l'enviaran aviat a Alemanya.

10.III. El 4.III va ser un dia meravellós. El doble de criatures a la catequesi infantil. Vaig explicar una història del paradís perdut. El fet que els infants d'aquí no tinguin ni idea de les qüestions religioses és tan estremidor com bell i ple de responsabilitat. Pel que he sabut preguntant als mestres de l'escola, sembla que tinc els nens més difícils, ganduls, bergants, precoços, etc. Durant la setmana n'he visitat alguns a casa seva. Dos noiets, Fornoff, que a l'escola tenen molt mala fama, a casa van resultar ser amables i ben educats. Un tal Kläbisch, expulsat de l'escola, igual. El diumenge a la tarda hi hagué una reunió força deliciosa a casa d'en Olbricht. Vam xerrar, tocar música. Una parella jove (els Baum) em van fer una impressió especialment agradable. — La setmana ha passat anant de visites i amb molt mal temps. De tota manera, he jugat 3 vegades al tennis al Club Pampaja²⁵ amb el Sr. Schröder, mestre de primària de

24. La llegirà i «llegó a decir que había aprendido más Érica en el Quijote que en muchos manuales» (Emmanuel BUCH, *Dietrich Bonhoeffer*, Madrid, Fundación Emanuel Mounier, 2003).

25. Molt probablement, el Club Pompeia, que era a la Travessera de Gràcia, prop del carrer Santaló.

l'escola que, intel·lectualment i per la seva sociabilitat, sobresurt de la majoria. Dilluns vespre, cor. Jo hi toco el piano i hi conec molta gent.

Dijous, 8.III. Al vespre, a través de la recomanació de l'oncle Otto, i rebut de la manera més amistosa, a casa del director von Flecken, a sopar. L'única fallada, corrent aquí: allargar massa la festa a la nit. Allí vaig sentir explicar al Sr. Schul, que fa molt de temps que resideix aquí, que el dimecres de cendra em vaig perdre una processó en la qual passegen cendres, ossos, esquelets infantils, amb capellans amb les velles vestidures del temps de la Inquisició. — D'Espanya, quan fa mal temps, se'n veu poca cosa. Això cal corregir-ho aviat. — Avui, a la tarda, a casa d'en Olbricht, amb els Backe, per tocar-hi música.

La meua teologia comença a tornar-se humanística. Com pot ser? És possible que Barth²⁶ no hagi estat mai a l'estranger? — La *Vida de Jesús*, de Wittig,²⁷ m'impresiona molt. Demà he de predicar aquí per primera vegada. He triat el text Romans 11,6, després d'haver-ne començat a treballar molts d'altres.

* * *

Barcelona, 16.II.28

Estimats pares, estimada àvia, estimats germans:

Vull començar, com a mínim, un plec de paper de carta; si l'ompliré, no ho sé pas, perquè aviat serà l'hora de dinar i encara no sé què vindrà després. — En aquest moment estic assegut a la meua habitació, que és força gran, ^{1/4} de la de casa, però té només un llit, una taula, dues cadires i un palanganer. De moment no hi ha res més. El paviment és de rajola, molt agradable a l'estiu, i on s'hi veu de seguida la brutícia. Les finestres són dos balcons, de manera que seus com a l'aire lliure. Avui fa una mica més de fred que ahir, però ja voldríem nosaltres tenir un temps així pel maig. El cel és d'un blau brillant, i a l'exterior veig dos carrers petits amb cases molt blanques i sense teulada. Al carrer, sota el meu balcó, uns nens petits criden i juguen, i passa gent cridant tota mena de coses. En general, la imatge s'assembla molt a una del sud d'Itàlia. [...]

El pastor Olbricht és corpulent, de cabells negres, en els primers 50, parla terriblement de pressa i poc clar; crec que té bon humor i és certament molt enèrgic; té un aspecte no gens pastoral, i és qualsevol cosa menys emfàtic; no

26. Per a Karl Barth (1886-1968), la «Paraula de Déu» estava infinitament per damunt de tota lògica humana i de tot humanisme. Bonhoeffer havia intentat introduir la teologia barthiana, a contrapèl, a la universitat de Berlín, com després ho faria també, el curs 1930-1931, a la Union Theological Seminary, de Nova York.

27. Joseph Wittig (1879-1949), teòleg catòlic excomunicat el 1926, rehabilitat el 1946.

em sé imaginar com deu predicar, però tinc curiositat per saber-ho. És molt afable i, curiosament, es pensa que tot —l'habitació, els carrers— m'ha de, o m'hauria de, semblar massa primitiu, i està orgullós quan li asseguro que tot això a Berlín no és gaire diferent. A l'estiu viuré a casa seva.

Avui vull anar amb el mestre de primària alemany, que és de Suàbia, d'Aalen, i es diu Thumm, al port i altres llocs.

El diumenge, fins dimarts, és carnaval i, naturalment, vull mirar-m'ho. El diumenge tornen a començar també, regularment, els toros. — Prou, fins aviat! Per a tots, salutacions afectuoses del vostre,

Dietrich

* * *

20.II.28

Estimada mamà:

M'alegra tant tenir notícies vostres tan sovint. Moltes gràcies per la teva carta (que, dit sigui de passada, va sortir el divendres entre 8 i 9 del matí i no va arribar fins dilluns); em plau tant per mi com per vosaltres, que a casa tot segueixi bé com de costum. Dues coses abans que res: aquí ningú no es vacuna contra el tifus; tinc molta precaució amb les verdures, com també amb l'aigua. Segona: envia'm, sisplau, l'informe del Consistori;²⁸ m'agradaria llegir alguna cosa divertida.

Ja he començat a integrar-me; ja sóc soci del club alemany, del club de tennis i de la coral! El primer i l'últim, per conèixer-hi gent; el segon, per plaer. Ja he acabat les visites oficials: al consolat, al consell parroquial i a algunes persones il·lustres. Al club m'han presentat tanta gent que encara no els he pogut conèixer gaire. Pertot arreu ets rebut de la manera més afable i generosa. La gent que et trobes són gairebé sempre comerciants; l'única excepció són uns quants mestres de l'escola. Els temes de conversa són, és clar, més que res, insòlits. Avui el director del Deutsche Bank d'aquí m'explicava que en un ball a... es van gastar 10.000 ptes. només en decoració, quantes botelles de xampany s'havien begut, i que no entenia que en una altra festa només es beguessin 84 botelles de xampany; que en un ball del club van portar 3 ballarines del Moulin Rouge, per a estupefacció de tots, i que el Sr... que les havia dut, que, en

28. L'informe sobre el primer examen final de la carrera de teologia, que Bonhoeffer havia passat just abans de venir a Barcelona.

resum... etc. etc., és a dir, una ciutat provinciana amb molts diners. Però hi ha sempre gent que ha vist molt de món i que crec que són tremendament bonassos. Veurem com m'hi acosto.

D'altra banda, ara se m'acut que guanyo 240 marcs, així que podré anar tirant amb el meu propi diner. Només les primeres despeses —club, tennis— són una mica més costoses. Com que encara no tinc els diners de l'Alt Consistori Evangèlic, avui he tret 100 ptes. del Deutsche Bank.

Ahir al matí vaig ser presentat a l'església. — La catequesi infantil, que el pastor Olbricht havia convocat i que ara ha de ser instaurada, va haver de ser suspesa perquè només hi vingué una sola noieta. Això ha de millorar. Em sembla que l'Olbricht dóna poca importància a la cosa religiosa, i en canvi la posa tota en els contactes socials i amicals privats. A més, és obvi que fins ara no s'ha preocupat gens de la generació jove de la comunitat. L'ensenyament de la religió a l'escola arriba només fins a quart curs; intentaré trobar alguna manera d'arribar als cursos superiors. Hauré de recórrer a les meves relacions amb els mestres; veurem què en surt. L'Olbricht és, per altra banda, un tipus semblant a Sellin, a qui coneixeu.²⁹

Em sembla que encara no he explicat res de la ciutat. La ciutat és, abans que res, el que se'n diu una bella ciutat moderna: carrers amples bellament plantats amb palmeres i altres arbres, i amb cases, en general, belles. Col·locada entre el mar i la muntanya. Vora la muntanya, allí on vivim nosaltres, hi ha la part benestant de la ciutat; vora el mar, St. Pauli.³⁰ La ciutat vella és encara més bruta que Nàpols, com no creia que fos possible, i malgrat això es diu que aquí no hi ha cap problemàtica social. He estat ja algunes vegades al port, que és bell com tots els del Mediterrani. Sovint, a les tardes, pujo a la muntanya, on és possible passejar tot sol en un paisatge increïblement formós. Cap al tard, fa pocs dies, des d'allà dalt vaig veure una posta de sol amb uns colors que no oblidaré mai. Damunt les muntanyes hi havia una boirina, primer blava i després violeta, i a través d'ella es veien brillar els perfils curiosament desmanegats del Montserrat, la santa muntanya del Greal; en un primer terme s'alçaven uns cactus enormes i arbres florits. El cim més alt que tinc a prop, és a dir, a una hora de casa, té 500 metres i escaig i es diu Tibidabo. La gent explica d'aquesta muntanya —precisament des d'on vaig veure la posta de sol— que fou allí on el dimoni temptà Jesús mostrant-li el món i dient-li: tot això

29. Ernst Sellin havia estat professor de Bonhoeffer i membre del seu tribunal de doctorat.

30. St. Pauli és el famós barri de la prostitució d'Hamburg.

tibi dabo (et donaré)... i que d'aquí en prové el nom, una etimologia fins a cert punt encertada.³¹

Us podria explicar moltes coses més, per exemple, del carnaval que vam presenciar ahir a la tarda, de la vida aquí als carrers, als cafès. Ho faré un altre dia. I una cosa curiosa: ja al segon dia de la meua arribada, el meu barret es convertí en el tema de conversa i d'admiració per als nens de primària de l'escola alemanya. El fill del pastor, en arribar a casa, va dir que en volia un d'igual; li semblava que era modern, igual que els de la seva classe, que també ho trobaven. Potser aquesta sigui aquí la manera de donar-se a conèixer. [...]

* * *

23.II.28

Estimada àvia:³²

Encara que de fet no tinc gairebé res a fer de manera regular, els meus dies aquí estan tan plens de coses no regulades i de tot el que et puguis imaginar, que gairebé mai no tinc temps per escriure; avui m'hi poso per primer cop per agrair-te de tot cor la teua carta; pots imaginar-te quina alegria fa cada una de les notícies que rebo casa quan s'està gairebé a 3.000 kms. lluny de tot el que hi passa.

Ahir i avui estic sol de servei per primera vegada: el pastor Olbricht ha anar d'excursió; de manera que jo he hagut de substituir-lo a l'hora de despatx i en tota la resta. Les visites s'adrecen a la rectoria sobretot en la seva funció de punt d'informació i com a tresoreria d'una secció de beneficència per a alemanys pobres i necessitats a Espanya. Hi vénen de totes les classes socials possibles, des de desertors de la Legió Estrangera francesa fins a nobles arruïnats, i tots volen feina o, millor, diners. Més molt difícil fer-me càrrec de qui són, en quina mesura les històries terribles que expliquen són del tot inventades, exagerades o vertaderes. El pastor és molt dur amb ells; jo no ho sóc tant, i probablement n'hi haurà uns quants que se'n riuran a la meua esquena perquè m'hauré cregut les seves faules.

31. L'afició als passeigs pel camp era característica dels germans Bonhoeffer (com ho eren els concerts a casa o l'escriptura de cartes). Acostumaven a llevar-se molt d'hora els diumenges i trobar-se a l'estació amb amics per anar a passar el dia al camp. Dietrich ho practicaria sovint amb els seus alumnes de catequesi i del grup de joves, així com amb els alumnes de la universitat o del seminari teològic on va ser director.

32. Julie Bonhoeffer (1842-1936) vivia en habitacions separades a la gran casa familiar. L'1 d'abril de 1933, als seus 91 anys, es manifestaria públicament pels carrers, davant de les SA, en contra del boicot nazi als comerços del jueus.

Fora d'això, sembla que tindrè la feina que em busqui. Em sembla que, si volgués, podria gandulejar sense límit, però, pel que veig, aconseguiré fer tota mena de coses. Aviat predicaré³³ i celebraré regularment una catequesi infantil. Per Pasqua el pastor Olbricht se'n va de viatge, de manera que em quedaré sol i hauré de predicar sovint; després de Pasqua serà quan jo sortiré una mica, espero que amb en Klaus; m'escriu en Meumann i creu que també podrà venir; això seria fantàstic.

Toco molt el piano (uns pianos molt dolents), i fins i tot estic pensant de rebre'n classes quan sàpiga una mica més d'espanyol.³⁴ Aquesta tarda, per primera vegada, tornaré a jugar al tennis amb un mestre de l'escola molt simpàtic que he conegut i amb un senyor que encara no conec.

El temps, després que ahir estigués una mica ennuvolat, avui torna a ser molt bo. Des que sóc aquí no ha caigut ni una gota. — Em podrieu enviar aviat, sisplau, el resguard del bagul facturat, que crec que arribarà d'aquí a poc?

No fa gaire vaig ser a un ball del club, on altra vegada vaig conèixer molta gent; els seus noms i les cares em volten pel cap. Aquí coneixes gent que han sortit i s'han fet a partir d'uns inicis molt senzills, i que tant en les formes com en el parlar han aconseguit tanta seguretat i intel·ligència pràctica que a Alemanya no sabrien pas on classificar-los socialment. Formen, senzillament, una classe pròpia que a Alemanya em sembla que no existeix i que aquí, en canvi, és molt nombrosa. Aquesta gent es relacionen amb l'església d'una manera positiva, com també amb l'esport o amb el partit nacional alemany,³⁵ però de manera poc activa.

Diumenge potser aniré als toros. [...]

* * *

6.3.28

Estimats pares:

[...] Aquí les coses continuen avançant com ja m'imaginava. Coneixes infinitat de gent, entre els quals n'hi ha un bon grapat de simpàtics i educats. De tota manera, aquí l'educació és una cosa força diferent de com és a casa nostra;

33. Durant l'any a Barcelona predicà dinou vegades; catorze dels sermons s'han conservat i són a les *Obres completes*.

34. Als dotze anys Bonhoeffer ja tocava les sonates de Mozart.

35. Partit conservador, monàrquic, fundat l'any 1918 i dissolt el 1933.

amb alguns tinc ja una bona amistat, de manera que els vespres ens visitem o fem alguna cosa junts. Fa poc —el diumenge— vaig conèixer a casa d'en Olbricht un matrimoni especialment simpàtic que ja m'han convidat, en general, ara comencen les invitacions.

Dijous, divendres i diumenge ja els tinc ocupats, i continuarà així. A moltes cases hi arribo a través dels fills, que vénen a l'església: faig el possible per visitar tots els nens que vénen a la catequesi infantil, i com a conseqüència també els seus pares. L'experiència de 2 anys i $\frac{1}{2}$ de tractar amb criatures em ve ara extraordinàriament bé; altrament, crec que m'hauria estat difícil «treure'm la catequesi infantil de la màniga»; i és precisament a través dels nens que et coneixen ràpidament en una comunitat. Després que el primer dia vinguessin 15 nens, el segon ja eren 30, de manera que ja tenim un cert grup consolidat: les relacions de les criatures amb els adults són aquí semblants a les de Grunewald, és a dir, d'una gran naturalitat, sense compliments, i a més —malgrat les queixes de gairebé tots els mestres— a mi em semblen nois ben educats.

Trobo molt interessant la feina a la secció de beneficència de què ja us vaig parlar. M'he tornat ràpidament molt desconfiat després que m'hagin entabanat 2 vegades de manera terrible... i no és gens fàcil trobar una posició equilibrada. En aquest camp, l'experiència ho és gairebé tot. Ahir, per exemple, el pastor va fer fora dues senyores, amb una grolleria que em va deixar aterrit; persones a les quals segur que jo hauria donat alguna cosa i que a l'acte es van escapolar com a persones ben normals. Quan el pastor no hi és, he de resoldre-ho sol, i això al principi costarà molts diners, no meus, és clar, sinó de la secció de beneficència.

Jugo molt al tennis amb un mestre de l'escola —no el de la pensió on visc— i amb dos altres nois; em conviden a tocar el piano, jugo als escacs; només em manca una cosa: jugar al tresillo. Aquí se n'ha de saber molt; potser encara n'aprengui.

L'única cosa que em vaig deixar a casa van ser els botons de camisa del frac. I l'opinió general és que aquí cal tenir moltes sabates: de manera que me'n compraré un parell. A més, al club de tennis on vaig s'ha de jugar tot de blanc, i m'he hagut de comprar 6 parells de mitjons blancs. Els pantalons grisos només me'ls puc posar com a roba d'estiu. [...] Gairebé no bec gens d'aigua, malgrat que molts ho facin; només bec vi. [...]

* * *

Estimats pares, estimada àvia:

Ja tinc el temps tan ocupat que no aconseguixo escriure. Les tardes d'aquesta setmana ja les tinc plenes, i els vespres mig ocupats. Demà farà un mes que vaig arribar, temps suficient per començar a aclimatar-me. — Diumenge, davant d'una església força plena, vaig fer el meu primer sermó. Tot va anar bé. A la catequesi infantil continuen apareixent cares noves. S'ho prenen amb tanta empenta precisament perquè a l'escola no hi ha ensenyament religiós. Tota la colònia ja està comentant que el dia de sant Josep els portaré de passeig. Segons sembla aquí no hi estan acostumats. — El diumenge a la tarda volia fer diverses visites, però ja a la primera em van convidar a berenar, i a la segona a sopar, de manera que vaig passar un bon diumenge. Per cert que m'ha cridat l'atenció una cosa que fa temps que em resulta desagradable: aquí hi ha una xafarderia espantosa i cal ser increïblement cautelós, perquè en aquesta societat tan jovial i rica que aquí predomina, no hi ha tema de conversa millor ni més inesgotable que malparlar de la gent nova i desconeguda, o dels qui en aquell moment no són presents. Sembla que dins la colònia hi ha moltes divisions, de manera que el millor és no saber-ne res i interessar-se'n al menys possible.

Ahí vaig tornar a passar tot el matí fent voltes per la ciutat i vaig visitar llocs que encara no coneixia. Ara és quaresma, que aquí és observada rigorosament, i a les esglésies catòliques hi ha un gran moviment de visitants. El dimecres de cendra hi hagué una processó en què els capellans, amb vestes del temps de la Inquisició, amb caputxes negres punxegudes, portaven cendra, ossos i esquelets infantils. Malauradament me'n vaig assabentar massa tard. L'Olbriecht no té gaire idea d'aquestes coses, ni tampoc massa interès; en té prou amb pensar que són superxeries. Obtinc informació d'un dels membres del consell parroquial que fa temps que resideix aquí, així que en el futur no se m'escaparà res. Aquí hi ha unes esglésies increïblement belles, i també uns claustres preciosos, com els que es coneixen d'Itàlia. Esperem que ara tindrem un temps estable; avui torna a no haver-hi núvols, però per seure fora fa una mica de fred.

En Klaus vol que anem de viatge 4 setmanes? Em temo que no podré. 14 dies de viatge i 8 dies aquí és el que m'aniria bé; així podré predicar i fer la catequesi infantil. La Pentecosta és aquí, al sud, la data límit; després diuen que acostuma a fer una calor desagradable, i tampoc els colors ja no són tan bonics. M'alegro que en Klaus vingui. [...]

* * *

Estimada Hörnchen, estimat Richard:³⁶

A través del St. Meumann m'assabento que el dia 24 esteu de bateig. Els meus pensaments han volat de seguida cap a vosaltres —més de pressa que si anés del carrer Wangenheim fins a casa vostra—, al costat del bressol de la vostra Inge, de qui seré d'aquí a pocs dies el legítim padrí. Abans que res, us agraeixo un cop més que amb aquest padrinatge em confieu uns drets especials envers l'Inge. El fort lligam que fins ara ja ens unia, ara s'ha fet encara més fort, i això m'alegra molt. Que bonic serà quan l'Inge, asseguda a la taula del cafè després de dinar, sigui el número quatre dels tres que fins ara hi sèiem tan sovint, i quan comenci a explicar coses i a preguntar, i quan comenci a tocar el violí (perquè ho farà, oi?), i així una cosa rere l'altra. Quan penso en el futur, me la puc imaginar amb una porció de la teva alegria vital i el teu art de viure i saber viure, estimada Hörnchen, i amb una porció de la teva avidesa i de les teves ganes de veure el món tal com és i com ha estat, estimat Richard, i finalment amb una porció de l'amor de tots dos per la música i, no pas menys important, amb la vostra energia i tenacitat per fer-vos amb les coses...; és a dir, quan hagi rebut una porció de tot això i senyoregi de la millor manera possible damunt les coses que l'esperen, en una vida rica i harmoniosa. — Us ho podeu imaginar millor del que jo us ho pugui arribar a escriure que pensaré molt en la vostra filla pel seu bateig. Per mí és més que una cerimònia simbòlica, i per això m'hauria agradar tant batejar la Inge. Ara bé, com que no ha estat així, em queden molts, molts desigs pregons dels que ni l'autoritat eclesial no em pot privar.³⁷ [...]

Ja deveu saber pels de casa que tinc el temps tan ocupat que no arribo a les coses més essencials. Per una banda està bé, però per l'altra resulta antipàtic de cara a tots aquells a qui havia promès escriure. Bé, no em guardeu rancor.

El temps ha tornat a canviar, és plujós i fred. Molta gent està indignada. Altres diuen que sempre passa igual; la gent no sembla saber gaire exactament on viuen. — Quan fa bo, vaig sovint a les muntanyes del voltant. De tota manera, anar a Montserrat és una excursió d'1 o 2 dies que encara no he fet. Però sempre les veig des del cim de les nostres muntanyes, amb els seus curiosos perfils, esteses en la distància entre la boirina blau-violeta. El 2n i 3r dia de Pas-

36. Maria Horn fou durant molts anys institutriu dels nens Bonhoeffer; el 1923 es casà amb Richard Czeppan, que havia estat professor de llengües clàssiques de Bonhoeffer a l'institut.

37. Bonhoeffer no havia estat encara ordenat i no podia, per tant, impartir els sagraments.

qua hi aniré amb els nens de la catequesi infantil. Segur que serà molt bonic. No he anar encara als toros. S'hi ha d'anar quan fa veritablement calor, que és quan els toros es posen ferotges. [...]

* * *

Barcelona, 24.III.28

Estimat papà:

[...] Aquesta tarda, que volia anar amb un mestre i uns quants alumnes a la muntanya, torna a ploure; em quedo, doncs, a casa i preparo el sermó de Pasqua; d'aquesta manera aconseguixo, per fi, tenir una tarda tranquil·la, que no tenia des de feia 14 dies. Quan has començat a fer visites, cal no interrompre-les perquè ningú no s'enfadi. A més, la gent t'entreté tant —cosa que per altra banda és molt simpàtica— que no aconseguixo avançar en res. Tors els vespres de la setmana passada els vaig tenir ocupats amb invitacions i altres coses. Un gran inconvenient de la gent d'aquí és que s'allarguen sense límits; cap trobada vespertina normal no acaba abans de la 1 de la nit. Per això les 8 resulta molt aviat per llevar-se. Els espanyols semblen tenir tan poca necessitat de dormir com de menjar; potser les dues coses vagin juntes. Les nostres senyores espanyoles mengen com els pardals, no sols en quantitat sinó també gairebé en qualitat. Ho enllesteixen en 10 minuts! Des de la sopa fins a la compota. No tot va sempre exactament com ens agradaria.

Si per Pasqua fa bon temps, aniré de dilluns a dimecres a Montserrat, i potser m'emportí uns quants nens dels més grans.

A poc a poc em vénen ganes de conèixer una mica l'entorn. També tindrè l'oportunitat de fer algunes sortides més lluny amb cotxe, amb els pares dels nens de l'església; segur que serà molt bonic.

El diumenge, si el temps ho permet, vull anar per fi, una vegada, a una correguda de braus; la *corrida* que anuncien hauria de ser especialment bona i no tindrè una altra ocasió com aquesta fins d'aquí força temps.

Diumenge passat vaig ser convidat per una família amb un noiet simpàtic però que, aparentment, no és normal; li costa concentrar-se i va força endarrerit pels seus 12 anys; caldria interessar-lo en alguna cosa. Vaig sentir dir que em volien preguntar què fer. No ho sé ben bé, encara. La família són molt simpàtics i tenen molts contactes, de manera que possiblement això seria un avantatge.

Per altra banda, amb l'informe del Consistori³⁸ ens heu fet passar altre cop,

38. Sobre el primer examen final, que havia passat pocs dies abans de venir a Barcelona.

a mi i al mestre que també viu aquí, una tarda divertida. Em feia petar de riure sense parar.

I ara prou. Us desitjo uns dies bells, tranquils i assolellats, i un feliç aniversari. Et saluda afectuosament el teu agrait,

Dietrich

* * *

Barcelona, 11.4.28

Estimats pares:

[...] En Klaus arribà el dissabte de Glòria, de matinada. El diumenge de Pasqua jo havia de predicar, i a la tarda un professor alemany ens portà a la gran correguda de bous. Jo ja n'havia vist una i no puc dir que m'horroritzés tant com a molta gent, que al·leguen la seva civilització centreeuropea. És una cosa gran veure com lluiten i com són derrotades una força salvatge i desenfrenada i una fúria cega, pel valor disciplinat, la presència d'ànim i l'habilitat. El moment cruel hi juga un paper molt petit, especialment perquè, a diferència de la cursa anterior, ara per primera vegada els cavalls duïen una protecció al ventre, de manera que les imatges terribles de la meua primera cursa ja no hi van ser. És, però, interessant que hagi calgut una lluita tan llarga per aconseguir posar aquesta protecció als cavalls. Perquè el fet és que la majoria dels espectadors volen veure sang i crueltat. En general, la gent brama amb un apassionament molt intens, i un mateix s'hi veu arrossegat. Crec que no és casual que en el país del catolicisme més llòbrec i més rude, la correguda de braus, precisament, romanguí inextirpable. Aquí rau el que queda de la vida apassionada i sense reserves, i potser la cursa de braus, precisament perquè porta l'ànima de la gent al paroxisme i a la fúria, és el que permet que a la resta de la vida hi hagi una moralitat relativament elevada, perquè la cursa ha exhaurit la passió; així, la *corrida* dominical seria la parella necessària de la missa dominical.

Dilluns i dimarts vam ser a Montserrat, també, és clar, amb en Klaus. M'alegro esperant que vingueu i que us ho podré ensenyar. Tota la seva forma té quelcom de màgicament extravagant i d'improbable. Van ser dos dies molt bells.

Ara planegem el nostre viatge cap al sud. [...] Volem sortir el 23 de bon matí. Em sembla que en aquesta època el viatge al sud serà increïblement bell, i m'alegra molt veure una mica més d'aquest país que tan a poc a poc començo a entendre. [...]

Tota la gent raonable, inclòs el pastor, em desaconsellen vivament viatjar en 3ª classe, a causa de la brutícia.

No és gens corrent, aquí, que la gent respectable viatgi en 3ª classe. [...]

* * *

DEL GERMÀ KLAUS B.³⁹ A L'ÀVIA, JULIE BONHOEFFER

Barcelona, 16 d'abril de 1928

Estimada àvia:

Ja fa una setmana ben bona que sóc a Espanya. M'he mogut molt per poder orientar-me ràpidament. Ara ja compro en espanyol, vaig al barber i prenc l'aperitiu als cafès per veure passar la vida del carrer —i també per raons que tenen a veure amb la immenjable cuina espanyola. Després que en un primer moment, a la frontera, a Portbou, on cap duaner no parlava francès, em trobés bastant desemparat amb el meu equipatge i que al final un saxofonista de Barcelona que havia conegut al tren em donés un cop de mà, ara ja em sento, per fi, més segur. De tota manera, això no es deu tant als pocs coneixements d'espanyol que he adquirit entretant com que un s'acostuma de seguida a estar callat. Fins ahir he estat a la pensió d'en Dietrich, a l'habitació del mestre alemany, que era de vacances a Mallorca. En Dietrich hi està molt ben instal·lat malgrat que tot sigui terriblement primitiu. L'únic bany comunitari és un lavabo com el d'un vagó de tren de 3ª classe, tret que no es belluga. Les «3 senyores», amb tot, es preocupen molt d'ensenyar-te l'espanyol, i ja veuen progressos quan de fet només els parles amb infinitius i amb les mans. Ara visc a prop d'en Dietrich, a casa d'una francesa, però encara menjo a la seva pensió. — Barcelona és una ciutat tan bonica com interessant. — La ciutat vella recorda la brutícia pintoresca de Nàpols. Els pobres tenen, però, quelcom de més castigats per la vida que a Itàlia. Gairebé no et molesten pidolant, excepte els realment tollits i els gitans. La població està racialment barrejada. D'una banda, es veuen petites figures gràcils i musculoses i, de l'altra, algunes d'extraordinàriament grasses. Fins i tot veus sovint criatures que podríem considerar adiposes. En general, però, els espanyols, en comparació amb els francesos i els italians, tenen unes faccions marcadament severes i virils. Per a mi són encara uns tipus que em fan certa por, de manera que no he gosat fotografiar la gent

39. En Klaus era cinc anys més gran que en Dietrich.

a la ciutat vella, perquè no sé com reaccionarien a la propina. — Crida l'atenció amb quin refinament balla fins i tot la gent més senzilla. Es veuen pel carrer nens de tot just cinc anys que ballen sardanes, amb moviments molt perfectes, al ritme del manubri. [...]

* * *

Barcelona, 22.IV.28

Estimada Sabine:⁴⁰

Moltes gràcies per la teva última carta! Mentre vosaltres buscàveu tan tranquil·lament els ous de Pasqua, jo vaig anar amb en Klaus i un conegut als toros. En Klaus ja us n'ha donat una informació detallada. A mi em va sorprendre amb quina sang freda m'hi vaig enfrontar aquesta segona vegada, més que no la primera, i he de dir que, de lluny, m'adono que la cosa té el seu atractiu, que permet que t'hi apassionis. Amb cada nou coro et vas oblidant més de la crueltat sensacionalista —això pot semblar un «embrutiment», però et permet arribar més a prop de l'essència de la cosa i aportar una millor comprensió. A part d'això, mai no se m'havia fet tan present el canvi de l'«Hosanna» al «Crucifiqueu-lo» com en els folls brams de la gent quan el toro fa un bon moviment i, immediatament a continuació, els crits i xiulets igual de folls quan s'ensopega amb algun contratemps. El caràcter voluble de l'estat d'ànim de les masses és tan extrem que aplaudeixen el toro contra el *torero* [sic] quan aquest sembla acovardir-se —cosa ben comprensible—, encara que el valor li falli només un segon.⁴¹

De Montserrat, ja us n'han parlat; ara jo us vull parlar breument —ja que m'ho demanes— de la vida de cada dia. Durant l'absència del pastor vaig haver de fer-me càrrec jo sol de les hores de despatx de la beneficència, els matins de 9 a 11; la majoria de vegades no és una manera alegre de començar el dia,

40. Sabine, la germana bessona, estava casada amb Gerhard Leibholz, que l'any següent, als 28 anys, obtindria la càtedra de Dret Públic a Greifswald; per l'origen jueu d'aquest, l'any 1938 van emigrar a Anglaterra, on van ser acollits pel bisbe anglicà de Chichester, George Bell, gran amic d'en Dietrich.

41. Quan serà director del seminari, encara explicarà als seus alumnes què són les corregudes de braus. A «Deu anys després», de 1943, poc abans del seu empresonament, escriu: «L'home fanàtic creu poder resistir la puixança del mal amb la seva puresa de principis. Però, com el brau, es llança contra el drap vermell en comptes de fer-ho contra el toreador; d'aquesta manera es fatiga i sucumbeix. S'embolica en coses no essencials i cau en el parany que li ha adreçat el més llest» (Dietrich BONHOEFFER, *Resistència i submissió*, op. cit., pp. 16-17).

encara que sigui instructiu i interessant. De fet, t'enganyen contínuament, i només després te n'adones; rares vegades hi ha un cas en què ajudis de gust i amb bona consciència, cosa que és una veritable llàstima.

Després d'aquestes hores de despatx tinc, en principi, el dia lliure, però només «en principi», perquè de fet acostuma a anar així: a la 1 de la nit, després d'alguna invitació o reunió, etc., vaig cap a casa i constato un cop més que no he aconseguit escriure, ni llegir, ni aprendre espanyol, ni treballar en res. La major part del temps se'n va en visites a la comunitat, tant als sans com als malalts, i sovint l'experiència, particularment amb els segons, és molt bonica. Si alguna vegada tinc una tarda o un vespre lliures, baixo de gust a la ciutat, al cafè principal, per captar algunes altres imatges, i moltes vegades hi trobo algun conegut amb qui xerrem un parell o tres d'hores, de manera que o bé ja s'ha fet l'hora de sopar —és a dir, dos quarts de 9— o bé de dormir —que aquí és la 1 o dos quarts de 2. Pel que fa a la música, la practico els dilluns al cor, on toco el piano; a casa, no gaire; a part d'això, només quan m'ho demanen en alguna casa, no per tocar de veritat —i és que la gent d'aquí no hi entén gens. També són, la gent d'aquí, enormement ignorants i abúlics, fora de mida, tant els joves com els vells, en totes les coses que no siguin els seus negocis. Amb tot, són molt simpàtics i t'hi entens fantàsticament, i aviat t'hi trenques les banyes acadèmiques. És excepcional que un jove de 14 anys tingui interès per res d'elevat. Quan han passat l'època del *Bon camarada*,⁴² llegixen revistes... i fan gimnàstica. La resta del temps se l'emporta la pilota basca i el tennis, i així eviten preocupar-se de res. És normal que un recent confirmat es quedés, fa poc, sorprès i embadocat, sense ni idea del que li parlava, quan li vaig preguntar si la preparació per a la confirmació li havia creat dificultats amb el credo apostòlic. «Què volia dir? Si hi podia haver algun dubte?»

El que no es pot reflexionar còmodament és deixat de banda; el pitjor seria tenir un pensament de massa. Vet aquí una imatge de la meua vida actual; estic a gust aquí, i cada dia m'interessa més, però si ho suportaria més d'un any... no ho sé pas.

I ara, prou! Demà comencem el viatge. [...]

* * *

42. Revista il·lustrada per a nois joves.

[Postal sense data: 26 d'abril de 1928?]

Estimada àvia:

Com que avui no puc escriure res de més llarg, rep una salutació afectuosa des de Madrid, on som des de fa 3 dies. Avui al vespre anem cap a Toledo. Abans, però, encara hem tornat a passar 2 hores al Prado on, entre molts quadres especialment bells, m'ha agradat sobretot aquest que t'envio.⁴³ Ahir vam passar el dia a l'Escorial, que et transporta amb una força increïble al segle XVI.

Hem estat rebuts a casa dels Huber de la manera més cordial. Hem comprat (per 7 marcs) una antiga imatge del Crist, meravellosa, del sud d'Espanya.⁴⁴ Saluda a tothom. El teu agrait,

Dietrich

* * *

DEL GERMÀ KLAUS BONHOEFFER ALS PARES

Tetuan, 5 de maig de 1928

Estimats pares:

En Dietrich no us ha explicat encara la nostra estada a Sevilla. Començaré, doncs, per aquí.

Desgraciadament, l'estada a Toledo va ser massa curta. Vam tenir molt mal temps. Vam confiar que a la plana andalusa faria més sol i vam decidir anar cap al sud, a Sevilla. De fet, ja a Còrdova el vent era suau. El perfum de les taronges era embriagador. Les roses, els clavells, els violers, les glicines florien a les places i als balcons amb una opulència increïble. Des de l'exterior, a través de reixes ben forjades, es podia veure dins de cada casa un pati tot cobert des del sostre fins a terra de rajoles de colors, i amb palmeres i flors meravelloses. Però també aquí el sol alternava de tant en tant amb xàfec calents, i el Guadalquivir arrossegava un fang groguenc. Vam anar cap a Sevilla entre amples deveses, enormes prades de flors com mai no n'havia vist de tan delicioses. A més de les oliveres, les alzines i, tot al llarg dels tertaplens de les vies, atzavares i nopals de 2 o 3 metres d'alçada.

43. Es tracta d'una postal del San Benito, del Greco.

44. Possiblement, el mateix tapís que tindrà a la seva habitació quan serà director del seminari de Finkenwalde.

A Sevilla vam anar directament als toros. Estava ple a vessar, de manera que m'era força difícil fer fotos. Malgrat tot, vaig voler prendre una instantània d'una colla de joves que eren darrere nostre i llavors vaig trepitjar les narges de qui tenia al davant, que no s'ho va prendre pas malament sinó que fins i tot m'oferrí una cigarreta. Davant per davant nostre seien el rei, la reina, els infants i Primo de Rivera. Els toreros, a causa de la presència del rei, van ser particularment audaços. A l'un l'atrapà el toro entre les banyes i el llançà a terra, però va ser desviat pels draps vermells dels altres que de seguida van saltar a ajudar-lo i el van cobrir, tot i que el toro ja l'havia atacat una vegada. El públic —i també la llotja reial— de seguida es va oblidar de l'incident. — El rei té un aspecte ben poc oficial i força simpàtic. Sembla més aviat un elegant i gentil príncep hereu. Durant una excursió vam anar a parar a un club on hi era ell amb els seus grans disparant a uns coloms. Qui volia podia entrar i mirar, de manera que en Meumann⁴⁵ estava a punt d'asseure's i demanar un cafè amb llet.

Pels carrers de Sevilla, les dones i les noies duen unes pintes d'uns 20 centímetres d'alçada, cobertes d'un vel negre, molt sovint amb clavells i roses roges als negres cabells. Crida l'atenció, realment, com en són, d'extraordinàriament belles, i com en van, de ben vestides, les noies que veus per Sevilla. — Els homes duen uns barrets alts i rodons, d'ales amples. I sempre et trobes els nois de carrer que de manera molt pesada però graciosa et demanen «una perrita», una *gosseta*, és a dir, una moneda de 5 cèntims. Els pares, com a bons catòlics, porten simplement fills al món sense pensar en qui els alimentarà. Per tant, els fills han de pidolar.

Des de Sevilla vam viatjar a Algesires i des d'allí, a Gibraltar. Gibraltar no cau directament a la punta sud d'Espanya. No constitueix, doncs, realment l'estret. Malgrat això, les seves roques escarpades, que s'alcen directament damunt del mar, dominen tot el paisatge fins al Marroc. Els anglesos semblen estar molt segurs del seu dret a ser-hi. Hi vam entrar sense control de passaports, vam poder pujar roques amunt fins a $\frac{3}{4}$ de l'alçada sense impediments, passant per enormes coberts de formigó —sens dubte, magatzems de municions— i peces d'artilleria guardacostes amb les quals feien la instrucció. Els micos que hi vivien, que eren els únics representants a Europa de la seva raça, desgraciadament fa uns anys que van extingir-se.

Des d'Algesires vam anar al Marroc en quatre hores.⁴⁶ A Tetuan... [però la carta es va interrompre: ara ja som a Granada] als barris àrabs i jueus hi vam

45. El vicari Meumann acompanyava els dos germans en aquest viatge.

46. El 1923, en el seu viatge per Itàlia, Klaus i Dietrich ja havien arribat fins a Trípoli; allí, però, van tenir-hi un ensurt (mai no explicat) i van ser expulsats del país.

veure l'autèntica vida oriental, que per a nosaltres europeus sempre té quelcom de meravellosament misteriós. Fins i tot en els simples venedors de carrer s'hi endevina sovint un fragment de la vella cultura, que apareix clarament en els moviments mesurats i en la manera tranquil·la de parlar. Quan sents els captaires desfogar-se llastimosament amb sures de l'Alcorà a les vores dels carrers, t'inunda una sensació glacial. Et sembla que entens aquells estranys versos dits de manera tan expressiva. — Vam veure el califa cavalcar cap a la mesquita sota un baldaquí. Des de dalt del seu cavall magnífic, pompós, carregat d'ar-reus, saludava la gent amb un somriure tan singularment afable i tendre, quasi femení, com mai no ho ha fet cap príncep europeu. Espero que les meves fotos us donin una imatge aproximada de tot això. — Dit sigui de pas, no ens hem lliurat del temps inestable d'abril, ni tan sols al Marroc. Sobre Granada, on hem arribat fa unes quantes hores, us escriuré més tard.

Ara, una altra cosa! Als Encants de Madrid vaig fer d'especulador de quadres i vaig comprar un oli que em va semblar molt bo i interessant: signat per Picasso. Mesura uns 60x80 i representa un depravat prenent un aperitiu (absenta?). És d'estil — i de tema— francès, i em sembla autèntic i de molt valor. Abans de revendre'l, en demanaré un peritatge exacte. Potser l'envii a Berlín. Per tot això m'he tret un crèdit de 300 francs de la banca de crèdit suïssa d'aquí, a Madrid. No hi ha pràcticament cap risc que perdi aquests diners.⁴⁷

Escriure cartes ensopega aquí amb dificultats per totes bandes, a causa de les condicions primitives de les fondes. A Teruan teníem una habitació d'uns 10 metres de llarg, amb una porta de 3 arcs aràbics i mosaics morescs, però sense llum. Les finestres, és a dir, les reixes de les finestres, s'obrien a un pati interior, on també s'obrien les altres habitacions, de manera que a les nits se sentien tots els hostes de l'hotel fent volts pel llit, turmentats per les picades de les puces o, els que no, roncant. Tot interromput periòdicament des de l'exterior pels cants dels galls i pels penetrants cants dels musulmans pietosos. Ni de nit ni de dia, a l'habitació no s'hi està mai de gust. Ara tenim curiositat per saber com us ha anat a vosaltres. [...]

Klaus

* * *

47. Aquest quadre desaparegué sota els bombardeigs aliats de Berlín, el 1945.

Estimats pares, estimada àvia:

Vull aprofitar ràpidament una hora que em queda entre l'església i el dinar, abans d'haver de sortir un altre cop a la tarda i al vespre, per contar-vos que hem arribat bé del bonic viatge i informar-vos de com van ser els últims dies, dels quals encara no us hem parlat. Sens dubte, el punt culminant va ser veure Granada en primavera: el moment que vam seure en una de les torres de l'Alhambra, amb la mirada damunt l'Alhambra, d'un roig brillant, i la ciutat que jeu més al fons amb el parc de l'Alhambra (fet d'oms, una vista del tot inusual), on canten —com mai no ho havia sentit— els rossinyols i, a l'altra banda, la vista sobre les enormes muntanyes nevades de Sierra Nevada, que s'alcen directament damunt Granada, pertany al més bell que jo hagi vist mai. Crec que aquesta bellesa paisatgística també és única a Espanya, perquè quan penso en el que he vist he de dir que Espanya és, en realitat, un país insípid, que l'expressió «bella Espanya» és, com a mínim, una il·lusió; que, un cop embarcats en el viatge, tot era diferent de com esperàvem. Espanya és l'oposat diametralment a Itàlia; un país que es va perdre totes les influències de la civilització antiga —tant en els primers segles com en el Renaixement—, i en comptes d'ella estigué quatre-cents anys [...] sota el domini de la cultura oriental. És un país que resulta, abans de res, foraster a qui ha crescut i ha estat educat en l'humanisme, i per a la comprensió del qual li manquen, com si diguéssim, tots els punts de suport; i això no val només per a la comprensió històrica, sinó també plenament per a la comprensió de l'Espanya actual. Aquesta estranyesa va acompanyada, però, d'una certa simpatia, com d'un sentiment de familiaritat que, en canvi, no es dona en relació amb Itàlia, i que només em puc explicar per la posició envers la civilització antiga i humanística. Per a Itàlia, l'humanisme i l'època clàssica van significar la solució de tots els problemes, mentre que a Espanya continuem trobant-hi una resistència que també és encara visible, fins a un cert punt, en els alemanys. Els espanyols i els alemanys s'assemblen, crec jo, en això: que cap dels dos no han fet seu del tot l'humanisme, sinó que sempre hi ha una distància.

Sembla com si el paisatge espanyol acompanyés, d'alguna manera, la seva història. Aquí gairebé no es troben panorames harmònics com els d'Itàlia. Així, una de les coses més belles d'Espanya es troba, crec jo, pels volts de Barcelona, que cada vegada m'agraden més. — S'ha acabat l'hora i he d'acabar per avui. A tots dos ens va, com veieu, fantàsticament. Per desgràcia, torno a tenir una excessiva quantitat d'invitacions per la setmana vinent, l'última d'en Klaus aquí; tinc tots els vespres ocupats, i encara hi ha alguns als qui he hagut de dir que no i s'han molestat una mica.

Us agraeixo molt altre cop el fet d'haver-me ajudat a fer aquest viatge, que m'ha eixamplat la visió per a tota l'estada que em queda aquí. Us saluda afectuosament el vostre agrait,

Dietrich

Ja ha passat una quarta part del meu temps aquí. El temps vola!

* * *

5.VI.28

Estimada àvia:

[...] En Klaus va marxar divendres; ara m'he d'acostumar altre cop a la meua vida solitària. Encara que no em puc pas queixar de soledat, però excepte uns quants amb els quals em sento realment proper, aquells amb qui convisc cada dia em són, de fet, forasters. Ara ve la calor i fins les nits comencen a ser desagradables, però aviat m'hi acostumaré. D'aquí 3 setmanes comencen les vacances escolars, i una gran part de la colònia se'n va, Olbricht inclòs —aleshores el regne serà meu. Encara no sé del tot com passaré aquests 3 mesos, perquè els mestres amb qui durant la setmana puc fer alguna cosa seran tots fora; bé, ja ho veurem. Em posaré amb el meu espanyol i també amb el piano i el treball científic —en la mesura que això sigui possible a 30°. És realment una gran, gran llàstima que la perspectiva que al final d'aquest període puguin venir els pares ara s'esvaeixi, però crec que no he de tractar de persuadir-los perquè al capdavant hauria resultat potser massa cansat, en comptes d'un autèntic repòs. — Però sempre intento pensar que potser es trobarà o apareixerà alguna via.

Aquí, avui, tot just abans de l'acabament de curs, hi ha molt d'enrenou. Si com a mínim els vespres no s'allarguessin tant! Sovint vaig a casa d'un matrimoni jove amb els quals toquem música i a través dels quals tinc contacte amb el clero espanyol. També fem música amb una altra família un cop per setmana. Fa poc vaig ser en un esmorzar força convencional a casa del Dr. Krebs, col·lega de l'oncle Otto, una família molt amable. Amb el temps s'arriba a conèixer realment una gran quantitat de gent, i encara que això em permet treballar poc en els meus estudis, no ho lamento pas. Cada cop em sorprèn més que tant en els adults com en els joves no hi ha cap mena d'interès per les idees: tot va tan raonablement i ordenadament sense cap gran empenya. Si preguntes als nois de 10 anys d'aquí què volen ser, la resposta és sovint: «Continuaré el negoci del pare.» Els és tan evident, que ni se'ls acut pensar en res més.

Per altra banda, la contrapartida agradable d'això és que la gent no troba res de tan ridícul com la presumpció, i així no pretén ser en el tracte el que no són.

I ara prou. És hora de sopar, i si el menjar no m'atrau, el te que m'he fet portar, sí. [...]

* * *

8.6.28

Estimats pares:

[...] Aquí ja ha arribat l'estiu, i malgrat que enlloc no tenen termòmetre, calculo que fa uns 25°. Com en ple estiu a casa nostra. Per sort, un aire una mica humit fa que no tinguis gaire sec. Jo no bec gens d'aigua i, en general, poques begudes fredes. Bec sobretot te calent: ara mateix en tinc una gran rassa amb llimona davant meu. D'aquesta manera la temperatura m'ha resultat fins ara agradable i suportable, mentre que la majoria de la gent es queixa, només caminen per l'ombra i er miren empenyars quan, per algun error, han de moure's cap al sol. El dimarts i el dia de Corpus em vaig banyar per primera vegada al mar. Vam anar amb cotxe amb uns coneguts seguint la costa en direcció a Tarragona, ens vam banyar i vam fer un pícnic. No pots estar 5 minuts al sol sense cremarte, i hem d'anar coberts com una dona àrab pietosa —amb només un ull descobert per veure-hi— i caminar a poc a poc pel sol cremant i enlluernador.

Al vespre vam tornar per veure la processó, que triga 3 hores a passar-te pel davant. En general, té l'estil d'una fira. La processó s'obre amb els anomenats «gegants», figures enormes amb banderes grotesques, que ballen i demanen almoïna. El poble crida, els llança serpentines i confeti; la gent compra trompetes xiscladores, botzines, carraques o esquellots, amb els quals el poble saluda i acompanya la processó. Els segueixen, durant 2 hores, tots els notables de la ciutat, els militars en ple amb la música militar, el clero, les corals infantils, els nouconfirmats, les autoritats civils. Per altra banda, he tornat a tenir la impressió de la increïblement escassa qualitat del personal clerical. A més dels monjos i dels clergues, que recorden realment imatges del Greco, en general tenen rostres espantosament incultes, toixos, embriacs i lascius —una imatge curiosament que contrasta amb la de Roma.⁴⁸ Crec que aquí, per una vegada, es justifica plenament l'estúpid tòpic que la religió és l'embrutiment del poble.

48. En el viatge amb Klaus per Itàlia, el 1923, Dietrich es quedà unes setmanes més a Roma, fascinat per la imatge de comunitat universal —en contrast amb l'individualisme luterà— de l'església catòlica tal com apareixia al Vaticà. D'aquesta impressió, en sortiria el tema de la seva tesi doctoral *Sanctorum Communio*.

Finalment passa l'Altíssim: el poble, els soldats... tothom s'agenolla i, un cop ha passat, volen les flors, les serpentines i el confeti des de totes bandes damunt la custòdia; i, sense immutar-se, passa l'arquebisbe entre la multitud. El segueix l'última banda militar, i ja s'ha acabar. Des de la plaça on ho vaig veure, vaig córrer cap a la catedral per observar el retorn de la comitiva. Ja era l'hora del crepuscle. Allí s'hi oferia un espectacle esplèndid, poques vegades vist. Una imatge com un se la imagina de fa 500 anys: a l'esquerre de la plaça de la catedral estaven col·locats els nois del cor infantil de la catedral, amb les seves robes vermell-porpora; vora d'ells, cap al mig de la plaça, hi havia la infanteria i la cavalleria, amb els seus antics uniformes de colors i amb uns grans i fantàstics elms de cavallers-guerres; i a la seva dreta, els capellans duent torxes, els monjos i els seminaristes amb les seves sotanes blanques, relluents, passant per la imponent porta principal de la catedral. Amb l'única il·luminació de les torxes, la visió de conjunt es convertia en una experiència meravellosa. Aleshores, acompanyat de gent amb vestits de tots colors, tornà l'Altíssim, el vent féu revoltar el dossier damunt del bisbe, tot es decandí i l'hòstia tornà a la seva església; va ser només un moment, però em deixà una forta impressió de majestuositat. — El Corpus dura vuit dies, de manera que espero arribar a veure'n molt més.

Demà fem la gran sortida del cor, i jo també hi he d'anar. [...] Però m'adono que ja són dos quarts de 2. Vull anar al llit més d'hora i, per tant, acabo. Salutacions a tothom de casa! Us saluda afectuosament, el vostre agrait,

Dietrich

* * *

DEL PASTOR OLBRICHT A LA JUNTA DE L'ESGLÉSIA EVANGÈLICA ALEMANYA

[10 de juny de 1928]

[...] El vicari és aquí des del 15 de febrer, i tant per goig meu com per goig de la comunitat, ha encaixat bé. Treballa especialment a gust amb els joves. Ja ara voldria demanar-los que quan se'n vagi, el 15 de febrer de 1929, hi hagi de seguida un substitut. Des que ell és aquí puc anar amb més calma en missions evangèliques, i això contribueix a millorar el treball. A més, així, durant les meves vacances, la comunitat no es quedarà sense un eclesiàstic alemany i no

hauran de recórrer a l'eclesiàstic espanyol que em substitueix, que en els enteraments no és ben vist. Els serveis religiosos ara no desapareixen del tot, sinó que amb el vicari n'hi haurà cada 15 dies.

Al principi de juliol me n'aniré de vacances i tornaré al final de setembre, cosa per a la qual sol·licito l'autorització de l'Església Evangèlica. [...]

* * *

Barcelona, 18 de juny de 1928

Molt distingit Sr. Degà:⁴⁹

Ja fa quatre mesos —un terç de la meua estada— que sóc aquí, al sud; del llarg i ininterromput hivern hem passat ràpidament a l'estiu —en termes alemanys, ple estiu—; i comença a haver-hi més tranquil·litat al meu voltant. El calor no permet anar amb presses i inquietuds. A poc a poc i en silenci, anem pels carrers calorosos i enlluernadors buscant trobar una mica d'ombra. El grup benestant de la colònia alemanya es prepara per marxar cap al seu país, i jo seré dels pocs que es quedaran. Els serveis religiosos tindran continuïtat enguany per primera vegada, però només cada 15 dies i sense cap garantia que hi assisteixi algú. Els diumenges, tothom que pot surt per anar a la platja, cosa que aquí no se li pot retreure a ningú. Els nens que es queden han demanat que segueixi la catequesi infantil. A més, amb el treball de la secció de beneficència —tenim hores de visita diàries— i les visites ordinàries a la comunitat, ja em queda prou feina per fer. Només em manca una cosa, a saber: més diversitat d'activitats purament eclesials. Fora dels serveis religiosos no hi ha cap mena d'activitat *eclesial*. Estudi de la Bíblia, grups de joves, conferències, ensenyament religiós a l'escola: no hi ha res d'això. A l'hivern procuraré començar això últim amb les classes superiors, pels que vulguin; potser també pugui fer quelcom amb l'estudi de la Bíblia. En general, la gent té una bona relació amb l'església —tothom paga les seves contribucions—, però això no es correspon amb una acció i una participació activa. Potser això es degui a circumstàncies individuals, però en gran mesura es deu a l'estil de vida de la colònia i al seu nivell

49. El Degà («Superintendent») Max Diestel (1872-1949) era qui havia ofert a Bonhoeffer venir a Barcelona i qui més tard li facilitaria l'estada d'un curs a Nova York, el 1930-1931, i d'un any i mig a Londres (1933-1935). Com a promotor de l'Aliança Mundial per a l'Amistat Internacional de les Esglésies, serà qui l'introduirà en el moviment ecumènic, que tan decisiu serà a la vida de Bonhoeffer. Molt abans, havia estat ell qui li havia encarregat el primer sermó (per substituir un pastor malalt) i qui l'havia convidat a fer de Sant Nicolau a casa seva, per als seus fills.

intel·lectual. Molts negocis, molta xafarderia, molta «moralina», una mica de literatura i finalment una goteta de religiositat; en canvi, s'ha de dir que hi ha una gran sinceritat i decència, i gens d'estúpida afectació o d'arrogància, i això és molt benvingut. He de dir que amb la majoria d'aquesta gent m'hi trobo a gust i hi tinc una relació social molt afable. (Parlar d'una major activitat religiosa estimulada pel fet d'estar a l'oposició seria del tot erroni.) També aquí, un cop més, la catequesi infantil em produeix un goig especial; l'he hagut d'introduir i comença a funcionar força bé.

Ja veu que aquí estic a gust, i si el fet de conviure en cercles diferents dels que tenia per costum ja és prou interessant, s'hi afegeix la joia de fer-ho en un país estranger i convivint amb una cultura que em sembla molt forastera, si bé enormement atractiva i important per a mi; m'ha ajudat molt un viatge de tres setmanes a través del país. Permeti'm que li agraeixi que pensés tan amablement en mi aquell matí de novembre, i haver-me així ajudat a viure aquesta experiència que segur que serà important a la meua vida. Ja sé que vaig dubtar molt, però no he lamentat ni un sol instant haver vingut; i li agraeixo. Rebi les més afectuoses salutacions, que li pregó transmeti també a la seva esposa, amb el respecte i l'agraïment del seu afectuós,

Dietrich Bonhoeffer

* * *

20.6.28

Estimada Suse:⁵⁰

Per fi arriba la carta que, evidentment, has estat esperant tant de temps, com a senyal tant que ara tu també ja em pots escriure, com que jo t'hauria volgut escriure fa molt si no fos que, en el precís moment que anava a fer-ho (encara que en 4 mesos sembli increïble), no hagués aparegut sempre quelcom d'urgent que m'ho impedia, igual que et passava a tu. Com pots veure, l'última noverat meua és una màquina d'escriure que he llogat amb els altres dos companys de la pensió, per 15 ptes. al mes. Com que de tota manera he d'escriure moltes altres coses llegibles, de moment estalvio als qui ho han de llegir, com també més endavant espero estalviar-me a mi mateix, temps i esforços.

50. Susanne, la germana petita de Bonhoeffer, promesa amb el teòleg Walter Dreib (amb qui es casaria l'any següent), havia col·laborat amb Dietrich en els grups de catequesi del vicari Meumann, a Grunewald.

L'altre dia, el de l'aniversari d'en Walter, vaig pensar molt en vosaltres; al vespre estava amb uns convidats força simpàtics i amb unes botelles de xampany, i sense dir res em vaig beure la primera copa per vosaltres. Tinc aquí una petita artesanía de Toledo per al Walter, però encara no he decidit com enviar-la a Alemanya sense causar-vos avorrides complicacions amb la duana. En tot cas, si haguéssiu d'entendre-us amb la duana, heu de dir que es tracta d'un objecte usat.

Després d'uns dies força frescos, des d'ahir torna a fer molta calor. De tota manera, fins ara la calor no m'ha resultat gaire desagradable, en contrast amb molts espanyols i encara més amb els alemanys, que ja comencen a queixar-se. Com que aquí l'aire sempre és humit, no tens set, i això està molt bé. Des de fa dies, i avui també, a fora, davant de la meua finestra, els noiets del carrer tiren petards tota la tarda, passejant-se amb pistoles i coets —preparant-se per a la nit de Sant Joan, quan fan fogueres a cada cantonada i tiren petards tota la nit. És el dia que el bisbe surt de nit al mar, a beneir l'aigua, i en què els espanyols devots prenen el primer bany de mar i amb això inauguren la temporada. — Fa poc vaig tornar a veure, a la ciutat vella, una processó de Corpus endarrerida, meravellosa. Naturalment, com en totes les festivitats, hi hagué confeti, serpentines, instruments cridaners que es posaven a tocar precisament quan passava l'Altíssim —paneres senceres de confeti volant des dels balcons damunt del pal·li. Hi havia coses curioses, com per exemple una antiga dansa d'espases ballada per uns joves que anaven a la processó amb espases de fusta, i que segur que és una cosa molt difícil i de tradició molt antiga. No estic segur si és dels temps de l'aliança entre l'espasa i l'Església —quí sap si un mètode d'escarment d'heretges a les processons de la Inquisició— o si prové de la tradició àrab. També eren molt interessants i boniques les fileres de nens de confirmació, que aquí van amb petits vestits de nuvis que, amb les seves cares brunes, feien una impressió extraordinària. Molts d'ells anaven vestits de sants, com la *mater dolorosa*, seguida d'una sagrada família i, al darrere, un Crist amb la creu i la corona d'espines; rere d'ell un estol d'àngels i després un sant Antoni i un ermità vellíssim, etc. La filera de nens durà una mitja hora. I succeí que un santeret d'uns 4 o 5 anys es posà a bramar a cor què vols, i algú hagué de prendre'l en braços. (En aquesta processó també vaig veure com els homes que hi anaven portaven la cigarreta a la boca!) Ja t'he explicat una pila de coses, i s'ha fet tard. Ara m'agradaria saber de tu tant com sigui possible. A què us dediqueu? Com va la preparació de l'aixovar? Com està en Walter? Respon-me també al que et vaig preguntar a través d'ell. Salutacions als de casa i als Dreßens. També per a l'Anneliese, quan la vegis. Et saluda afectuosament el teu,

Dietrich

Barcelona, 3.7.28

Estimada Sabine, estimat Gert:

Hauria volgut arribar més puntual amb la meva carta per felicitar-vos pel primer aniversari de la vostra Marianne; però hi ha hagut tant d'entrenou aquests últims dies que no he pogut; a més, abans de la marxa del pastor —aquest vespre— he estat al meu torn 2 dies i $1/2$ a la muntanya, i en els pobles de muntanya espanyols no és gens fàcil trobar una oficina de correus —ni de telègraf. De manera que només vaig poder enviar ràpidament un telegrama de salutació des de la muntanya quan ja era de nit. Malgrat això, us podeu imaginar com allà dalt, en la soledat de la muntanya espanyola, he tingut temps de celebrar amb vosaltres, en el pensament, aquest bonic dia; i els meus pensaments anaven espontàniament cap a vosaltres en agraïment per aquells dies de fa un any, i perquè tot anà tan bé i l'alegria i la sort van allunyar tota preocupació. [...]

Aquí han començat les vacances escolars i ara vindrà la calma, de manera que finalment podré tornar a treballar de veritat —si no fos per aquesta maleïda calor. Aquest matí, quan he sortit d'hora de casa, m'ha semblat que entrava en una sala de calderes. Mentre no hagi de córrer, però, la puc resistir bé. A més, la gent de la pensió m'obliguen a menjar, cosa que d'altra manera moltes vegades no faria. Només hi ha una cosa realment dolenta: que tot s'hagi de fer amb tanta calma i lentitud, fins i tot treballar. I és, d'entrada, terrible que aquí, per llegir un llibre, es trigui el doble que a casa. Aquí tot funciona més a poc a poc.

Ara, als matins, tinc les hores de despatx a la sagristia i a les tardes treballo allí mateix; entremig toco una mica l'orgue a l'església. El dinar, a dos quarts de 2; després, l'esperit està a punt, però la carn és flaca i m'estiro al llit, primer amb un llibre, però aviat se m'ha acabat l'energia i m'adormo una hora fins a les 3 o quarts de 4. Aleshores llegeixo, escric, toco el piano o ve un noi de la catequesi infantil, perquè els seus pares no saben com sortir-se'n i ell ha de passar un examen de revisió, i jo li repasso la lliçó. Ahir vaig descobrir que no sabia enumerar les vocals, i ja fa quart curs!

Així és un dia qualsevol. A l'hora del cafè, a quarts de 6, sovint vaig a la ciutat a fer alguns encàrrecs, i a les 6 o més tard trobo alguns coneguts en algun cafè determinat o faig una visita a algú de la comunitat i torno a casa cap a les 8. A nedar no hi vaig gairebé mai. El mar és a gairebé $3/4$ d'hora de casa; el camí i els tramvies, polsosos i calorosos; l'establiment de banys, ple, de manera que hom no s'hi sent gaire inclinat, ni tan sol quan fa calor. A més, no sóc un nedador gaire entusiasta, així que no ho trobo a faltar.

Els vespres els tinc gairebé sempre ocupats, sigui amb invitacions, sigui amb compromisos habituals amb els amics o, des de fa un cert temps, prou sovint, amb un intercanvi d'idiomes. Vaig posar un anunci en un diari local⁵¹ i un espanyol s'hi va oferir; i ara ens trobem força sovint. És un jove de 27 anys⁵² especialment intel·ligent i increïblement llegit, empleat en una editorial⁵³ per llegir llibres estrangers que interressi traduir a l'espanyol. En contrast amb molts espanyols, té molt bones maneres i és sempre, sense excepció, simpàtic i educat. Té un vocabulari molt més ric que el meu, però jo parlo amb més fluïdesa, de manera que en trec molt de profit. És una llàstima que, a la manera espanyola, sempre vol pagar ell. Ahir em portà de regal un llibre molt bonic de música popular espanyola, i he de veure com correspondre-hi. Ens trobem a casa o al cafè a quarts de 10 del vespre i xerrem durant 2 hores. Aquest vespre ve ell a casa meva. Estic realment molt content d'haver-lo trobat.

L'excursió per Sant Pere i Sant Pau va ser fantàstica. Vam arribar a les 10 del vespre a la muntanya⁵⁴ i de seguida ens vam posar a caminar, rota la nit, fins que, a la sortida del sol, ja érem al cim de la muntanya, des d'on vam veure davant nostre els Pirineus, que amb el sol semblaven alçar-se del mar banyats com d'or. Vàrem caminar fins al migdia, en què ens vam separar: els altres havien d'anar a Ginebra i jo em vaig quedar 1 dia i 1/2, més en la quietud de les fagedes, que aquí són molt escasses. Va ser meravellós. {...}

* * *

Barcelona, 7.7.28

Estimat Karl-Friedrich:⁵⁵

[...] Em preguntes què faig realment fora dels actes socials i de les corregudes de braus, és a dir, em preguntes per tot el que havia de treballar. Des de l'inici de les vacances les invitacions han minvat considerablement, i als toros no hi he tornat des de fa ben bé dos mesos. De manera que em queda tot de temps lliure, i si em fes el propòsit de treballar, podria posar-lo en pràctica plenament. Però fa massa calor per a un treball científic intensiu com el que es pot dur a terme a Alemanya. Per això ja està bé que tingui tota mena de coses pràctiques

51. A *La Vanguardia*.

52. Luis Sánchez Sarto (vegeu l'Apèndix).

53. L'editorial Labor.

54. El Montseny.

55. Karl-Friedrich, el més gran dels vuit germans Bonhoeffer, era científic. Arribaria a ser el catedràtic de fisicoquímica més jove d'Alemanya.

a fer; les visites del servei de beneficència, de 9 a 10, en les quals estic sol, són especialment interessants i instructives: hi adquireixes una visió de les més variades maneres de viure, i et trobes amb la gent més curiosa amb qui, d'altra manera, no hauries intercanviat ni una paraula: rodamons, vagabunds, delinqüents pròfugs, molts de la legió estrangera, domadors de lleons i d'altres animals que s'han escapat durant la gira espanyola del circ Krone, ballarines alemanyes que treballen en «teatres de varietats» d'aquí, criminals alemanys perseguits per la justícia que t'expliquen el destí de la seva vida amb tots els detalls. I sovint és molt difícil donar o denegar segons el propi judici; però com que, en general, no se'n pot treure res de clar, la impressió personal és la que ha de decidir, i aquesta és sovint molt fàcil d'enganyar, de manera que n'hi ha molts que no es mereixen l'ajut i aconseguen diners, com després ho pots veure tu mateix o ho saps per altres. El temps, per tant, et fa tornar més subtil per tal d'afavorir aquells que realment ho necessiten i no poden ser auxiliats suficientment; perquè, des que sóc aquí, ja ha succeït dues vegades que gent que feia temps que estaven ben situats aquí s'han arruïnat completament, fins al punt que no poden pagar ni l'escola ni els vestits dels seus fills; i, en casos així, cal que hi hagi prou diners per ajudar-los. El tracte diari amb els qui necessiten ajuda tampoc no és gens fàcil, i els seus comportaments són molt diversos. Ahir em vingué per primera vegada un personatge tan poca-vergonya —deia que el pastor li havia falsificat la firma— que vaig fer-lo fora, a crits, amenaçant de fer-lo detenir; i mentre es donava pressa per posar-se fora de perill, em maleïa cridant l'amenaça que ja he sentit moltes vegades: «Ens tornarem a trobar; acosti's pel port.» Després he comprovat al consolat que es tracta d'un vell bocamoll que ja fa temps que es mou per aquí; vaig estar, doncs, content d'haver-lo despatxat de manera una mica rude. En general, però, la meua experiència és que s'arriba millor a posar-se d'acord amb la gent a base d'amabilitat i benevolència, i que així fins i tot et deslliures més fàcilment dels visitants indesitjables. Quan algú no li agrada, Olbricht segueix el mètode de l'insult i el fer fora, i diu que funciona millor. Caldria comprovar-ho. L'activitat que, per ella mateixa, un s'imagina tan bonica i agrada, no és de fet gaire agradable. Et menteixen i t'entabanen tant com poden, i només de tant en tant tens l'alegria de veure que has pogut ajudar de veritat. Amb la majoria, els diners surten tan ràpidament com han entrat, i no se'ls ajuda en res. El problema és, bàsicament, que no tenim una bossa de treball a causa de l'abundància i l'excés de personal en els negocis d'aquí: els alemanys redueixen el personal perquè no poden resistir la competència d'altres països; dit amb altres paraules, els negocis i les empreses desapareixen i no queda lloc per als vells, per no parlar dels nouvinguts, de manera que entre els alemanys locals hi ha molt d'a-

fins ara les meves destreses en aquest terreny encara eren insuficients i es limi-
taven a uns pocs camps: cambres d'hotel, compres, trens, etc.

Bé, aquesta carta ha sortit més llarga de l'esperat. Ara he de treballar en els
meus sermons. Predico cada 15 dies, i els infants vénen cada setmana. Amb això
en tinc prou; perquè predicar amb aquesta calor no és sempre agradable, espe-
cialment perquè en aquesta època de l'any el sol cau damunt la trona. [...]

* * *

DE MAX DIESTEL, DEGÀ, A DIETRICH BONHOEFFER

Berlín-Lichterfelde, 12 de juliol de 1928

Benvolgut Sr. col·lega:

Moltíssimes gràcies per la seva carta,⁵⁶ que em va alegrar molt. Espero que
mai no hagi de considerar aquest any com un temps perdut. Sóc de l'opinió
que tothom hauria d'aprofitar alguna vegada l'oportunitat de moure's en cer-
cles molt diferents d'aquells en què ha rebut la formació i l'educació del seu
horitzó intel·lectual. Molt sovint ens equivoquem, en particular nosaltres, els
teòlegs, quan ens formem de manera massa acadèmica i massa allunyada del
món i, com a conseqüència, mirem el món de la realitat, que es regeix de ma-
nera ben diferent, amb uns ulls curts de vista. Per això trobo molt bé que vos-
tè convisquí a Espanya amb una comunitat completament diferent de la que
tenim aquí. Conec aquesta mena de gent. És molt semblant a la d'Itàlia. A An-
laterra l'opinió pública de l'Església té molta més força sobre la conducta dels
individus, perquè l'alemany no renuncia a la seva capacitat d'adaptació, fins i
tot quan no prové de Kurfürstendamm.⁵⁷ Crec que és particularment interes-
sant per a vostè que, quan parli de manera fluïda l'espanyol, estableixi lligams
amb l'autèntica vida espanyola. Tot i que la vida a les diferents províncies, en
tant que tinguin les seves particularitats etnogràfiques, pugui ser bastant va-
riada, he de dir que, pres en conjunt, tot m'és molt foraster. Les llums i les om-
bres hi són dures, com a Ribera. Els colors realment tenebrosos de Goya posen
de manifest una ferocitat de caràcter que Nietzsche sens dubte hauria atribuït
a la bèstia de cabells negres. Per a mi els espanyols són, tot i la meua estima es-

56. Del 18 de juny.

57. Avinguda de botigues de luxe de Berlín, on els qui hi vivien eren considerats gent
camaleònica.

tètica, un enigma; davant d'ells sóc tot jo fredor nòrdica, i presenteixo en ells més els àrabs que els gots, i fins i tot sóc menys amic de Don Quixot que de Franz von Sickingen,⁵⁸ que no engendrà una força poètica tan gran. Potser calgui haver estat en el país i haver viscut amb la gent, haver menjat formage d'ovella i begut vi terrós. Encara no he fet res d'això. Però m'hauria agradat veure Montserrat almenys un cop.

Se m'acut ara una bona idea. Cada any enviem als nostres pares vellets, pel seu aniversari, una garrafa de vi, la llet dels ancians. ¿Hi ha a la seva comunitat algun comerciant de vins bo i de confiança que pogués enviar en condicions favorables un barril d'uns cent litres de vi potable a la parròquia evangèlica Paulus I, Dahlemer Strasse 87, Lichterfelde? Només, però, si realment val la pena. Aquí paguem 1,40 marcs per la garrafa de vi de Tarragona. No goso investigar, però, de quina estofa es tracta. La meua confiança en els gustos pel vi dels berlinesos no és gaire considerable. Potser vostè pugui trobar algú que ens pugui fer una oferta. No voldria, però, haver-li demanat aquest favor si ha de causar-li cap inconvenient.

Amb la més cordial salutació, el seu atent,

Diestel

* * *

A ADOLF VON HARNACK⁵⁹

Barcelona, 13 de juliol de 1928

Molt distingit excel·lentíssim senyor:

No és casualitat que, en les últimes setmanes, els meus pensaments, com atrets per un imant, retornin cap a vostè i cap al seu seminari: tornem a ser a primers de juliol, en aquells dies en què vostè, des de feia anys, ens feia sortir a tot el seminari a passar una tarda al parc de Grunewald per regalar-nos-hi unes hores que de ben segur molts altres també tenen presents, com em

58. Personatge del drama històric *Götz von Berlichingen*, de Goethe.

59. Adolf von Harnack (1851-1930) era un dels catedràtics més rellevants de la universitat de Berlín. Com a exponent d'una teologia «liberal», representava el pol oposat a la teologia de Karl Barth. Bonhoeffer assistí a sis dels seus seminaris i, en morir von Harnack, seria qui pronunciaria el discurs en nom dels estudiants.

passa a mi, com si haguessin succeït ahir mateix. I així com llavors disposava de la possibilitat d'expressar la meua gratitud, en el transcurs del seminari, pel meu modest intent de participar veritablement, i així com als últims anys m'era concedit prendre la paraula en nom del seminari per parlar de manera oberta del que teníem al cor però no sabíem articular —unes paraules que m'eren molt difícils (perquè qui pot trobar la paraula justa per a aquestes coses?), al mateix temps que em sortien del cor (car què hi ha de més bell que parlar sense vergonya del que ens commou?)—, així també en aquest any en què sóc lluny de tot això, una i altra vegada em retornen sovint les hores de l'agraïment; i cal aprofitar aquestes hores. Recordo, enmig del meu treball purament pràctic, on científicament m'he de conformar només amb mi mateix i els meus llibres, i on he de viure sense cap intercanvi de pensaments, amb una certa nostàlgia i malenconia aquelles hores a casa seva i aquelles tardes a Gruncwald, i sovint voldria poder tornar a seure encara que fos només una hora en el cercle del seu seminari o poder tenir una conversa amb vostè tal com les que se'm van fer impossibles d'oblidar de les celebracions festives del seminari, de les excursions i de moltes altres ocasions. Aquí experimento de veritat, per primera vegada, el que vaig rebre i el que he perdut, tant científicament com humanament. Però va lligat a l'esperança que no manca gaire més de mig any per recuperar-ho —i ja ara me n'alegro.

Tanmateix, aquest temps que passo científicament aïllat i amb una gran quantitat d'impressions noves de la vida pràctica, em sembla que també pot ser, a la seva manera, molt fructífer. Hom pren distància de les coses en què s'havia quedat encallat, esdevé més lliure de les doctrines acadèmiques i aprèn a veure amb més agudesa i sentit els límits del valor de la ciència pura; i tot això esdevé un nou punt de partida des del qual es posa de nou a prova tot el que hom havia elaborat. Crec, per tant, que per a mi té sentit l'estada aquí —precisament fora d'Alemanya— i que he d'aprofitar-la, si bé tornaré a casa ben de gust; perquè la ciència, quan t'ha atrapat, mai no et deixa anar; i que m'hagi atrapat he d'agrair-ho a molt pocs fora de vostè.

Acabo amb el desig ben cordial que estigui bé, tot preguntant-li que em vulgui encomanar a la seva molt estimada senyora esposa i tot trametent a vostra excel·lència les més respectuoses expressions i salutacions del sempre lleial i agraït,

Dietrich Bonhoeffer

* * *

17.VII

Estimada mamà:

Una carta molt curta per respondre a les teves preguntes. Encara no m'he fet cap vestit perquè fins ara podia aguantar sense cap, però potser me'l faci aviat perquè aquí no es pot anar només amb pantalons i camisa; és com si no s'anés prou vestit. El barret panamà va arribar bé; vaig haver d'esperar només 1 hora i mitja i vaig fer-lo passar per usat. Per a totes les trameses certificades cal anar personalment a correus, i allà obren cada paquet. Amb la xocolata són molt estrictes: només es pot intentar passar-la com a mostra sense valor; sens dubte en roben molt. Si no és així, cal declarar-ho.

Si el 15 del X heu de tornar a ser a casa, els plans de viatge d'en Olbricht no encaixen gens. Ell tornarà cap al 25 del IX perquè el 22 vol ser a la festa d'aniversari del seu pare, ja vell. ¿Com ho veieu de venir, si podeu, cap al 15 i us quedeu deu dies a Barcelona o en algun poble proper vora el mar, que és quan jo tindria —naturalment, si no hi ha res de nou— força temps, i així marxaríem de seguida que estigués lliure, és a dir, pels volts del 25, cap a Mallorca per quinze dies? S'hi pot trobar cuina francesa i alemanya, i també espanyola. És una llàstima que no vulgueu anar amb avió cap al sud, cap a Granada. Però Mallorca, segons sento dir sense parar, deu ser magnífic, el millor que hi ha per aquí. De manera que seria fantàstic, si no us heu de fatigar massa. Espero amb curiositat les vostres decisions.

El diumenge aniré amb dos matrimonis quatre dies al Pirineu, a respirar una mica d'aire fresc. — Per altra banda, no penso tornar a nedar més, aquí; avui, que hi he tornat després de molt de temps, suo com mai no ho havia fet. Els espanyols no s'equivoquen gens de nedar tan poc. [...]

* * *

17.7.28

Estimada àvia:

[...] Mentrestant per aquí tot continua normal. De la calor, no goso parlar-ne gaire des que he llegit que esteu a 38° a l'ombra (de fet, no crec del tot els diaris d'aquí!). Nosaltres, amb els nostres 30°, som, doncs, gent del pol. A més, he de dir que, en el meu estil de vida actual, la calor amb prou feines em molesta realment; em resulta més aviat agradable, encara que els espanyols voldrien derretir-se. Fa ben poc fins i tot vaig arribar a refredar-me de tal manera —encara no sé com— que creia que l'endemà no podria predicar. Hauria estat un inconvenient perquè era la primera vegada que estava sol i, per tant, vaig decidir ràpidament que em fessin una olla de te amb llimona, vaig prendre una aspirina i vaig suar tota la tarda. Vaig arribar ben de pressa al punt d'ebullició de la carn humana. Al matí següent estava curat del tot i vaig poder predicar. L'assistència a l'església va ser excepcionalment bona, però no

goso, em sembla, esperar que amb la calor que fa això segueixi així. Fem la ca-tequesi amb els joves durant la setmana en un cercle reduït.

Fa ben poc vaig tornar a veure una cosa ben bonica. Al carrer principal hi havia una gran quantitat de cotxes en filera que passaven entre dos portals col·locats expressament, sota els quals hi havia uns capellans que ruixaven amb aigua beneïta els cotxes que passaven. Tot just al costat, una banda de música tocava marxes i ballables, xarangues i xerinoles. — Què passava? Era el dia del patró dels cotxes i dels pneumàtics!

Ara practico amb més intensitat l'espanyol. A través del meu company espanyol em trobo amb molta altra gent; també m'he fet amic d'un professor molt anticlerical i expert en teologia que en aquest moment, però, fa de merge, i quedem sovint. I parlem només en espanyol. Com més conec els espanyols, més simpàtics els trobo. Són molt diferents de com ens els imaginem a Alemanya. Es viu realment a gust amb ells i enmig d'ells. No es barallen, no van tan accelerats, són afables i servicials. I sovint molt intel·ligents, malgrat el seu aspecte de manca de cultura, perquè l'escolarització és força miserable. El millor de tot plegat és que no es donen gens d'importància i tenen un tacte social com no n'havia trobat altre.

I ara prou! Adéu, estimada àvia. Et saluda afectuosament el teu agrait,

Dietrich

* * *

A REINHOLD SEEBERG⁶⁰:

Barcelona, 20.VII.28

Molt apreciat Sr. Conseller:

[...] Malgrat tot, aquíestic a gust. És bona cosa, certament, topar amb els propis límits, especialment pel que fa a la ciència, i trobar-se destinat per primera vegada entre una gent amb uns interessos i uns punts de vista tan diferents dels meus com sigui possible. La colònia és molt típica de les colònies de

60. Reinhold Seeberg (1859-1935) va ser professor de teologia, molt conservador, de la Universitat de Berlín, de la qual havia estat rector. Malgrat que fou qui donà la pitjor nota de la carrera a Bonhoeffer (a causa de les seves simpaties per Karl Barth), Dietrich l'escollí com a director de la tesi doctoral, *Sanctorum Communio*. Una investigació dogmàtica de la sociologia de l'Església, aprovada amb *Summa cum laude* el 1927, quan tenia 21 anys. La corregia a Barcelona i sortiria publicada el 1930.

comerciants a l'estranger. En conjunt, és interessant de veure com a la majoria la guerra i especialment el temps de la revolució senzillament els han passat de llarg. Això no sols té —com s'acostuma a pensar— un cantó negatiu. Aquí no hi ha ni el nerviosisme i la sobreexcitació, ni l'afectació i el manierisme intel·lectuals dels quals gaudim tan abundantment a Alemanya i que fins arriben a ser de bon to. Hom troba aquí, humanament parlant, uns trets de caràcter exquisits: bona educació, sinceritat, senzillesa, un no donar-se importància —en això darrer la influència espanyola ha estat molt important. L'espanyol se'n riu dels vanitosos i dels petulants més que ningú; sempre que he parlat amb espanyols sobre els punts forts i els punts febles dels alemanys, manifestaven —subtilment, de la manera que aquí saben fer fins i tot la gent senzilla— que desconeixen el que nosaltres en diem «petulància». Crec que per culpa d'ella hem perdut moltes simpaties a l'estranger.

L'actitud de la colònia cap a l'església és força positiva, però molt poc activa, de manera que hi ha molt poc treball eclesial fructífer; cosa que lamento prou. Després de tot, però, visc a Espanya i tinc prou coses interessants per veure i per estudiar. A l'abril vaig viatjar tres setmanes per Espanya i ara tinc uns referents millors per entendre la vida de Barcelona. Aquí he fet força coneixences que m'han permès entrar en els cercles acadèmics; ens trobem sovint —i així puc practicar el meu espanyol—, si bé —cosa força explicable— la majoria són obertament anticlericals. No és fàcil apropar-se al clero: només he conegut un clergue o altre, ocasionalment, però un cop coneguts, vistes les seves cares, no he tingut realment ganes de conèixer-los millor: no havia vist mai abans una clerecia tan inculta com la d'aquí; del tracte amb ells, no n'hauria sortit, doncs, res.

Com més el conec, l'espanyol, més simpàtic em sembla. En tot cas, ben diferent de com me l'imaginava i de la imatge corrent que se'n té a Alemanya. No és ni «orgullós», en el nostre sentit, ni apassionat com ensensem. Mai no havia vist com aquí tanta democràcia pràctica, on et trobes el senyor i el servent asseguts a la mateixa taula del cafè, on ningú no et fa crits si vas ben vestit pels barris més foscos de la ciutat, on, segons em sembla a mi, el ressentiment social no existeix. Ningú no és tan baix com per creure's inferior als altres, ni ningú tan elevat —i menys que ningú el rei, que vaig veure diverses vegades— per creure que es pot permetre mirar els altres amb menyspreu. Aquesta situació s'exterioritza en la manera de viure, al cafè, a l'estació, pel carrer. Que aquí hi hagi també, naturalment, una societat tancada és obvi, però això la sensibilitat social no ho veu malament; al contrari, li sembla bé. Davant dels estrangers, l'espanyol no és servil, com ho són els italians, sinó correcte i fins i tot, sovint, reservar. Entre els catalans un es troba sovint amb una actitud no

gens simpàtica que prové segurament de la seva propensió política cap a França. Barcelona mateixa és una gran ciutat extraordinàriament viva, que posseeix una dinàmica comercial de la més alta qualitat i on es viu molt bé en tots els sentits. Pel que fa al paisatge, les rodalies i la situació mateixa de la ciutat són d'un encant poc freqüent; hi ha bons concerts, bon teatre (això sí, passat de moda). Només hi manca una cosa: l'intercanvi de pensament científic; quan el busques, no el trobes ni entre els acadèmics espanyols. Tinc els espanyols per extraordinàriament dotats però, de la mateixa manera, indolents; senzillament, no es formen. En la seva calma, paciència i indolència mostren, sens dubte, unes propietats de caràcter orientals, i la impressió que donen —en la llengua, el ball, la música, sovint en els gestos més quotidians— no permet, en general, ignorar que som prop de l'orient.

No goso dictaminar si Espanya, com a conjunt, tornarà a despertar. Però en aquesta gent hi ha quelcom d'adormit que és singular i d'una tradició antiga, i de tant en tant quelcom d'això torna a irrompre i a fer-se present vivament. (En aquest moment estic cercant precisament unes antigues peces de teatre sobre disputes entre teòlegs àrabs i cristians que encara es representen en petites ciutats de províncies.)

Pel que fa al meu treball pròpiament teològic —en la mesura que m'ho permet el calor persistent, per altra banda no tan terrible com m'imaginava—, estic ratllant i escurçant la meua tesi, que espero poder enviar-li, tal com vam quedar, a primers de novembre. He de reescriure'n molta part i retallar-ne uns fragments; (per altra banda, he trobat al llibre de Brunner,⁶¹ *Mitjancor*, que m'ha defraudat força, pensaments sobre el pecat original i la seva significació social semblants al que jo desenvolupava); per després, ja estic pensant en un altre tema, en tot cas tampoc històric, sinó sistemàtic. Enllaça amb la pregunta sobre el coneixement i la consciència en la teologia, i inclou algunes citacions de Luter, del seu gran comentari als Gàlates. Vostè va encetar una vegada, en el seu seminari, la qüestió del coneixement; no serà, però, una investigació psicològica, sinó teològica. Quan ho tingui més avançat, potser n'hi parli breument. [...]

* * *

Barcelona, 30 de juliol

Estimada mamà:

61. Emil Brunner (1889-1966), professor de teologia a Zuric.

Moltes gràcies per la teva carta, que acabo de trobar en tornar d'un viatge de dos dies amb cotxe. Espero que en l'entretant l'àvia s'hagi trobat millor. Sis-plau, saluda-la de part meva. La volta de 4 dies que havíem de fer se n'anà a norris, i així la d'ahir va ser-ne un bon substitut. He passat 2 dies molt bons amb el Dr. Krebs (de la I.G., Empresa Industrial dels Colors)⁶² i un amic professor de l'escola. Vam anar fins a les muntanyes que hi ha abans dels Pirineus, i després vam girar cap a la costa, conduint tot el dia pels penya-segats que cauen escarpats damunt del mar. Vam tornar força cansats, cremats i plens de pols malgrat els molts banys de mar que vam fer. Durant el viatge, els altres dos em van entusiasmar força amb Mallorca, que diuen que és sens dubte el més bonic de tot Espanya i que s'hi ha d'anar sens falta. Bé, aviat es decidirà si ho fem.

Des de fa 4 dies fa una calor increïble; a la nit no baixem dels 30°, i això és esgotador quan no hi ha cap ventilació i es dorm malament. M'he decidit, doncs, a fer-me uns pantalons i una jaqueta d'estiu molt lleugeres. Me n'he informat: costa 200 ptes = 140 marcs. Aquí no hi ha vestits de lli, i a més no en porta ningú. Com ja saps, aquests dos últims mesos he tret 250 ptes, i en queden 250; a part d'això, ja m'he gastat tots els diners que m'avançà l'Olbricht —en tot cas, la pensió ja està pagada fins al 15 de febrer—; i em fan falta també unes sabates de xarol perquè les altres es van trencar malgrat *el millor!* dels manteniments —la meva dispesera ho pot testimoniar!—, unes corbates i mitjons normals i d'esport, unes 50 ptes. per a una volta de 3 dies per la muntanya d'aquí a 4 setmanes...; ras i curt: si a més em faig el vestit, estic gairebé escurat. I ara a l'estiu hi ha més despeses extres: fruites, begudes, l'autobús per a les distàncies més curtes, etc., de manera que, malgrat fer moltes economies, el diner s'escola per entre els dits. Alguns regals d'aniversari encara han empitjorat la situació.

Aquesta és, doncs, de moment, la meva major urgència. A part d'això em va, com sempre, fantàsticament. Però estic molt mandrós. Preparo per l'hivern una sèrie de conferències que donaré a l'església. L'assistència a l'església és encara sorprenentment bona —o això és el que diuen.

Molts records a tots els de casa. Et saluda afectuosament el teu,

Dietrich

* * *

62. Empresa molt important que estigué al darrere de l'espanyola Unicolor, més tard dins l'òrbita de Bayer.

Barcelona, 7 d'agost de 1928

Estimat Rössler:

Bé, moltíssimes gràcies per la seva carta, amb la qual em donà una gran alegria i que em va, també, tranquil·litzar. En realitat, temia menys pels lligams que tant ens uneixen com per si li havia succeït alguna cosa. Gràcies a Déu no es tracta de res d'això i tot s'ha aclarit. Mig any —que és el que fa des que ens vam veure per últim cop— és molt de temps per poder transmetre'n en una sola carta encara que només sigui el més important. Per la meua primera carta ja té una idea general de la meua activitat. És una experiència molt particular, aquesta de veure el propi treball i la pròpia vida fluir realment plegats —una síntesi que, en els nostres temps d'estudiants, tots buscàvem però no vam trobar pas. Vius de veritat *una sola vida*, i no dues, o, millor dit, mitja: dona noblesa a la feina, objectivitat al treballador i un reconeixement dels propis límits com només s'adquireix a la vida concreta.

Conec cada dia noves persones, com a mínim la seva trajectòria; molts cops també la persona que apareix a través dels seus relats —i en això hi ha sempre quelcom de present que t'impresiona de nou: hi trobes els homes tal com realment són, lluny de la moixiganga del «món cristià». Gent amb passions, delinqüents, genteta amb objectius petits, impulsos petits i delictes petits; en resum, gent que se sent sense pàtria en els dos sentits i que s'obren sense reserves quan parles amb ells amablement —gent de veritat. Només puc dir que tinc la impressió que són ells, precisament, els qui són sota la gràcia molt més que sota la ira, mentre que el món cristià es troba molt més sota la ira que sota la gràcia. «Seré buscat per aquells que no preguntaven per mi [...] i a aquells que no criden el meu nom els diré: Sóc aquí» (Is 65,1).

Ara, a l'estiu, estic un trimestre sol i predico cada 15 dies. I em passa com a vostè. No sé què fer amb aquesta preciosa mitja hora que tenim; predico coses tan variades com mai no hauria cregut possible de mi mateix. Els textos n'hi donaran una idea: Rm 11,6; 1Co 15,14-17; Mt 28,20; 1Tè 5,17; Lc 12,49; Mt 7,1; Sl 62,2; 1Co 12,26ss.; Mt 5,8; i estic agraït perquè puc

63. Helmut Rössler (1903-1982) fou company d'estudis de Bonhoeffer des de 1926 i era llavors pastor en una parròquia rural. En els anys nazis, durant les guerres intestines dins l'Església, es van trobar enfrontats i Bonhoeffer trencà la relació. Rössler fou també, com Bonhoeffer, director d'un seminari per a predicadors.

veure'n l'èxit; una barreja d'alegria personal —diguem-ne un sentiment de dignitat personal— i un agraïment objectiu —però aquest és el destí, la sort, de tota religió, aquesta barreja del personal i l'objectiu que potser podem sublimar però que bàsicament no podem suprimir, i per això, com a teòlegs, sofrim el doble. Per altra banda, però, qui no s'alegraria davant d'una església plena o pel fet que la gent que en tor l'any no venien ara vinguin?; i, per altra banda, qui analitzarà aquesta alegria per veure si està lliure de taca?

Durant molt de temps he pensat que cada sermó té un centre que, si es troba, arriba al cor de tothom i els col·loca davant de la decisió. Ara ja no ho crec. En primer lloc, el sermó mai no pot atrapar el seu centre, sinó que només pot *ser atrapat* per ell, pel Crist. A més, el Crist s'encarna tant en les paraules dels pietistes com en les dels eclesiàstics o en les dels socialistes religiosos, i aquests constrenyiments empírics comporten per al sermó unes dificultats no pas relatives, sinó, de fet, absolutes: els homes no són, en el més pregon, un, sinó que són individuals, totalment diferents, només «units» per la paraula en l'església. He observat que els sermons que han fet més impressió són aquells en els quals parlava dels evangelis de manera seductora, com ocorre amb els nens amb contes de països llunyans. Però la dificultat principal roman: hem de donar llet, però no sabem com es fa ni si per error no estarem donant aigua amb sucre. M'ajudaria molt que algú m'oferís una exegesi de 1 Co 3,2; rambé amb vistes al «Problema de l'infant a la teologia» —penso treballar sobre això en relació amb el problema del coneixement— i alhora a la catequesi infantil.

El diumenge parlaré sobre Mt 5,8. Mai no he anat a predicar amb un batec de cor com aquest. Però espero amb goig aquest diumenge. Què més puc explicar-li? Ja sap que vaig fer un viatge meravellós travessant Espanya amb el meu germà Klaus; potser un dia li expliqui amb més detall. El setembre vindran a visitar-me els meus pares, cosa que em fa molt feliç. Sobre els espanyols com a persones, en una altra oportunitat. Acabo per avui. Aquesta carta només vol ser un petit signe de la meva gran alegria en saber que tot li va bé, i per tancar les llacunes que s'havien produït.

M'alegrarà molt rebre més notícies seves. El saluda afectuosament el seu company,

Dietrich Bonhoeffer

P.S.: No m'ha sorprès pas poc la decisió d'en Kehnscherper. Com pot anar-se'n per tant de temps lluny d'Alemanya?⁶⁴

Barcelona, 14.8.28

Estimats pares:

[...] És meravellós que us hàgiu decidit a venir; m'he tornat a informar sobre possibles llocs on viure; és clar que també hi ha hotels més barats, però generalment són en llocs sorollosos —i a Espanya això és terrible, el soroll dura tota la nit—; a més, crec que només podríeu suportar els llits dels hotels europeus; també resulta que en els hotels espanyols petits s'hi menja cuina espanyola, i per a vosaltres és incòmode sortir a menjar migdia i vespre; i fins i tot així, caldria preguntar-se si seria realment molt més barat, ja que només menjar en els hotels on fan cuina europea és desproporcionadament més car que la pensió completa. Crec que no podeu passar *de cap manera* amb 25 ptes. al dia, ni tan sols en fondes mirjanes; probablement necessiteu més (i Anglaterra [*sic*] costa 55 ptes.), perquè 8 ptes. la nit, 8 per dinar i 10 per sopar són els preus normals aquí a Barcelona. Menjar és escandalosament més car aquí que en altres grans ciutats. Buscaré habitacions moblades, però no confio poder-ne trobar. A la meua pensió, les altres dues cambres estan ocupades, i tampoc no desitjaria que passéssiu una nit en aquests llits. Però potser trobaré alguna cosa abans.

[...] El nombre dels assistents als serveis religiosos va creixent, i això t'alegra; diumenge passat tenia la fantàstica suma de 40 oients, més del que hi ha hagut mai en els mesos d'estiu. Però és inaudit que d'una colònia de 6.000 alemanys i una comunitat de més de 300, ens hàgim d'accontentar amb això. Té l'avantatge que, com a mínim, coneixes aquests pocs.

I ara prou. Us agraeixo que m'apugéssiu el crèdit bancari. El meu vestit ha resultat bastant bé. Ara el meu company de pensió m'ha demanat que li presti 75 ptes., i les hi he donades.

I una cosa que fa temps que volia escriure-us. Podries enviar-me, estimat papà, el teu llibre sobre els vagabunds?⁶⁵ Ara que tracto amb gent així m'agradaria llegir-lo.

Us desitjo a tots una bella festa de bateig al Harz. Us saluda afectuosament el vostre agrait,

64. Gerhard Kehnscherper (1905-1988), company d'estudis de Bonhoeffer que va ser enviat com a pastor a Rio de Janeiro. Degut a una greu malaltia tropical, tornà molt aviat a Alemanya i el 1931 es feu de l'església «oficial» dels nacionalsocialistes, de la qual fou expulsat el 1935.

65. Una contribució al coneixement dels mendicants i vagabunds de les grans ciutats, publicar a Berlín el 1900.

* * *

Barcelona, 17.8.28

Estimada àvia:

L'enhorabona pel teu 87è aniversari. Estic convençut que el celebraràs amb la mateixa vitalitat que els has celebrat a Berlín aquests últims anys, i et desitjo a tu i a tothom que tot l'any segueixi essent igual. Avui penso amb agraïment en aquests anys que has estat a casa nostra. A la casa on hi ha una àvia s'hi creen uns lligams i una cohesió especials. És un fragment del temps passar que sobresurt en el temps present i que, d'una manera o d'una altra, dóna silenciosament orientació i cohesió i, encara més, connecta els vells amb els joves gràcies a la cooperació i l'amor. On hi ha una àvia tothom és escoltat, hi ha un espai de veritable tranquil·litar i un consell per a cadascú en particular. Hom hi rep una comprensió viva del sentit de la tradició, i veus que tot flueix contínuament, i que fins el que sembla més nou obté la seva força, en gran mesura, del passat. [...]

Ja ha passat mig any, que és molt de temps, però quan miro enrere, m'adono que ha passat volant. I el mig any que resta passarà encara més de pressa, perquè queda molt per fer abans de Nadal, i després ja caldrà pensar en marxar. Notem que l'hivern s'acosta a poc a poc. Des de fa 3 dies hem baixat dels 30° o més als 25°, i molta gent ja torna a treure les flassades de llana per a les nits. Tot torna a respirar, i un se sent agradablement refrescat —a la mateixa temperatura que a Alemanya donem festa a les escoles per la calor. A Berlín em congelaré.

Fora d'això, tot va com de costum. Ara aconseguixo treballar una mica més, cosa que em convé molt; estudio més l'espanyol, i noto quant més fàcil em va resultar l'italià que l'espanyol. En primer lloc, trobo difícil la pronunciació espanyola i, en segon lloc, crec que la meva memòria per a les llengües era aleshores força més receptiva. De fet, tinc, és clar, relativament poques oportunitats per parlar-lo. A les hores de despatx, poques vegades ve algun espanyol, i la persona amb qui faig l'intercanvi en aquest moment té poc temps. En tot cas, les meves habilitats són escasses. Encara faig moltes faltes i de sobte m'oblido dels mots més corrents. Potser sigui la calor. Però que l'espanyol és una llengua fàcil, em sembla totalment fals. Per parlar-lo bé de veritat calen anys. Llegeixo moltes novel·les espanyoles: curiosament les millors són anticlericals; s'hi troben coses magnífiques. Però ja és hora d'acabar. He d'anar a visi-

rar una senyora molt gran, molt malalta i pietosa. Sovint s'aprèn molt, dels malalts.

Adéu, estimada àvia. Que tinguis un any de salut i que celebris un bell aniversari.

Amb els millors desigs, t'abraça el teu agraït,

Dietrich

* * *

24 [d'agost], al vespre

Estimada mamà, estimat papà:

Va ser molt bonic, sentir-vos directament altre cop. M'hauria agradat continuar parlant mitja hora més, perquè a poc a poc un s'hi anava acostumant, o potser se sentia millor. Com n'era, d'empipador, que la telefonista espanyola m'estigués donant la tabarra tota l'estona preguntant-me si ja estàvem parlant, mentre jo intentava sentir el que em deïeu. Al principi se sentia tan fluix que creia que era preferible penjar. Aleshores, a poc a poc, vaig sentir la teva veu, estimada mamà, i la vaig reconèixer. És increïble el fet de poder sentir-vos a més de 1.500 kms. Em vas preguntar, crec, si encara feia molta calor, i espero que m'entenguessis quan et deïa que ja està venint la fresca i s'està millor. Després encara vaig entendre que el 19 (o és el 13?) sereu a Portbou. És realment fantàstic, i tota la colònia alemanya m'aconsella sobre què hem de fer. Aleshores, de sobte, va haver-hi una pausa i no se sentia res, i després vaig sentir la Susi, que, pel to de veu alt, vaig entendre bé. Al principi vaig entendre que el papà no hi era, però t'hi vas posar, estimat papà, i em vaig alegrar molt de sentir-te. De sobte, la transmissió va millorar i us entenien bastant bé. Aleshores, per sorpresa, s'hi van posar la Christel i en Klaus, que jo creia que eren, tots dos, a Friedrichsbrunn.⁶⁶ Jo m'havia fet una llista completa del que volia preguntar-vos i contar-vos a tots en els 6 minuts que havia contractat. Espero tornar a parlar amb tu, estimada mamà, perquè tot just havíem intercanviat unes paraules que les telefonistes francesa i espanyola ja em deïen que havíem d'acabar. No sé, estimat papà, si et vaig dir adéu a tu o al Klaus. De seguida, la meravella s'esvaí i em vaig trobar de sobte arrencat de la casa de Grunewald i col·locat a la central de telègrafs, on a l'acte em van presentar una factura contra la qual vaig protestar violentament —perquè

66. Al Harz, on la família tenia la casa de vacances.

m'havien informat d'unes condicions diferents—, però al final vaig haver de pagar. (En tot cas, 14 marcs per la conferència no és realment car.) Però va ser molt bonic, una mica massa curt. Els dies abans em sentia feliç mentre esperava aquells minuts, i encara ara gaudeixo moltes estones de la continuació de l'alegria. Va ser llàstima que no parlés amb l'àvia, però amb prou feines ens hauríem entès. Establir la connexió trigà només $\frac{3}{4}$ d'hora; i vaig fixar-la per a les 9 perquè a partir d'aquesta hora és a meitat de preu. Potser de dia se senti millor. Jo no tinc telèfon. Només se'm pot trucar, en casos d'urgència, als matins a través de l'Escola [sic] Alemanya, o deixant-hi un encàrrec. Però és bonic, molt bonic, que puguem parlar preparant-ho en mitja hora. Potser la propera vegada se senti més clar.

Voldria contar-vos encara moltes coses més. Però ja torna a ser la 1, i havia quedat a la ciutat. Crec que us he trobat un allotjament molt apropiat per unes 20 ptes.; si no fos tranquil, sempre podrem repensar-nos-hi. [...]

* * *

A WALTER DRESS⁶⁷

Barcelona, 1.9.28

[...] Dilluns passat vaig haver de batejar en espanyol, seguint, naturalment, el protocol.⁶⁸ Em trobo amb molts espanyols, i això em permet sentir algunes coses interessants. Avui m'ha passat un cas pastoral singular que et vull explicar breument i que, malgrat la seva simplicitat, m'ha fet pensar. A les 11 del matí han trucat a la porta i ha entrat a la meua habitació un noieta de 10 anys enviat pels seus pares per una qüestió que jo li havia demanat. M'adono que a aquell noieta, que normalment és l'alegria en persona, li passa alguna cosa, que aviat descobreixo: comença a plorar amargament, i només sento les paraules «el senyor Wolf s'ha mort», i segueix plorant més i més. «Bé, i qui és el senyor Wolf?» «És un gosset pastor que estava malalt des de feia 8 dies, i que s'ha mort fa mitja hora.» No hi havia manera de consolar-lo. L'assec als meus genolls

67. Company d'estudis de teologia i promès de Susanne, la germana petita. Bonhoeffer prega a l'amic que no ensenyi aquesta carta als seus germans (excepte a Susanne), que acostumen a fer broma sobre les seves preocupacions teològiques.

68. Una excepció, doncs, a la seva manca d'autorització per impartir sagraments.

però no es pot calmar. Després m'explica com s'ha mort i que ara tot s'ha acabat. Em diu que ell sempre jugava amb el gos, que al matí li venia al llit i el despertava... i ara s'havia mort. Què li podia dir? M'ho explica llargament. De sobte es queda molt parat amb un plor que em trenca el cor i diu: «Però ja sé que no és mort.» «Què vols dir?» «El seu esperit és ara al cel, i és feliç. A classe, un preguntà a la professora de religió com s'està al cel, i ella li respongué que encara no hi havia anat mai. Digui'm, hi trobaré el senyor Wolf? Segur que és al cel.»

Vet aquí que havia de respondre que sí o que no. Dir «No ho sabem» hauria volgut dir que no. Aquí hi havia algú que volia saber-ho segur, i això sempre és difícil. Em va sortir de dir-li, doncs: «Mira, Déu ha fet els homes i també els animals, i segur que també estima els animals; i crec que a la casa de Déu tots aquells que s'han estimat a la terra, que s'han estimat de veritat, també seguiran units, perquè estimar és una part de Déu. Com passa realment, això no ho sabem.» Haguéssis hagut de veure el rostre feliç del noiet: havia deixat de plorar del tot. «Així, tornaré a veure el senyor Wolf, quan em mori; i podrem tornar a jugar.»

En poques paraules, era molt feliç. Vaig repetir-li unes quantes vegades que no sabíem com passava, això. Ell, però, sí que ho sabia i ho tenia ben clar en el pensament. Després d'uns minuts va dir: «Avui ja he renyat Adam i Eva; si no haguéssim menjat la poma, el senyor Wolf no s'hauria mort.» Tot plegat era tan seriós per al nen com quan a nosaltres ens passa alguna cosa molt greu. Però estic sorprès, commogut, de com la innocència religiosa d'un noiet, que per altra banda és molt entremaliat i normalment despreocupat, es desvetlla en un moment així. Vet aquí que tu, que *hauries de saber*, et sents ben poca cosa al costat d'ell. Sempre recordaré la cara esperançada amb què se n'anà. Un cas de rialles i de llàgrimes, sens dubte dels que no es repeteixen sovint. [...]

* * *

A final de setembre i principi d'octubre, els pares de Dietrich Bonhoeffer van passar uns dies a Barcelona i després van viatjar amb ell pel sud de França.

* * *

Estimada àvia:

He d'agrair-te molt les teves dues cartes: són les úniques notícies —a part de la carta del pare— que he rebut de Berlín des de fa molt de temps. La Sabine s'envolta d'un silenci —espero que no enfurrunyat— total. En els últims temps hi ha hagut realment tantes coses a fer, i a més fins avui no he sortit d'una grip intestinal que m'ha impedit de fer res durant vuit dies. Avui, però, amb l'ajut d'un metge alemany, ja m'ha desaparegut del tot. Ja hem començat a posar la calefacció, malgrat que als migdies encara fa calor. El temps és molt variable. Fa ben poc vam tenir una tempesta que va durar des de les 6 de la tarda fins a la 1 del migdia següent. Va ser molt intensa, amb una pluja constant de força tropical. Vam haver d'encendre els llums tot el matí, i quan finalment van tornar a aparèixer el sol i el cel blau, Barcelona s'havia convertit en una mena de Venècia. I, malgrat això, en aquests mesos hom experimenta clarament els avantatges del sud, en tant que un dia de pluja, fins i tot al novembre, és una cosa excepcional.

Fa poc vaig anar a veure un clàssic espanyol, *Don Juan*,⁶⁹ obra que, a causa de l'escena del cementiri, només es representa per Tots Sants. L'acció és la que ja sabem. El material ha estat reelaborat repetidament des de fa molts segles. La versió que avui és més famosa és la de 1840, i és divertit comprovar que els espanyols encara es commouen amb una obra que té unes idees tan primitives. L'escena del cementiri, on Don Juan esdevé l'objecte de venjaça i expiació per part dels espectres dels morts, ens resulta a nosaltres molt còmica, però els espanyols se la prenen seriosament. Fa pensar en els temps en què les obres del Faust viatjaven per Alemanya. — Si tingués més temps aniria més al teatre. Dimarts vinent dono la meva primera conferència i encara tinc molta feina per fer. [...]

Molt sovint em pregunten si no voldria quedar-me més temps aquí, o si penso tornar alguna vegada. És cert que ara començo a estar tan integrat que, si em quedés, podria fer qualsevol mena de feina. Però quan m'ho van oferit oficialment a la reunió del presbiteri, vaig respondre que no. Tot un any més aquí, o encara que sigui un temps més curt de pròrroga, no em suposarien res de nou. El que volia veure ja ho he vist, i al capdevall vaig venir per aprendre. He fet molt bones coneixences, però també les faré en qualsevol altre lloc, de manera que em reafirmo en la decisió. Ara començo el meu últim trimestre, i de la mateixa manera que he estat a gust aquí, també tornaré a gust cap a Berlín. Abans

69. Es refereix al *Don Juan Tenorio*, de José Zorrilla.

em queda molt per veure, per treballar i per aprendre i viatjar. Per Nadal, és a dir el 25, m'agradaria fer una sortida, potser al Pirineu o a Mallorca.

Espero que estiguen tots bé!

A tu, estimada àvia, et saluda afectuosament el teu agrait,

Dietrich

* * *

10.XII.28

Estimats pares:

En el dia d'avui els meus pensaments tornen a ser a casa. Quan veig en tan-tes cases d'aquí els nens que s'alegren pel Nadal, em retornen vivament els records dels temps en què jo tenia la seva edat, i vénen amb tanta força com si les nadalès que sento només m'haguessin pertangut a mi. En canvi, el cel blau no et permet gaire esperit nadalenc. Així i tot, va fent cada cop més fred, especialment a les nits.

T'agracixo molt, estimada mamà, la teva carta. Avui hem enllestit els plans per a Nadal. Ho celebraré amb el Sr. Thumm a casa d'en Olbricht, i espero que els Forstmann no s'ho prenguin malament. També he hagut de dir que no als Körtgen, malgrat que el noieta em suplicava amb llàgrimes que hi anés, i he hagut de dir el mateix a altra gent. Per no ofendre ningú, hauré d'anar a casa d'en Olbricht. El dia de Nadal mateix he de predicar, i també si sóc aquí el dia 1 de gener. En cas contrari, em tocarà anar en servei oficial a València, i des d'allí m'arribaria potser a Alacant. Això, però, només si ve en Thumm, és a dir, si les seves vacances són prou llargues; altrament em quedaré aquí i aniré potser només tres dies al Pirineu. Encara no està del tot aclarit.

De moment hi ha molta cosa a fer. En Olbricht ha tornat, i ara corre pressa l'obreta de Nadal. Demà faig la conferència sobre l'essència del cristianisme. Després m'hauré de dedicar totalment a la preparació tècnica de l'obra, i el fet que jo tingui tan poca idea de les qüestions tècniques resulta ben inoportú. Però tinc molta gent que m'ajuda. L'obra serà molt bonica. A més, hi ha les trobades al vespre amb els alumnes de l'últim curs, que arrenquen molt bé. Els nois estan molt pel tema malgrat no venir-hi gens preparats, a causa de la increïble formació de l'escola. De moment parlem de l'essència del cristianisme i després tractarem problemes individuals. En primer lloc, debatrem el problema de la immortalitat. Els estudiants s'han de llegir sempre, a més, alguna cosa que després han de presentar i discutir. Els joves d'aquí d'aquesta edat, i també ja els més joves, són diferents dels d'Alemanya: una barreja sorprenent de desen-

volupament adult quant a les formes i a les qüestions professionals, però una gran ingenuïtat en altres temes. De presumpció, ni tan sols d'arrogància intel·lectual, no en tenen gens. La intel·ligència, de tota manera, no és gaire sobrevalorada. Hom té la impressió d'una gran sinceritat i transparència, que potser provinguin de la influència espanyola.

A la vista de la informació que tinc, he hagut de retirar ràpidament el meu desig nadalenc de fer un viatge a Tenerife, o com a mínim posposar-lo fins al meu aniversari. *Un viatge sol costa més de 200 ptes.*! L'estada no deu ser més cara que a Espanya, jo pensava en 1-2 setmanes. Però quan ho sumes tot, en resulta una quantitat tremenda. De manera que la meua esperança només penja de fet de la loteria de Nadal, de la qual he comprat 3 ptes.

M'alegraria telefonar-vos per Nadal. Si tinc temps —encara no ho sé—, us tornaré a escriure. He tret 200 ptes. dels meus diners: el Sr. i la Sra. Olbricht celebraven l'aniversari, jo necessitava un parell de sabates, canviar de barret i arreglar el rellotge, i tot això ja en costa unes 100. La resta encara les tinc.

Truquen al timbre. Arriba el meu estudiant de reforç. He d'acabar.

Continuaré aviat!

Salutacions afectuoses a tota la família.

Us saluda el vostre agrait,

Dietrich

Una germana de les meves dispeseres, casada a Bremen, voldria escriure't, estimat papà, per un assumpte mèdic, o potser visitar-te. Li he donat la teua adreça.

* * *

17.12.28

Estimat papà:

Torno amb una altra petició de Nadal. Les meves dispeseres tenien, fins ben entrar aquest estiu (tot això ho he sabut ara a través del Sr. Haag, que viu amb mi), una participació en una botiga que s'administrava de manera independent en uns grans magatzems d'aquí. Va fer aigües pels volts del mes de maig, és a dir, que van haver de tancar-la i de pagar el que devien a una gran quantitat de gent. Amb aquests pagaments ara es troben, soles com estan, amb estretors, i tota aquesta història les fa patir molt. En total deuen encara uns 250

marcs, però, ara que els han d'aplegar, els tipus d'interès s'apugen contínuament. El Sr. Haag m'ha comentat si podríem ajudar-les fent-los una bestreta que elles tornarien com a molt al cap d'un any, de la qual el Sr. Haag mateix respondria. Et volia preguntar si tu podríes fer aquesta bestreta de 250 marcs a les dispeseres. Seria realment molt bonic i ajudaria molt a les senyores —que, a causa d'això, es troben totes tres sota una pressió tremenda— si els ho pogués dir per Nadal. De poca confiança, no ho són gens en absolut. Però no sé què en penses. Podries potser dir-me'n alguna cosa aviat? Si no pogués ser, els hauria de comprar alguna cosa per Nadal. En tot cas, t'ho agrairia molt, si ho volguessis fer.

D'aquí a 8 dies és la nit de Nadal. Seré a casa d'en Olbricht i m'agradaria, és clar, trucar-vos. Però a les 5 hi ha el servei religiós i després he d'anar un moment a casa dels Forstmann, i em temo que al vespre no aconseguiré connexió, o, en tot cas, una de molt lenta. Per tant, penso provar-ho entre les 2 i les 3, mentre dineu; després, el dia de Nadal, seré tot el dia a casa d'una família. Ja us ho explicaré amb detall quan us torni a escriure.

Pel que fa al meu viatge, resulta que em quedaré aquí fins al dia d'Any Nou, en què faig el sermó; des del 2 fins aproximadament el 5 de gener, aniré uns dies al Pirineu i després, cap al 10 de gener, i durant una setmana aproximadament, seré en viatge de feina a Mallorca, on he de celebrar dos serveis religiosos. I passat això, ja serà qüestió d'anar fent a poc a poc les maletes. El temps ha volat, massa ràpid.

El dimarts vaig fer la segona conferència, encara amb més públic que la primera, però em sembla que no va agradar tant. El dissabte i el diumenge vaig fer un passeig agradable per la muntanya. Llàstima de no poder fer-ho més sovint.

Moltes salutacions afectuoses a la mamà i a l'àvia.

Et saluda cordialment el teu agraït,

Dietrich

* * *

25.XII.28

Estimats pares:

Hauria preferit escriure-us ahir al vespre, però quan vaig tornar de casa de l'Olbricht ja eren 2/4 d'1, i el Sr. Thumm i jo vam seure encara una estoneta davant de l'arbre de Nadal encès. Es van fer 2/4 de 2, i com que avui havia de predicar d'hora, vaig haver de plegar.

Abans que res, moltes gràcies per les vostres cartes i la sèrie de fotos que tant m'han alegrat i sorprès. Vaig tenir una gran sorpresa amb la imatge⁷⁰ que tant havia trobat a faltar i que ara apareixia inesperadament damunt de la taula de Nadal. Encara que aquest repartiment solitari de regals em resultés una cosa estranya, he passat unes hores molt belles i era molt a prop vostre amb el pensament. El vespre va anar així: a les 5 vaig anar a missa del gall. Quan, a les 6, vaig tornar a casa, el noiet de la catequesi infantil a qui dono classe m'havia instal·lat a l'habitació un arbre preciós il·luminat que havia encarregat a Alemanya com si fos una salutació des d'allí. Sota l'arbre hi havia els vostres bonics regals i molts altres. Ens vam asseure, doncs, tots tres davant de l'arbre mirant les llumetes i vam explicar coses d'Alemanya i d'Espanya i de festes de Nadal passades. Sèiem en silenci, i vam celebrar un Nadal tan meravellós que segur que no l'oblidaré mai. S'hi va crear realment un ambient i una alegria nadalencs. Després, a 2¹/₄ de 8, el noier se'n va anar cap a casa i nosaltres dos a casa d'en Olbricht. El Sr. Olbricht em va regalar un llibre meravellós sobre l'Espanya antiga, i els altres em van obsequiar amb un munt d'amabilitats. En general l'ambient va ser molt càlid i amistós, i les hores van passar ràpidament. Cap a les 12 vam acomiadar-nos. Volem tornar a encendre l'arbre i vam seure i xerrar encara una estona fins que, feliços pel transcurs del vespre, vam anar a dormir.

La meua taula de Nadal està plena a vessar de salutacions de coneguts de la comunitat, de llibres i especialment d'una quantitat tal de pastissos alemanys que podrien durar-me fins al Nadal que ve. Galetes d'anís, estrelles de canyella, pa de gerdons i tot el que vulgueu. Dels Köttgen he rebut una meravellosa edició completa de Cervantes que m'ha fet molt feliç.

Avui al matí hi ha hagut servei religiós a les 11, i després catequesi infantil fins a la 1. Aleshores he anat a passar el dia sencer, fins ara, que són les 12, a casa dels Köttgen a gaudir d'un dia de Nadal tranquil i agradable. Havia dit que no a tota la resta per no trencar el dia a trossos; demà i els dies propers, fins a dissabte, ja hi haurà prou d'enrenou. Avui hem menjat un dinar de Nadal principesc amb llagosta, oca rostida i gelat, tot celebrat en la intimitat. Com veieu, no em puc queixar de soledat i sí, però, de no haver tingut prou temps per alegrar-me dels vostres bonics regals i de recordar-me més sovint de vosaltres.

Fins dimarts vinent, és a dir Cap d'Any, en què he de predicar, estaré en moviment constant; després, però, me n'aniré a la neu, als Pirineus, i estic molt content de poder fer-ho; seran uns dies molt refrescants.

70. De la Verge.

L'obreta de Nadal, el 4rt diumenge d'Advent, va funcionar meravellosament i va fer l'alegria de tothom. Però és que tenia una Maria i un Josep com no se n'acostumen a trobar. Tots dos s'havien compenetrat tant amb els seus papers que l'obra es convertí, gràcies a ells, en un focus d'atenció, i els altres nens també ho notaven. A més, tenien unes veus extraordinàriament belles per a les moltes parts cantades que hi havia a l'obra. Després de la cançó final hi hagué a l'església una estona de silenci total. I, a la sortida, vingué el consell presbiteral a donar-nos les gràcies. Vam fer-nos una foto, que us envio. Vam actuar, naturalment, sense decorats ni efectes d'il·luminació, i a causa d'això el conjunt tingué realment l'aspecte d'una cerimònia religiosa.

M'havien dit que el dia de Nadal la connexió amb Berlín seria difícil d'aconseguir. I és que jo volia trobar-vos guarnint l'arbre, i al vespre tornava a la ciutat. Però, és clar, no havia recordat que no anem a la mateixa hora i que potser us destorbaria el son. Amb tot, em va alegrar molt sentir les vostres veus en un dia tan bonic per a mi i saber que tot us va bé i que celebràveu un bonic Nadal. Ara ja ha passat, perquè ja han passat dos dies des que vaig començar la carta. Ahir vaig tornar a tenir un dia ben bonic, però molt mogut: al matí, amb una temperatura de maig i un sol magnífic, vam fer un passeig amb els Forstmann per la serralada que hi ha darrere Barcelona amb vistes a Montserrat i el Pirineu nevat, ben clar davant nostre. M'alegro molt de la sortida que ara farà, i de les muntanyes. El Sr. Thumm marxà ahir cap a Madrid i us agraeix molt el calendari.

Quan vaig dir a les senyores que tu, estimat papà, els volies fer la bestreca van trencar a plorar d'emoció, i deien que a Espanya això no passava i que mai no ho oblidarien. Jo també, de veritat, me n'he alegrat molt per elles. Des d'aleshores sembla que hagin canviat. [...]

* * *

[Postal sense data: 26 de desembre?]

Estimada mamà:

Ara m'adono que t'he d'escriure avui perquè rebis la meua felicitació pel teu aniversari. Després de les festes, segur que celebrareu aquest dia amb tranquil·litat i sense massa convidats. Et desitjo que aquest torni a ser un any tranquil, seré, com segur que tu també el desitges, i si no és així, que les preocupacions que puguin venir portin sempre cap a un bon fi, com l'any passat.

No tinc gaire de nou per contar-te, tan sols que encara tenim un magnífic temps de primavera i un cel sense núvols.

Pel que fa al meu viatge a les Canàries, potser podria agafar una part del meu regal d'aniversari de l'àvia, si vosaltres m'hi afegiu un petit complement. Però ja tornaré a escriure i me n'informaré.

Que celebri un bon dia i un bon començament d'any.

Et saluda molt afectuosament, el teu agraït,

Dietrich

* * *

[Postal sense data: 31 de desembre]

Estimat Walter, estimada Suse:

És la tarda de Sant Silvestre. A fora ja és de nit i a la meua cambra només hi ha encès l'arbre de Nadal, davant del qual sec i escric. [...]

Avui penso en aquest any passat aquí, a l'estranger, i sota l'arbre de Nadal encès em sembla com si no estigués en absolut ni allunyat ni a l'estranger. Ho fa que no he trobat aquí altra cosa que amabilitat, i he d'estar agraït per aquest any passat. Amb aquest any es tanca un bell període. I crec que aquesta nit es trobaran els vostres i els meus sentiments i pensaments d'agraïment de poder mirar tots nosaltres enrere a quelcom de bell. Celebraré encara les últimes hores de l'any a casa d'uns amics. Demà al matí he de predicar. A la tarda me'n vaig al Pirineu nevad. Serà un començament d'any molt bonic! Adéu i moltes mercès!

Us saluda afectuosament el vostre incondicional,

Dietrich

* * *

INFORME DE FRITZ OLBRICHT A LA COMISSIÓ DE L'ESGLÉSIA EVANGÈLICA ALEMANYA A BERLÍN

Barcelona, 1 de gener de 1929

Humilment faig constar que el meu vicari en pràctiques, Llic. en Teol. Bonhoeffer, el 15 de febrer haurà completat el seu any i retornarà cap a casa. Ha demostrat ser molt capaç en tots els sentits, i m'ha ajudat molt en les meves múltiples activitats. En especial ha sabut desperrar l'interès dels infants,

que l'estimen per damunt de tot. A la seva catequesi infantil hi assistien últimament un promig d'unes 40 criatures. També gaudeix de la més gran estima entre tota la colònia. Estaria molt agraït a la Comissió de l'Església Evangèlica Alemanya si em poguéu enviar, tan aviat com sigui possible, un nou vicari capacitat que poguéu actuar de la mateixa manera.

[...] Amb la màxima estima,

F. Olbricht, Rector

* * *

28.1.29

Estimats pares:

Avui he començat a fer paquets. Una gran parr dels llibres tornaran a la caixa sense llegir. També he de preparar aviat el bagul gran perquè els Kuhn volen emportar-se cap a Berlín, en un camió de mudances, totes aquelles coses que ja no necessito, cosa que per a mi és un alleugeriment important. El Sr. Thumm i Karl-Heinz Köttgen m'ajuden amb molta amabilitat, de manera que la cosa avança agradable i ràpida. Però en desmuntar aquesta tenda d'aquí m'adono amb quina rapidesa m'he arribat a fer com del país. En el moment que tornava de Mallorca em va semblar, per dir-ho així, com si tornés a casa. Ara, d'aquí amb prou feines 3 setmanes, seré realment en el tren cap a casa.

Encara que sigui en una habitació buida, vull celebrar el dia 4, a casa, després de sopar, la festa del meu aniversari, que molta gent em reclama. Deixaré el llit a l'habitació del Sr. Thumm i a canvi col·locaré unes taules. Per altra banda, ja m'he fet a mi mateix, per endavant, un regal d'aniversari, espero que amb el vostre beneplàcit. Ja feia temps que esperava amb impaciència veure aquí una representació de Carmen. Dissabte passat hi hagué una representació especial en la qual el tenor espanyol de més renom cantava el Don José. És veritat que els preus eren caríssims, però era el regal d'aniversari que desitjava de vosaltres, i també vaig convidar-hi el senyor Thumm, de manera que per 20 pres. cada un vam seure a 3ª fila. La representació va ser veritablement quelcom d'excèl·lent. Quan s'acabà, el Sr. Thumm estava tan entusiasmat, i després del teatre vam estar excitats tanta estona, que no vam anar al llit fins a 2/4 de 4. Us agracixo, doncs, aquest vespre esplèndid que m'heu regalat sense saber-ho.

El dia 4, al vespre, vindran a casa nostra els Köttgen, els Kuhn, dos professors de l'escola i l'espanyol. Espero tenir prou cadires i gots. I faré —millor dit, el Sr. Thumm s'encarregarà de la cuina— panets i un púding; jo m'encarregaré

de les menudències. Serà, alhora, per mi, la festa de comiat. Marxaré el 18 de febrer. He sol·licitat al Consistori els diners del viatge de tornada, i ja els he rebut (200 marcs). En general, m'han desaconsellat anar per S. Sebastià en aquesta època de l'any: hi plou gairebé sempre. Calculo, doncs, visitar en Klaus i, si de cas, tornar amb ell. De fet, ja he vist coses tan variades d'Espanya que no crec que S. Sebastià m'aporti gaire de nou.

I ara, ràpidament, les finances. Les senyores han rebut els diners i esperen recollir-los a finals d'any, però volen tornar-los abans a terminis. El Sr. Haag viu aquí i ho avala. He tret 250 ptes., i així n'he tingut per pagar una part a les senyores, que no els havia pogut donar abans per la sortida al Pirineu i els regals de Nadal, que em van sortir per unes 100 ptes. (Per Nadal va ser especialment incòmode perquè vaig rebre moltíssimes coses 2, 3 i 4 dies abans de Nadal i gairebé no tenia temps de correspondre-hi.) Ara encara he de pagar el metge i el vespre de dissabte; Mallorca, malgrat ser un viatge de *service*, també m'ha costat uns diners. Necessitaré, doncs, unes quantes de les 500 ptes. que em queden. Els diners per al viatge de tornada, ja els tinc.

Sisplau, doneu moltes salutacions a l'àvia. Us agraeixo la vostra postal i m'agradaria tenir més temps per escriure. El diumenge faré el sermó de comiat, i el dia 8 l'última conferència. A tu, estimada mamà, t'agraeixo molt la teva carta.

Us saluda a tots afectuosament el vostre agrait,

Dietrich

* * *

6.II.29

Estimats pares:

Us agraeixo molt les cartes pel meu aniversari, com també l'agenda i el seu ric contingut.⁷¹ Amb això, els plans per a l'orient s'apropen un bon tros.⁷² Certament, ara també tinc ganes de tornar a tenir el dia per a mi, per al treball tranquil, sense ser interromput contínuament, i especialment tenir altre cop els vespres per disposar-ne lliurement. Encara que no puc dir que se'm faci monòton —tinc massa amistats—, hi ha sempre certa inquietud en el dia a dia.

71. Sembla fer entendre que dins l'agenda hi havia uns diners.

72. Bonhoeffer planejava ja aleshores, i ho continuà fent durant força anys, un viatge a l'Índia per viure de prop una cultura molt diferent, no cristiana. Arribaria a rebre una invitació personal de Gandhi, però els esdeveniments a Alemanya mai no li van permetre fer aquest viatge.

Tinc moltes ganes de poder tornar a llegir de veritat, tant i per tant de temps com vulgui —més que no pas escriure: això ja ho he fet prou.

Vaig començar a celebrar el meu aniversari a la nit, a les 12, a casa dels Köttgen, amb algunes persones més. Els Köttgen em van regalar una peça de Toledo meravellosa; poques vegades havia vist res de semblant. El dia següent, al matí, vaig ser a la ciutat amb la Sra. Olbricht per a fer algun encàrrec, i ben per casualitat vaig trobar, a última hora, el que et volia enviar, estimat papà, per al teu 60è aniversari. De seguida ho vaig lliurar als Kuhn perquè ho possessin al camió de mudances. No et puc explicar què és: m'estimo més esperar a poder-t'ho ensenyar jo mateix. Al migdia vam fer un banquet amb el Sr. Thumm i el petit Köttgen en un restaurant. A la tarda, quan vam tornar a casa a $\frac{2}{4}$ de 4, la meua habitació estava mig plena de criatures de la catequesi infantil que s'havien assabentat de la data i havien omplert l'habitació de flors. Vam fer plegats tota mena de jocs, i van venir més nens i altres visitants a felicitar-me, de manera que la tarda va passar volant. Quan van ser $\frac{2}{4}$ de 8, vam fer fora tots els visitants perquè havíem de fer els preparatius per al vespre. Jo havia convidat els meus amics a $\frac{2}{4}$ de 10, i la conversa va ser tan animada i agradable que fins a $\frac{2}{4}$ de 2 ningú no va pensar a anar-se'n. Fou un dia celebrat, doncs, de manera abundant i simpàtica. Em van regalar moltes coses molt boniques que ja us ensenyaré; també coses fetes pels nens mateixos. A causa de les moltes flors, la meua habitació, ara que s'acosta el comiat, torna a semblar, malgrat la buidor, molt agradable.

El 3 de febrer vaig fer el meu últim sermó (sobre la pau de Déu, que ha d'estar per damunt...). A mitja celebració em sorprengué la cançó d'una dama a casa de la qual he anat sovint a tocar música. El senyor Kuhn volia tocar amb el violí la petita peça de Bach que he tocat moltes vegades amb en Klaus, però la seva dona li ho prohibí per no fer el ridícul. Va ser, de fet, una llàstima.

Demà passat faré l'última conferència. Amb això hauré acabat la meua feina i podré dedicar els meus pensaments al viatge de tornada. Sortiré el 17 o el 18 i, segons el temps que tingui en Klaus, seguiré el camí cap a casa, de manera que els últims dies de febrer ja seré amb vosaltres. Només 3 setmanes, que ja sé que passaran volant. És bonic tornar a casa i ara ja me n'alegro.

La propera carta l'escriuré a l'àvia. Doneu-li, sisplau, moltes salutacions. També als germans, a qui agraeixo els seus records, i també molt a la Suse i en Walter pel seu llibre tan instructiu que aquí ha despertat un interès molt ampli. Abans del viatge trauré els diners i els duré amb mi, perquè la pesseta ha tornat a enfortir-se.

Altre cop moltes gràcies. Us saluda molt afectuosament el vostre,

Dietrich

* * *

[postal sense data: 10 de febrer de 1929?]

Estimada àvia:

[...] Segons totes les previsions sortiré de Barcelona el dissabte 17 de febrer a les 7 del vespre, amb un ull plorós i un altre de rialler. El dilluns visitaré en Klaus a Ginebra.

I veuré si té gaire temps per ensenyar-me una mica els voltants. Des d'allí aniré cap a Stuttgart, on potser em quedi un dia. Per tant, arribaré a casa vostra aproximadament el 27, el 28 de febrer o l'1 de març. Fins aleshores, una alegre i saludable retrobada amb tots vosaltres! Et saluda afectuosament el teu agrait,

Dietrich

* * *

INFORME DEL PASTOR F. OLBRICHT, DE BARCELONA, SOBRE EL VICARI EN PRÀCTIQUES LLIC. EN TEOL. DIETRICH BONHOEFFER

Barcelona, 26 de febrer de 1929

El vicari en pràctiques Sr. Llic. en Teol. Dietrich Bonhoeffer, assignat a través de l'amable mediació de la Comissió de l'Església Evangèlica Alemanya, parrí de Barcelona el passat 17 de febrer d'enguany després que el 15 de febrer acabés el seu període de vicari en pràctiques.

Pel que fa al seu comportament durant aquest temps, només puc dir que fou sempre i en tots sentits impecable.

Amb la seva exquisida i afable manera de ser i el seu amable caràcter, s'ha sabut guanyar les simpaties de tota la colònia alemanya. S'ha preocupat especialment, amb un gran afecte i zel, dels adolescents, que l'han seguit amb entusiasme. Això s'ha vist sobretot en la bona assistència a la catequesi infantil, celebrada regularment cada diumenge i que estava exclusivament a càrrec seu. El diumenge abans de Nadal organitzà amb els nens, a l'església, de manera veritablement exemplar, una obreta de Nadal que requerí un treball minucios en infinitat d'assaigs i repeticions. Amb una fortíssima participació de la colònia alemanya, tot transcorregué amb una plena satisfacció.

També s'encarregà dels joves més avançats, reunint-los últimament un vespre cada setmana per a discussions religioses.

Ha predicat regularment un cop al mes, però també ha substituït sovint el rector durant els seus viatges en missió evangèlica, tant en la predicació com en els altres deures de pastor.

Durant les meves vacances, que vaig passar entre juliol i setembre a Alemanya, època en la qual, a causa de la calor, fins ara solien suspendre's els serveis religiosos, ell predicà cada 15 dies, i sabé estimular tan bé els assistents, que hi van assistir regularment. Els seus sermons estaven ben preparats i contenien pensaments rics i profunds. Com a conferenciant, desenvolupà una seguretat sorprenent donada la seva joventut, i feia la impressió d'un pastor amb molts anys d'activitat.

Prengué part amb molt d'interès en totes les feines d'una rectoria a l'estranger, visitant juntament amb el rector, i també sol, les famílies, els malalts, els hospitals, l'Asil Anglès dels mariners i la Unió de Joves Cristians. També s'interessà pel treball de la Missió del Mariner. Durant les meves absències freqüents, es feu càrrec de l'ensenyament dels confirmands, i vaig quedar molt satisfet amb la seva substitució i els seus mètodes d'ensenyament.

S'ha familiaritzat amb la història i la propagació de l'evangeli a Espanya, amb la importància i l'expansió de la missió evangèlica alemanya i la història i la importància de les comunitats alemanyes a Espanya. També passà una setmana a Madrid en substitució del rector d'allí, Lahusen, i va tenir ocasió de conèixer directament tant la comunitat alemanya d'allà com el treball d'evangelització de Fliedner.⁷³

Féu costar i ajudà el rector en els contactes i en les visites a les cases de la comunitat.

Com que el rector és tresorer de la secció de beneficència alemanya, al vicari se li oferí l'oportunitat d'obtenir una visió i una pràctica en el treball tan difícil d'assistència als pobres, als viatgers i als residents locals. Durant moltes setmanes substituï el rector, amb gran destresa en aquesta activitat.

Ajudà al rector, posant-se al seu costat en la tramitació dels assumptes del despatx. Prengué part amb regularitat, com a hoste, a les reunions del presbiteri i de la secció de beneficència. Ha adquirit molts coneixements de la llengua espanyola.

Pel que fa a la seva formació teològica, cal dir que col·laborà amb el rector en les qüestions teològiques, científiques i pràctiques, i promogué l'estudi de

73. Fritz Fliedner (1845-1901), pastor evangèlic que fundà des de Madrid, a partir de 1870, esglésies, escoles i orfenats. El 1899 reuní les diverses comunitats que existien per constituir la Iglesia Evangélica Española.

la Bíblia. Aprofità diligentment el temps lliure per continuar estudiant i viatjant. Preparà la seva tesi per a la impremta i començà el seu treball d'habilitació. Durant l'hivern pronuncià 4 conferències a l'església sobre els temes següents:

- Tragèdia de la profecia i el seu sentit permanent.
- Jesucrist i l'essència del cristianisme.
- Fonaments d'una èrica cristiana.
- La situació religiosa actual i la qüestió d'un cristianisme modern.⁷⁴

Hi hagué una bona assistència a les quatre conferències, incloses persones normalment indiferents i d'altres confessions. Pels seus abundants coneixements i la seva bona presentació, atreia la gent i els ha donat molt, de manera que tothom s'ha acomiadat d'ell amb pesat.

L'activitat desenvolupada aquí permet tenir grans esperances. Desitjo la benedicció de Déu per a la resta de la seva vida.

F. Olbricht
Rector de la Comunitat Alemanya a Barcelona

* * *

ANOTACIÓ AL DIETARI SOBRE FRITZ OLBRICHT

El Pastor Olbricht

La primera impressió, a l'andana de l'estació, va ser molt simpàtica: un home sense rimbombància, sense retòrica, gens presumit, sense arrogància. Parlava amb frases curtes, i com que sovint se n'empassava trossos, molt desordenat, com una mica extraviat. És de Westfàlia, i malgrat haver viscut tant de temps

74. Només les tres primeres s'han conservat i consten a les *Obres completes*. No s'haurien de traduir, també? Especialment perquè ja hi apareixen alguns dels temes que seran clau en el testimoniatge posterior de Bonhoeffer. Vegeu-ne aquestes dues breus citacions: «Jesús s'adreça als infants i a aquells que són moralment i socialment petits, inferiors. Això, en la història del món, és quelcom de nou, mai no vist, i un trencament evident en la persona de Jesús» (de la segona conferència); i: «als profetes, anunciar aquests pensaments els costà la vida, però des d'aleshores es convertiren en un bé de la humanitat per sempre» (de la primera conferència).

a l'estranger, és molt del seu país. És alt, de cabells negres, amb un crani ample damunt les espatlles fortes. Sovint sembla que s'arrixi els cabells. No se'l veu mai sense un cigar a la boca. Fa la impressió d'una persona que gaudeix de la vida, d'un amant dels plaers. Fuma a gust, menja i beu a gust. L'aspecte material de la vida és de gran importància. Ha llegit poc i estudiat menys. La seva lectura preferida és la literatura nacionalista i la premsa. Li manca contenció i s'enfurisma amb facilitat —amb mi, però, mai; sí, en canvi, contra les dones i les criatures. Però en el fons és un bonàs. És típic d'ell que, a tots els qui necessiten ajuda, primer els fa crits assegurant-los que d'allí no en trauran res, però al final no en deixa marxar cap sense alguna cosa. Renya a crits els confirmands quan li pregunten alguna cosa o dubten d'alguna altra, i un segon després ni se'n recorda.

Casa seva està posada de forma ben poc convencional. No es deixa sotmetre pels cacics, sinó que també amb ells s'enfurisma fàcilment. La seva naturalesa és honesta envers ell mateix; no es preocupa ni d'ell ni dels altres. D'aquí potser la seva no ben dominada mundanitat (rabiets de jugador de tresillo!); d'aquí també, però, la seva popularitat entre la comunitat —fora de les parets de l'església.

Evidentment, equivocà la vocació. Guarda forestal o militar li haurien anat millor. La seva predicació és trivial i escandalosament avorrida; la seva cura d'ànimes, inexistent; el seu ensenyament, desesperadament incompreensible.

M'hi vaig entendre bé. Des de la perspectiva que només m'hi estaria un any, vaig deixar passar moltes coses a les quals, altrament, m'hauria resistit. Al principi no em semblà gelós. La gelosia aparegué quan el meu servei religiós tenia força més assistents que el seu, i ell deixà d'anunciar per endavant qui predicaria. La gran afluència a les conferències el molestava, l'èxit de l'obra de Nadal el posà de mal humor, de manera que vam arribar a topar. Fora d'això, tot anà com una seda. S'alegrava quasi infantilment amb els regals d'aniversari, etc. Sabia que jo li feia costat en tots els àmbits, de manera que tot acabà bé. En tot l'any no hem parlat mai de cap qüestió teològica, i encara menys religiosa; de fet, no vam arribar a conèixer-nos, però ens estimàvem mútuament. Em donà plena llibertat, i per això li estava agraït.

* * *

[sense data: Berlín, març de 1929]

Estimat senyor Albers:⁷⁵

Ja he llegit *Les hores estel·lars*:⁷⁶ vora meu, a la taula de treball, em recorden que volia agrair-li les belles hores que he passat amb aquest llibre, i em recorden les hores, malauradament escasses, que vam passar junts. En només 8 dies un món s'ha enfonsat i un altre de nou, o més aviat de vell, gris, rovellat de tradició, m'allarga la mà com si fos la cosa més evident que jo hagi d'encaixar-la. A Alemanya l'aire és espès, espès i sufocant fins a l'ofec, i pertot fa olor de suat. Però quin remei queda sinó respirar aquest aire i col·laborar? L'escapisme no és una manera possible de viure. Però em pot creure: em cal una energia i un domini de mi mateix de ferro. Tot resulta tan infinitament banal i lènguid. Mai no m'havia cridat tant l'atenció com n'és, d'absurd, el que es parla en els tramvies, pels carrers: és per horroritzar-se. Només hi ha una cosa important: no oblidar mai que aquesta manera de viure és indigna, tant si un pot sobreposar-s'hi com si no.

Els dies a Ginebra van ser molt estimulants en tant que vaig fer coneixença amb gent de la Societat de Nacions que em podien orientar en qüestions d'aquest organisme que m'interessaven. Ara, aquí, he de prendre algunes decisions professionals que no tenen cap transcendència especial. Sí, faré l'habilitació; el perquè ja li explicaré algun dia, potser a l'agost.

Què fa vostè? Escrigui'm algun cop. Què fa per allà el Karl-Heinz? Expliqui'm coses d'ell i tingui'n una mica de cura vostè. Saludi, si us plau, en Thumm. Que m'escrigui!, i en Röhrsheim! Que li vagi molt bé.

Afectuosament seu,

Dietrich Bonhoeffer

75. Detlef Albers (1902-1960), professor d'història, geografia i alemany a l'Escola.

76. *Les hores estel·lars de la humanitat*, de Stefan Zweig.

APÈNDIX

LUIS SÁNCHEZ SARTO, L'AMIC BARCELONÍ DE DIETRICH BONHOEFFER⁷⁷

D'una família originària d'El Frasno, a l'Aragó, Luis Sánchez Sarto nasqué a Saragossa el 1899. Era el segon de quatre germans. Els pares només van poder donar carrera universitària al gran, Manuel, que seria, entre molts altres càrrecs, director gerent de l'editorial Labor (1923-1939), professor d'economia de la Universitat Autònoma de Barcelona (1932-1939), director de l'Institut d'Investigacions Econòmiques (1937) i president de la Càmera del Llibre de Barcelona (1938). Exiliat a Mèxic, fou professor de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic i director d'un gran nombre d'institucions culturals.

Luis estudià magisteri i començà a exercir al poble d'Épila, on aviat els seus ideals pedagògics van topar amb la realitat. Deixà la plaça, i amb una motxilla a l'esquena se'n anà a visitar escoles a Alemanya, per esrudiar-hi la pedagogia d'aquell país. Amb l'ajuda del seu germà gran, cursà estudis universitaris a Leipzig.

De tornada a Barcelona, treballà amb el seu germà a l'editorial Labor: tots dos van contribuir-hi com a lectors, traductors, editors i sobretot com a responsables de la important «Colección Labor» de temes monogràfics, amb una gran quantitat d'obres. Al llarg de dues dècades, Manuel traduí i edità obres d'economia política, d'estadística, de geografia econòmica, de política social i d'història del comerç, de la indústria, de la cultura i de l'art.

Luis es concentrà en temes educatius. El mateix 1928, l'any que conegué Bonhoeffer, publicava, traduït de l'alemany, *El alma del educador y el problema de la formación del maestro*, i l'any següent *Higiene escolar*, de Leo Burgerstein. El 1934, *La educación cívica*, de Georg Kerschensteiner, i el 1935, *Instrucción ética de la juventud*, de Friedrich Wilhelm Foerster. El 1936 apareixia un complet *Diccionario de pedagogía*, dirigit per ell, en dos volums, el primer a l'estat espanyol, amb la col·laboració de molts educadors d'aquí i estrangers.

També la seva germana Pilar publicà a Labor, el 1935, una traducció de Paolo Savi-López: *Orígenes neolatinos*. Més tard seria catedràtica de llatí a l'Institut Ausiàs March.

77. Agraïeix aquesta informació a les senyores Pilar Sánchez Moreno i Montserrat Sarto, filla i neboda de Luis, així com a Fernando Gómez Sánchez, mexicà, nét de Manuel.

Acabada la guerra civil, Luis, ja casat i amb dos fills, hagué de deixar l'editorial Labor, estudiar filosofia i lletres (història) i guanyar-se la vida com a traductor i col·laborador pel seu compte en multitud d'obres. Fundà també una llibreria a la ronda Sant Antoni de Barcelona. Amb l'hongarès Oliver Brachfeld fundà l'editorial Tartessos, i finalment entrà com a director tècnic a l'editorial Montaner i Simon, on, entre altres col·leccions i obres de consulta, publicaven una adaptació del gegant *Diccionario Bompiani* d'autors i obres, en el qual col·laboraven els professors més destacats de la Universitat de Barcelona (Martí de Riquer, José M. Valverde, David Romano, Antoni Comas, Joaquim Molas, etcètera). Luis Sánchez Sarto, que n'era en bona mesura el responsable, hi figura modestament com a coordinador de la part gràfica.

Tenia fama entre els seus col·legues d'«enciclopèdia *andante*». El 1961 traduí i adaptà *El libro de los mil sabios: máximas, pensamientos, aforismos, paradojas de todos los tiempos y de todos los países*, de F. Palazzi.

A més d'Alemanya, recorregué, fotografiant-les exhaustivament (i revelant ell mateix els negatius), Itàlia i Espanya, així com el Pirineu sencer a peu. Tocava el violí, pintava a l'oli i a l'aquarel·la, i feia uns preciosos gravats a l'aiguafort. Era, com el seu germà, agnòstic i anticlerical, però amb fortes amistats —com en el cas de Bonhoeffer— amb alguns homes religiosos.

Hi hagué alguna correspondència entre ell i Bonhoeffer quan aquest se'n tornà a Alemanya? Es van veure quan, el 1930, Dietrich tornà a Barcelona per assistir al casament d'un mestre de l'escola alemanya? Conegué també Bonhoeffer, com és més que probable, a Manuel? No ho sabem. És probable que en els anys foscos de la guerra civil i del nazisme perdessin tot contacte. ¿Però com degué reaccionar Luis Sánchez Sarto quan, el 1968, aparegué el llibre de René Marlé *Dietrich Bonhoeffer: testigo de Jesucristo entre sus hermanos* (Mensajero, Bilbao), traduït al català l'any següent (Nova Terra, Barcelona), i sobretot quan aquell mateix any 1969 aparegué en català i castellà alhora l'importantíssim recull de cartes de Bonhoeffer des de la presó *Resistència i submissió* (Ariel, Llibres del Nopal), que duia una foto del seu antic amic a la portada? No ho sabem. ¿És possible que aquests llibres no sortissin a les converses que mantenia amb el P. Donostia, capucí de Pompeia, bon amic seu? En tot cas, tant l'editorial Ariel, Josep Casamiglia (que també col·laborava a la Montaner i Simon), com els ressenyadors del llibre (a *Serra d'Or*, a *Qüestions de vida cristiana*), semblaven ignorar que aquest contacte amical hagués existit.

Luis Sánchez Sarto es jubilà el 1974 i morí a Barcelona el 1983.

fjm

**FUNDACIÓ
JOAN
MARAGALL**

CRISTIANISME I
CULTURA

Editorial Claret

QUADERNS

ISBN 978-84-9846-244-9

9 788498 462449

